

Рік XII.

Р. 1903 кп. V.

Т. LV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

XII Jahrgang.

1903, V P.

B. LV.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Беднаського.

Вийшло 18 (21)/X. 1903.

Рік XII.

Р. 1903 кн. V.

Т. LV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці від редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

XII Jahrgang.

1903, V B.

B. LV.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

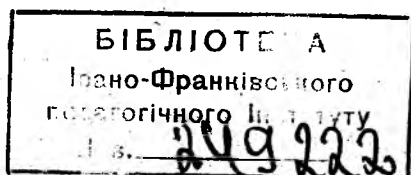
З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Вийшло 18 (81)/X. 1903.

НБ ПНУС

249222

Зміст LV тому.

1. Памяти Олексія Маркевича, написав Михайло Грушевський с. 1—14
 2. Предтеча унії, критично-історична студія, написав Олександр Сушко (Далі) с. 72—125
 3. Примітки до поправнішого видання поезій Тараса Шевченка, написав Микола Кр—ський с. 1—28
 4. Уваги до „Заміток“ д. Кр—ського, написав Юліян Романчук с. 29—34
 5. Miscellanea: З історії української молодіжи в Галичині, 1871—1884 — „Історичний очерк розвитку Товариства „Дружний Лихвар“, опісля „Академічне Брацтво“, 1871—1885, з передмовою дра І. Франка с. 1—26
 6. Наукова хроніка: Огляд часописей за 1902 р. — Часописи видавані на Україні російській (Далі буде) с. 1—12
 7. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 51) с. 1—52
-

Inhalt des LV Bandes.

1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von Michael Hruševskýj S. 1—14
2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von Alexander Suško (Fortsetzung) S. 72—125
3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von Nicolaus Kr—skýj S. 1—28
4. Bemerkungen zu den „Beiträgen“ des Herrn N. Kr—skýj, von Julián Romančuk S. 29—34

5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871--84	S.	1—26
6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt)	S.	1—12
7. Bibliographie	S.	1—52

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Памяти—Олексія Маркевича.

На вість про смерть Дра Олексія Маркевича, що наспіла саме перед виходом LIII тому Записок, я подав лише коротеньку оповістку в тім томі і заповів ширшу згадку на пізнійше. Шкода було обмежити ся коротеньким некрольоом чоловіка,

котрого вязали близькі й сердечні відносини зо мною не тільки особисто, але і як з редактором Записок і головою Н. товариства ім. Шевченка, та відчував я і труднощі в тім. Перечитуючи десятки листів, які лишилися мені від недовгої, але дуже щирої приязни з Маркевичом, переживаю близькість сеї незвичайно симпатичної, дійсно — по українськи щирої людини, відчуваю се заінтересованне, яке будило в ній наше наукове жите, — але фактів в них не так багато, аби втілити се вражінне й передати читачеві. Люде, що довше знали покійника й частійше з ним бачилися, таких фактів могли-б зібрати більше. Але де певність, що з'явиться про нього щось більше від коротеньких, сухими фактами й загальними фразами наповнених некрологів, які мині переважно досі доводилося бачити, і що хтось представить покійника з того боку, з якого його фігура цікава нам — як типового репрезентанта генерації Українців *gente* і українофілів — переконаннями, тої родовитої задніпрянської шляхти, якої характеристичним репрезентантом був покійний*)? Тим часом, по самому характеру наших відносин, до мене він головню сим боком обертався і сю сторону свого характеру відкривав. З сього боку я поспробую запасом фактів, які дають мині наші особисті відносини й коре-

*) Про українофілство покійного некролога теж згадують, хоч і не завсіді щасливо. Автор некролога в Київській Старині чомусь не схотів заговорити про се від себе, а закінчив так:

„Позволимъ себѣ отмѣтити еще одно обстоятельство, на которое обратило внимание „Южное Обозрѣніе“ (N 2176 отъ 6 іюня). Газета, перечисливъ заслуги покойнаго говоритъ: „Еще одна немаловажная черта въ немъ: онъ былъ украинофиломъ. Украинфильство это въ немъ было такого глубокаго, просвѣщеннаго характера, что, конечно, никѣмъ и никогда не могло бы быть поставлено ему въ вину. Онъ любилъ малорусскую націю такой высокою гуманной любовью, которая дѣлаетъ только честь человѣку.. Это была любовь къ народу, своему народу. Въ такой любви нельзя упрекнуть. Напротивъ, такая просвѣщенная любовь возвеличиваетъ человѣка“.

Виходило-б, що таке українофілство і така любов до українського народу, які були у Маркевича, не можуть бути признані провинною, або зробити нечесть, а інакші — ніби варті кари, закиду, понижають чоловіка? Так але мабуть не думав і сам автор, та в кождім разі орган російських українофілів досить необережно прикрасив свої сторони такою нещасливою цитатою. Вона тим нещасливіша ще, що українофілство Маркевича ніяк не можна назвати глибоким, і як раз при таких досить поверховим українофілстві він за українофілство дуже сильно потерпів.

спонденція, схарактеризувати його на сторонах Записок, яких довголітнім і щирим співробітником був покійник — вибраний з огляду на се в 1901 р. і дійсним членом нашого Товариства в історичній секції.

Маркевич походив зі звісного, широко розгалуженого, історичного роду Марковичів-Маркевичів, що завдячив своє значіння й силу Насті Скоропадській, жінці гетьмана, доньці протопласта роду — Марка Аврамовича. З цього роду вийшов звисний український мемуарист Яків Маркович, його внук — також Яків, один з перших „українофілів“, автор „Записок о Малороссіи“, далі — звисний (хоч і дуже лихий) історик Микола Маркевич і етнограф Опанас Маркович (чоловік Марка-Вовчка). Се були одначе далекі свояки покійника — його лінія визначних людей ніяких не дала. Родив ся він 1847 р. в батьківській маєтності Смошах Прилуцького повіту. Наука його йшла дуже неправильно, з вічними скоками й перемінами і треба було не звичайних здібностей і енергії, аби вкінці по тих всяких періпетиях виробити ся на фахового вченого. Покійний учив ся в І київській гімназії, потім в ніжинській, потім в інституті геометрів (межевім) в Москві, потім в ніжинській правничій ліцеї. Тут доперва визначають ся його наукові симпатії: під впливом талановитого і популярного між студентами професора російської історії Лашнюкова він захоплюєть ся до студій історії Росії. Але що Лашнюков перейшов з Ніжина до Києва, кидає Маркевич ліцеї і переходить в одеський університет. Одначе тому, що не мав він матури, його лише з різними труднощами прийняли, і то надзвичайним слухачем: пізнійше він здав матуру, йому почислені роки, і в 1869 р. скінчив він університет.

Але на академічну кар'єру пустив ся він і тепер не відразу. По скінченню університета пішов він на професора історії до Таганрогу, відти переніс ся незабаром до Одеси, професором російської літератури до торговельної школи, і потім учив по різних одеських середніх школах історії, географії й російської літератури. Заразом брав діяльну участь по різних товариствах, комітетах, в громадськім житю Одеси. Все отсе значно перепиняло його наукові зайняття. Тільки в 1879 році скінчив він свою дисертацію на магістра: Исслѣдованіе о мѣстничествѣ і в 1880 р., осягнувши ступень магістра в київськім університеті, став доцентом історії в одеськім університеті. Ті-ж самі причини про-

тягли Маркевичу час і з докторською дисертацією: він видав її тільки в 1888 р.; написана вона була на ту-ж тему: Історія мѣстничества въ Московскомъ государствѣ въ XV—XVII в. Оборонивши її в тім же році, Маркевич дістав надзвичайну катедру в тім же одеськім університеті, а в 1893 р. — став звичайним професором.

Але займати катедру йому не судило ся довго. В 1895 р. вибрав ся він за кордон на купелі і в дорозі спинив ся у Львові, а натрапивши на ставропілійську книгарню, купив собі різні українські книжки (він був незвичайним книголюбом, як сам себе рекомендував і лишив велику бібліотеку — рахують її на 20 тис. томів). Вертаючи ся потім з Марієнбаду до Одеси, не вислав він книжок фрахтом, взяв з собою, а переїздячи в Підволочисках границю, поховав деякі, більш небезпечні книжки до свого убраня. З сього вийшла халепа. Були поголоски про якісь денунціяції — мов би вони упередили російські влади, що Маркевич везе з собою заборонені книжки. Але сам Маркевич, оповідаючи мині кілька літ пізнійше сю пригоду — дуже благодушно, без найменшої злоби, складав все на припадок, на незвичайно гарячий час, що вивів з психічної рівноваги й його, й жандармського офіцера: Маркевич похандричав ся з ним, той зажадав урядових оглядин Маркевичів і списання протоколу з поводу знайдення при них книжок, заборонених цензурою. Вийшла велика історія. Маркевичів арештовано, пішов процес, ревізії в помешканню. За зовсім властиво безневинні книжки, Маркевича трактовано як якогось злочинця. Пересилаючи мині при кінці 1901 р. свою фотографію, якої репродукцію подано на чолі сеї статі, Маркевич писав з звичайним своїм гумором:

„Вона лихенька, знята 7 літ тому, але не позбавлена історичного інтереса, бо представляє „государственнаго преступника“. Без жартів, я мусів зфотографувати свою „образину“ (і жінка також) на жаданне осіб, що вели слідство над нами в справі перевозу заборонених книг. Ціль була така, що як би „преступники“ схотіли утечи, їх можна б було шукати, слідити і т. д. на підставі фотографій. Зрештою мабуть така слідча практика є і в Австро-Угорщині, бо ми все з західньої Європи переймаємо“.

В результаті того-ж року Маркевича спенсіоновано, він стратив право викладати на університеті і навіть поза університетом йому роблено труднощі, як чоловіку політично ском-

промітованому. Се було тяжким ударом для нього. Він любив університет, аудиторію, любив викладати, читати реферати, у нього було се органічною потребою — ділити ся своїми гадками *ex cathedra*, і він мав успіх — був дуже популярним лектором. Тільки пізнійше йому дали більше свободи з такими публичними відчитами, і він широко користав з цього права, бо до нього звертали ся по відчити при всякій нагоді, і при широкій понуларности його в суспільности мав у сїм величезну „практику“. От нпр. виринок з одного його листу до мене (1902, 4 (17) III): „Дорогий М. С.! Вибайте, що загаяв ся з відповідею на Ваш лист з 9 (22) лютого: я весь сей час тону в Гоголі. Подумайте самі: 4 лекції про нього в однім з тутешніх клубів, 1 — в товаристві тверезости як передмова до „Ревізора“, 2 — в Кишиневі і 1 в Тирасполі, а головнo — серйозний реферат в університеті: „Гоголь въ Одессѣ...“ Тепер я з Гоголя виринаю, але передо мною ще небезпечність — потонути в Жуковскім. Подумайте самі — як мині тепер працювати“.

Історика-ученого, *Gelehrter*-а з Маркевича так властиво й не виробило ся. Його дві дисертації — властиво й зістали ся його одинокими великими працями. Характеристично для родовитого Українця родом, українофила поглядами, Одесита — пробутком, що він вибрав для своїх спеціальних праць таку безмірну далеку, абсолютно для України чужу тему, як родові рахунки московського боярства, хоч міг би, розумієть ся, вибрати теми дуже живі й для Українця близькі. В науці сї книги йому голосного імені не зробили, так само як і иньші, дрібнійші праці й видання. Московщина XVII в. і потім зісталась його щоб так сказати — офіційальною спеціальністю (з сеї сфери видав він іще дві більші розвідки — *Избрание на царство Мих. Фед. Романова*, 1891, і монографію про Котошихіна, 1896). Але властиві, суб'єктивні, неофіціальні інтереси тягнули його де инде. Він любив минувшість Одеси та її околиці й присвятив їй багато більших і менших статей і заміток (найбільша — „Качибей или Гаджибей — предшественникъ Одессы“, 1894), любив і інтересував ся історією українських шляхетських родів (лівобічних), з якими його вязали всякі фамілійні й особисті звязи і серед яких він чув себе своїм — прошу прочитати нпр. його рецензію на генеалогію Чернігівського дворянства, видані Милорадовичом (в *Записках т. LIII*); але властиво найбільше симпатичною йому сферою була історія нової російської літератури, до якої прилучав він також і де-що історії української літератури (як хва-

лився міні літом 1902 р. про свої остатні відчити в Тирасполі, Бендерах чи десь).

Різнородна і дуже велика суспільна діяльність, служба в різних інституціях, дуже далеких від науки, приватні лекції — всі ці заняття, в які він увійшов іще перед професурою і з подвоєною енергією вернув ся по виході з професури, забирали йому страшенну масу часу й не лишали можности для систематичної, інтенсивної наукової праці. Посилаючи міні автобіографічну свою замітку до Хроніки Наук. тов. ім. Шевченка по виборі своїм на дійсного члена, він писав в листі до мене (1901, 20/III (2/IV)):

„З неї Ви зрештою особисто переконаєте ся, о скільки я зайнятий. Я згадав у ній тільки 8 своїх обов'язків — що правда, ті, які й найбільше вимагають від мене часу (в замітці він назвав себе: почесним попечителем інституцій одеського жіночого добродійного товариства, радним міста Одеси, почесним мировим судею м. Одеси, членом виділу історично-філологічного товариства при Одеській університеті, секретарем одеського товариства історії й старинностей, редактором „Записок“ кримського гірського клубу, секретарем одеських комітетів — біржового й торгівлі та мануфактур — се секретарство забирало йому багато часу, і з ним зв'язано було укладання річних справоздань, великих книжок — їх Маркевич видав від 1885 р. кільканадцять томів). Але я окрім того ще член 10 виділів (правлених) і тому подібних інституцій, які від часу до часу вимагають иньших зайнятть; нпр. я вже 27 літ працюю в Товаристві нічліжних домів (тепер секретарем); звичайно справи (сього товариства) стояли дуже лихо, а тепер ми будемо новий дім — розуміється, й секретареві клопоти; такеж буває і з славянськими добродійними товариствами, де я членом виділу, і т. и. і т. и. Пенсію (окрім емеритури) я маю тільки з торговельних комітетів, разом 2200 р. річно. та, правда, ще даю лекції. От Ви й не закидайте міні, що я пишу самі дрібниці. Як узяти ся за велику роботу, про яку колись думало ся?! Та, здасть ся, я вже до більших праць і здібність стратив і ледво чи би віджив у сім, як би навіть вернув ся до університету“. (Иньшим разом він казав, що перспектива професури з історії його не вабить — волів би вже, коли викладати, то нову літературу російську).

Не дивно, що нарікання на повний брак часу, на навал роботи, що не дає дихати, доводить до повного знесилення й рознервовання, — неустанно повторяють ся в листах Маркевича.

Для інтензивної наукової роботи, дійсно, не було тут місця. Але люблячи писати, він писав — дрібні замітки, комунікати, рецензії, в найрізніших виданнях. Того понаписував він велику силу — в тім же листі 20/III с. с. 1901 він пише, що побіжно рахуючи, нарахував їх більше як 200, окрім матеріалів.

При таких складі життя, інтересів і нахилів, він не лишив значнішого, трівогого сліду в науці — але придбав величезну популярність в суспільности Одеси й її околиці. Він мав тут великі впливи й симпатії. Він любив сей край, і його любили. Рідко-рідко кому випаде на долю таке широке співчуття, яке виявило ся в похоронах Маркевича і посмертних згадках. Жалували улюбленого лектора, симпатичного й поступового громадського діяча, милого, сердечного чоловіка. Таку пам'ять лишив він у кожного, хто з ним трохи ближше стикав ся.

Я познайомив ся з Маркевичом в 1891 р., та знайомість ся була дуже робіжна. Але в 1895 р., вибравши ся в ту свою нещасливу подорож за кордон, він віднайшов мене у Львові, пригадав нашу знайомість і просив показати йому і його жінці Львів. Ми полазили з ним по Львові, поговорили про всяку всячину, я показав йому Записки Тов. ім. Ш., що незадовго перед тим взяв у свою редакцію й саме переменяв їх у науковий журнал, та заохочував до участі. Маркевич обіцяв і просив посилати йому Записки. Третього дня поїхав до Марієнбаду, і з поворотом відти спіткала його в Волочискі біда, про яку оповів я вище. В тяжких прикростях, що спали на Маркевича за українські книжки, не мав я відваги пригадувати йому його обіцянку співробітництва в Записках. Півтора року минуло — він обізвав ся сам. Книголюба й українофіла зацікачували в нім видання Наук. тов. ім. Ш., які я йому тим часом казав посилати.

„З приємністю і увагою читаючи ваші інтересні Записки, писав він 18/II (2/III) 1897, я надібав там уступ, до якого, хотів би зробити поправку“. Мова йшла про справу карикатури Шевченка на царську фамілію — Маркевич писав, що є дійсно карикатура Ш. на жінку імп. Миколая I, де вона представлена в виді чаплі (див. про се замітку в Записках т. XVII). Маркевич поручав мині зробити з сих його слів замітку до Записок, коли я буду уважати се інтересним, без підпису, або замінивши ім'я цариці словами: „одна високопоставлена особа“. „Я, може

бути, й не писав би вам усього сього, писав далі Маркевич, як би не мав до вас прошення: маю причини думати, що як би мині прислали ся львівські серйозні історичні видання, цензура мині їх пустить. Тому я просив би вас спробувати післати II т. Етнографічного Збірника (I-ий маю), I т. Памяток українсько-руської мови, і ще ті книги, де уміщені ваші виїмки й опись*) (Записки можуть не перейти). Хоч усі отсі книжки є в бібліотеках Истор. фил. общества і Общества Истор. и Древностей, але я великий книголюб і хотів би мати свій примірник. Далі він писав, що літом 1896 р. переїздив через Львів і спіткавши в поїзді якогось мого слухача з богословів довідав ся, що я в місті і в тій хвилі читаю лекцію, що більше: сей богослов сказав йому, незнаючи його імені, „майже за певне, що до їх університету переходить „звісний“ ек-одеський професор Маркович. Хоч се мині й підхлібно, що звісність моя дійшла аж до Львова, але я мусів розчарувати симпатичного хлопця, що здається, не без цікавості розглядав мене (та трохи чи й не цілий вагон), бачучи в мині „жертву“ і т. д.“

На сей лист я відписав, що рад дати замітку про Шевченкову карикатуру, але маю сумніви, чи ся поголоска не виходить зі звісного місця Шевченкового „Сну“; заразом пригадував Маркевичу його замір — брати участь в Записках і заохочував до сього — коли його не страшить заборона сього видання в Росії.

Він відписав до мене листом (25/II с. с. 97), що зачинав ся словами: „Вибачайте, що не пишу до вас по українськи. Хоч я і міг би, все-ж таки се мене визало-б в викладі гадок“. (Він писав мені все по російськи — я подаю виїмки з його листів у перекладі). В справі карикатури Шевченка він обставав за своїм, назвав мині чоловіка, від якого мав сю звістку (але ім'я його не позволив мині назвати), й казав, що згадку „Сна“ вони при розмові про карикатуру тямилі, але не припускали, щоб мова в процесі могла йти про неї. Відповідно до сього я вибрав подані Маркевичом звістки й зробив з них маленьку замітку в Записках т. XVII, підписавши її буквою О., себто Одесит.

Що до участі в Записках він писав: „Тому що я останніми часами за ріжними клопатами мало працюю серйозно, то нічого вам в Записки й не можу подати. Але, як хочете, при-

*) Він мабуть розумів люстрації (Жерела до історії України-Руси).

плю якийсь невиданий документ з історії Запорожжя з невеликим вступом і примітками. В кождім разі се буде дрібниця. Брати-ж участь в Записках я не боюсь ані трошки: се видання серйозне. Ви читали певно чийсь відзив про нього, даний в Обществі Любителів Древней Письменности“.

На мій відзив у сій справі він відписав (10/III с. с. 97): „Я зголосив до вас своє співробітництво, але не поміркував, що власне в сю пору року воно для мене найтяжше, бо тільки весною маю дуже компліковану й термінову роботу, при котрій кожда иньша робить мині трудність; писати-ж приходиться так багато, що відразу бере дивити ся на прибори до писання. Одначе, аби не показати ся хвальком, можу вам прислати копію з царської грамоти Донському війську р. 7168 падолиста 11 про тодішні українські справи. Грамоту — що правда, не дуже інтересну, списав я в Архиві Мін. Загран. Справ в Москві. Нічого иньшого не можу тепер переслати, бо до кожного иньшого документа треба-б зробити коментар, а я не маю часу, ся-ж грамота не потребує коментара“.

„Що до бібліографічних статей*) скажу вам таке: пишу я їх охоче, і як кажуть різні безсторонні люде — досить можливо; але бракує мині ініціативи. Аби написати рецензію, треба щоб мині вказали книгу і попросили рецензії; а як мині дадуть і саму книгу, то я вже певно напишу. Таку відповідь давав я вже багатьом редакторам, що запрошували мене давати рецензії до їх часописей, між иньшими і кільком редакторам Київської Старини. Веї годились і майже ніхто ніколи не замовляв рецензій. Тільки Т. Г. Лебединцев разів зо два привозив до мене в Боярку, де я жив бувало літом, відповідні книжки. Те саме я скажу й вам: вказуйте мині такі книжки, на які по вашій гадці, я міг би дати рецензію — і я радий робити. Мабуть тут єсть якась психольотична трудність — з попередніх умов нічого не вийшло“.

Так неладпло ся співробітництво Маркевича в Записках. Хто був редактором журналу, знає, в чім полягає психольотична трудність, згадана Маркевичом. Але я нею не зражав ся, — не зражав ся тим, що більше половина запропонованих мною і прийнятих Маркевичом рецензій лишала ся ненаписаною, так що тільки час протягав ся, і тим, що дійсно страшенно обтяжений всякою роботою й клопатами Маркевич присилав часом справді

*) До них я захоплювався його в листі своїм.

досить малоцінні дрібниці. Я знав, як мало розпоряджає він своїм часом і цінив передовсім його охоту до участі, його інтерес до наших видань, за якими він справді уважно слідив. Уже саме отсе зі сторони чоловіка, що був лише досить поверховним українофілом і далеко стояв від українських кругів, було, по контрасту з різними патентованими українофілами, особливо цінним і приємним для мене. Але були між його комунікатами й дуже цінні, старанно зроблені річі, що приносили правдиву честь журналу.

Він писав свої статі по російськи, прислав в сильно помазаних брульонах, так що перекладчикам, а потім і мині було з ними не мало роботи. „Не без цікавості дивився я на свої слова в рідній мині, але — на жаль — досить чужім убранню“, писав він мині по видрукуванню згаданої грамоти донському війську, з його передмовою, в XVIII т. Записок. Перейти на українську мову він так не зібрався й до смерті — занадто мало часу він уділяв сим своїм роботам, а писання по українськи вимагало-б все таки далеко більшого напруження й часу. Але про відчити на українській мові подумував — він ділився зі мною плянами таких відчитів для Львова в 1902 р. Не знаю, як би то пішло йому, бо говорив він по українськи досить слабо — як звичайно буває з тими російськими українофілами, що не мають нагоди в українській мові вправлятися частійше.

Всього надруковано було в Записках 13 його рецензій і комунікатів:

До справи Шевченкових провин — т. XVII, misc. с. 5—6, 1897.

Грамота московського уряду до донських козаків про українські справи 1659 р. т. XVIII, misc. с. 1—6, 1897 (була й відбитка).

Реферат про 95 т. Сборника Русскаго Историческаго Общества — т. XX, бібл. с. 16—20, 1897.

Реферат про XVIII т. Русскої Историческої Бібліотеки — т. XXX, бібл. с. 14—7, 1899.

Про збірник пісень Бодяньського — т. XXXIV, misc. с. 5—7, 1900.

Створення жінки (пародія), з народніх уст — т. XXXIX, misc. с. 5—6, 1901.

Реферат з II і III т. Обзорѣнія столбцовъ и книгъ Сибирскаго приказа, Оглоблина — т. XL, бібл. 11—3, 1901.

Замітки до Записок Товариства ім. Шевченка, т. XLII, misc. с. 1—4, 1901.

Микола Савич, біографічна замітка — т. XLIV, misc. с. 5—9, 1901.

До біографії гайдамаків Зелізняка і Чорняя — т. XLV, misc. с. 1—4, 1902.

Як складають ся легенди — т. XLVI, misc. с. 5—6, 1902.

Рецензия книги: Г. Милорадовичъ Родословная книга Черниговскаго дворянства, т. I і II — т. LI, бібл. с. 46—50, 1903.

Як складають ся легенди, II — т. LI, misc. с. 19—20, 1903.

XII археологічний з'їзд у Харкові, 1902 р., Замітки — т. LIII с. 1—18, 1903.

Окрім того він надіслав копію Шевченкової „Богданової могили“, з якої подав я, як пам'ятку по покійнім, варіанти в т. LIV, вірші „Неначе з Енеїди“, видруковані в Літ.-наук. Вістнику 1902 р., і показчик творів Сковороди д. Л. Ч—ва, видрукований в т. XXX Записок. Невидрукованим лишив ся, з надісланого ним, тільки один документик — акт купна з XVIII в., присланий ним для куріоза (тому що границя означена була терновим кущем, з якого збирав ягоди пастух) — він показав ся мені неінтересним і що до автентичности непевним, — та збірка пісень Федора Бодяньського, що, надіюсь, знайде ще місце в виданнях Товариства. До неї мав покійний зладити на вступ біографічну статейку про сього Бодяньського, але так воно й лишило ся.

Не сповненими зістали ся ще дві иньші заповіджені ним праці: одна в формі рецензії „Описанія“ Прилуцького полку О. Лазаревського мала подати різні згадки, традиції, факти з життя сеї ближшої вітчизни Маркевича, по особистим його спогадам. Він був зробив щось в тім роді в формі рецензії на „Прилукину“ Маценка для Київської Старини, але та не прийняла, вважаючи її доповнення занадто мало старими. Між нами було умовлено, що з нагоди вихода книги Лазаревського Маркевич переробить і доповнить сю свою стару працю. Він обіцяв се зробити літом 1903 р. Друга плянована між нами робота Маркевича (ми обговорювали її, як бачили ся з ним в 1901 р.) мала дати коментар до Шевченкових поезій, о скільки вони звязані своїм змістом чи обставинами написання з родинними краями Маркевича — Полтавщиною й Чернігівщиною.

Участь Маркевича в нашій науковій роботі взагалі ставала з часом все значнішою, і як би смерть не перервала її, він би, мабуть, увійшов у ще ближші зв'язки з нею. Доброї волі йому не бракувало, але сильно бракувало часу. Не надаючи значіння тим дрібницям, які часом присилав, Маркевич присилав їх головню лише для того, аби ними виявити своє співчуте нашій національній роботі. „Тепер я бачу, писав він мині 25/ІІІ с. с. 99, що не співробітник з мене для ваших Записок — де мині знайти часу? Я можу, і то не часто, посилати вам якісь дрібниці, в роді сеї що долучаю (реферат на 18 т. Рус. ист. библіот.), та й тільки. Весь сей рік я як в казані киплю, 3 рази мусів їздити в Петербург, а тут іще на носі Пушкін; все-ж таки я в одеських літературних кругах становлю визначну величину і мині приходить ся, скорше *volens* ніж *volens*, славословити Пушкіна. Я великий його приклонник, але мині не до нього, як на шиї маю спеціальні торговельні справоздання й справи! Богато я міг би написати на сю тему, але се вам зовсім не інтересно. Надрукуєте ви долучені витяги, чи ні — мині однаково; пишу, щоб показати незмінне співчуте до вас і вайшої справи“.

За виданнями нашими він, як я вже казав, пильно слідив і подавав свої замітки. Серія таких заміток була надрукована в XLII томі Записок. З недрукованих наведу інтересніші — з листу з 27/IV с. с. 1897:

„Все присилане (окрім 16 т. Записок) я прочитав. До дуже інтересної частини біографії Шевченка в 15 т. Записок можу зробити деякі замітки.

„До стор. 6. „Закревський, кажуть, ледве ноги волочив“. Про якого Закревського мова? Коли про Платона Василевича, власителя Березової Рудки, то се зовсім не правда. Я власне бачив його в 1859 і 1860 рр.; він був хоч і не молодий (син його Гнат, тепер сенатор, тоді вчив ся в школі правовіддіння), але дуже кріпкий. Він залицяє ся до моєї сестри й навіть посватав її; але вона воліла вийти за молодого.

„Стор. 25. Імя жандармського офіцера було Крижіцький, се мині докладно звісно, бо се мій рідний дядько, близше сказати, чоловік моєї рідної тітки; звали його Олександр Константинович, і був він православний. Дуже можливо, що він був польського роду, на се вказує його імя, але в тім часі се була давня минувшина. До річи сказати, він був великий ворог Поляків і великий приклонник Шевченка як поета; деякі поезії його знав на память, але більше любив Котляревського — його Енеїду,

здасться, знав цілу на пам'ять. Зрештою як чоловік він не має більшого інтересу*).

„Стор. 32. Чув і я оповідання, що Шевченко, запрошений в гостину до важної особи, знайшовся в гостях у його слуги. Мині казали навіть, що се сталося з звісним М. В. Юзефовичом, і я пригадую тепер, що се мині оповідав Є. Я. Вороной (живе в м. Журавці Пирятинського пов.). Сьому не противилася-б і роля Юзефовича в Кирило-методіївській справі, бо я сам бачив, як Юзефович на Київським археологічним з'їзді був у дуже приятельських (на око) відносинах з Н. І. Костомаровим (се вам може сказати і В. Б. Антонович).

Стор. 33. У Чалого згадуються гімназист Маркевич, що приніс Шевченкови гроші, се був ваш покірний слуга. Багато літ тому на якісь роковини смерті Шевченка написав я для місцевих земляків свої споминки про Шевченка й прочитав їх. Вони були вложені в трохи белетристичну форму, так що там була й *Wahrheit* і *Dichtung*; але де що я оповідав і цікаве. Записки сі я дав Чалому, котрому дуже не сподобалося, що я говорю про п'янство Шевченка, якого, на жаль, я сам був свідком — і він їх десь замаринував. Я-б не мав нічого против того, аби ви їх виручили від Чалого і надрукували. На ново-ж писати їх — і лїнь, та й боюся суперечити собі. Бачите, пишу щиро, що не все там (окрім, розуміється, оповідання про Шевченка — се була-б профанація) може мати значіння джерела⁴.

Подібні замітки робив він не раз — видно було, що він справді интересується нашими публікаціями, яким бував „несказанно радъ“, як він писав.

При кожній нагоді показував він, що Товариство наше дійсно „столь близко сердцу“ його, як він писав з нагоди вибора його дійсним членом. На всяку справу в життю Товариства

*) Про сього Крижіцкого оповідав усно Маркевич, що його урядовий нагляд над Шевченком не був для сього останнього утяжливим. Шевченко мусів від часу до часу ставити ся до нього. Але змістом розмови з ним його наглядача, бували звичайно теми в роді того, що то, приміром, за таке вино Шато Марго? Крижіцкий велів слугам принести заквествіонований напїток, і кілька приємних годин проходило в його аналізі. Хоч ініціятива в тих аналізах належала ся не Шевченку, але жінка Крижіцкого через такі результати конференцій не любила, коли Шевченко приходив і казала з невдоволенем бувало: „Опять этот пьяница пришел“.

він дуже живо відзивався. Згадаю нпр., що коли в Записках була подана звістка про брата Венеліна, що живе в великій біді на Угорській Русі, Маркевич поспішився зробити для нього колекту в Одесі, й вона була доручена старому Гуці за посередництвом моїм і д. Жатковича. Криза, що вийшла в Товаристві 1901 р., дуже непокоїла Маркевича, й він з часта, з тривогою випитував, чи покінчила ся вона.

Ми, мабуть, не багато мали й маємо таких щирих приятелів, якого мали в пок. Маркевичу. І се каже нам згадувати з особливим жалем про утрату сього доброго, сердечного чоловіка, котрого пам'ять довго жива буде серед тої суспільности, серед якої він обертався, й тих людей, що мали нагоду стрічати ся з ним. Вона повинна жити і в нашім Товаристві.

У Львові 4 (17)/IX 1903.

М. Грушевський.

ПРЕДТЕЧА УНІЇ.

Критично-історична студія.

Написав

Олександр Сушко.

V.

Як я вже зазначив — детальніших автентичних відомостей про львівську митрополітальну школу — не маємо. Однак маємо документ, що — хто зна — чи і не є справдішним розкладом наук згаданої школи.

Говорачи про львівську школу — годі не звернути уваги на одно незвичайно рідке, а однак дуже важне писання Бенедикта п. з. „Benedicti Herbesti Neapolitani, Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio. Ex qua omnes scholarum rectores, omnes etiam paedagogi, rectam in formandis pueris methodum petere possunt“. (Cracoviae, In Officina Matthaei Siebeneucher, Anno, MDLIX)¹⁾. Звісний історик польської літератури, д. Хмельовский, називає отсю невеличку Гербестову брошурку — першим сього рода в Польщі його звісним пам'ятником²⁾. І справді воно так.

Істеза отсього Гербестового писання, що було разом його першою літературною, друкованою працею, така³⁾:

¹⁾ Доволі рідка брошулка. Є в бібліотеці ім. Оссолінських п. ч. 5710, стр. 1—16.

²⁾ Chmielowski Piotr, Dziesięć lat z dziejów wychowania w Polsce XVI wieku. — Bluszcz, Warszawa, r. 1877.

³⁾ Ми знаємо, що Гербест дав себе пізнати львівським горожанам вже около 1550 р. „carmine rudi et impolito, literulis etiam incultis

Се було в другій половині 1559 р... Уже пятий рік минав, як Бенедикт після свого повороту зі Львова (1553 р.) учив в краківській школі *apud S. Mariae templum*, а з початком 1559¹⁾ р. викладав вже навіть на краківському університеті, коли в тім запросив його, славного вже тоді педагога, новоіменованний інезненський архієпископ і принас Ян Пшерембський на управителя ново заснованої архієпископської школи в Окерневицах¹⁾.

Не радо пращав Бенедикт краківську школу. Таж йому тут упило тільки літ, він так щиро віддав ся вихованню порученої йому молодіжи. І здавалось йому, що він саме в середині хорошо зачатого діла мусить кидати свою стійку, здавалось йому, що йому не судило ся доконати сього, що постановив й чого підняв ся.

„Non licuit ergo, жалив ся Бенедикт, *quod statueram apud vos perficere, non licuit puerorum institutioni vigilantia nostra consulere*“²⁾. Ось і пише він на прощання Кракова свій статут, чи там розклад-план наук для краківської школи при костелі Марії.

Була се основна реформа. „*Eam namque Scholam apud vos reperi, in qua summam confusionem videas: cum non sicut gymnasii praefectus velit, sed sicut imperitis*“³⁾ *parentibus placet eorundem filii docentur*“. Оттакі були відносини в краківській школі. Що отже Гербестова реформа була на часі — про се шкода й говорити. Та тут нам одно впадає перодовсім в вічі, вражають нас головню отці слова Бенедикта: „*Scholasticam enim provinciam novem annos administrans, quicquid vsu edoctus sum, in schola praesertim Leopoliensi, describo: et quo pacto iuventus, in Sarmatia nostra praesertim, commode formari possit, quantum assequerbar hucusque, vos celare nolo*“⁴⁾.

ad amicos datis“, значить вже тоді зраджував письменський хист. На жаль се все затратилось безповоротно, як взагалі чимало із Гербестових писань. — Гл. В. Herbesti Neap. Oratiuncula, Qua cum scholasticam deponeret provinciam, Leopoliensis Senatus in Literariam Remp. promerita praedicabat. Ч. бібл. ім. Оссол. 5714, стр. 168.

¹⁾ Про се докладнійше — нижче.

²⁾ Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio. Epistola dedicatoria.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Ibidem.

Так отже бачимо, що Бенедикт хотів завести в краківській школі той самий лад, який завдяки його горячим заходам був також і у львівській митрополітальній школі, та який і заховав ся аж до наших часів — у згаданій Гербестовій брошурі. Бо в иньшій разі — що значили би сесі слова Бенедикта: „*quicquid vsu edoctus sum, in schola praesertim Leopoliensi*“?

По нашій думці — заведенем свого плану зробив Бенедикт Гербест у львівській митрополітальній школі важний зворот до ліпшого. На передодню його приходу — львівська школа була занедбана зовсім: і що іно молоденький краківський бакалавр з'умів двигнути її в ряд ліпших краєвих шкільних інституцій.

Як занедбана була львівська школа перед 1550 р. — про се свідчить між иньшим й се, що перший рік свого побуту у Львові мусів молоденький Бенедикт сам один дбати про все. Розуміється — се була праця не мала та для двайцятлітнього молодця рішучо за велика¹⁾. Завдяки горячим заходам нового, усім симпатичного учителя число учеників зростало з дня на день, а через те давала себе відчувати дуже пекучо потреба нових учительських сил. І саме тоді, коли Бенедикт Гербест під тягарем безконечних занять уже упадав, — додали йому львівські райці до помочи двох визначних педагогів²⁾, які вже не лише стали його горячими помічниками, але й навязали з ним найсердечніші дружні зносини.

Були ними звісний латинсько-польський поет Григорій Вігілянцій та Андрій Баргель, — оба родом зі Самбора, оба досмертні приятелі Бенедикта³⁾.

¹⁾ По словам Бенедикта — були се занятя. „*quibusiam pene confectus eram...*“

²⁾ На основі згаданої вже угоди між капітулою а райцями з р. 1514 було обов'язком управителя утримувати собі (за свої гроші) одного помічника зі степенем бакалавра. Як бачимо — Гербест поставив свою школу так високо, що потребував аж двох помічників учителів. — При тій нагоді звертаю увагу на замітки д. Гека (op. cit., стр. 46).

³⁾ Ось як говорив про се Бенедикт на пращанню — звертаючись до школярів.

„*Hic unus (майстер Шимон — гл. вище), pueri, suasor et autor fuit cum Alberto Smigelino, nostro amico, et tertia quodam ciue honesto, ut quod antehac ne optare quidem audebam, nobis, imo mihi uobiscum datum esse cerneritis. Datus est nanque uobis Gregorius, qui cum ego communem uitam fere biennium*

Першим і найважнішим услівем хосенного виховання шкільної молодіжи — вважав Гербест поділ школярів на класи¹⁾ (чого в краківській школі при костелі Марії мабуть не було *propter summam confusionem*²⁾); провід клас мав бути в руках окремих учителів. Клас тих було у Львові три (*primani, secundani i tertiani*), як також трьох учителів³⁾.

agens non solum in quo uera amicitia consistat agnoui, sed laborum etiam meorum quibus iam pene confectus eram socium fidelem habui. Quod autem et Andream eiusdem cum Gregorio patriae filium, nobis adiunxeramus, id uos partim amicitiae nostrae, partim maiori uestro in bonis artibus progressui, partim constanti Senatus gratitudini ascribere oportet, praecipua tamen causa fuit Senatus gratitudo. B. H. N, Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio... Cracoviae, 1560, стр. 165, 166.

З наведених слів можна вносити, що з Андрієм Бартелем знав ся наш Бенедикт вже й перед 1551 р., а навіть вже тоді жив з ним в дружбі.

Нема також найменшого сумніву, що Григорій зі Самбора прийшов до Львова не 1550, а 1551 року, значить не учив разом з Бенедиктом Гербестом три роки, як згідно голосять польські учені, а був з ним разом лише два останні літа. [Не згадую вже старших — наведу лишень ось такі поваги, як Вішневський, Моравський та вкінці і біографа Григорія Вігілянця, Туркавського Гл. *Turkawski Marcelli: Zycie i dzieła Grzegorza Wigilancjusza, Sanboreczyka, poety łacińsk-polskiego XVI wieku. Sprawozdanie dyrekcji c. k. realnego i wyższego gimnazjum w Kołomyi za r. szk. 1878, Kołomyja, 1878, стр. 18*]. — Годить ся зазримити вкінці, що Григорія зі Самбора запросив Гербест до Львова листовно. Саме тоді (1551 р.) перебував поет в Перемишлі, де займав становище ректора тамошньої школи (ліцея). Про запросини до Львова пише Вігілянець в одній із своїх елегій так: „*Inde Leoninam scriptis allectus in urbem, gessi Gymnasii munia prima sui...*“ Пор. цінну збірку Вігілянцевих писань в бібліотеці ім. Оссолінських п. ч. 14906, карта 24, обор. (непат.).

1) „*In formanda igitur iuuentute, qui cum laude et dignitate uersari uolunt, discipulos in certas classes distribuant...*“ Ibidem.

2) Прошу порівняти також отсей висказ Гербеста: „*Illud modo uestram postulabit auctoritatem (говорить до краківських сенаторів), ut nonnisi per rectoris scholae manus, pueri docendi praeseptoribus committantur, in classesque certas, quemadmodum admonebo, distribuantur*“ Ibidem.

3) Пор. Finkel, op. cit., стр. 8. Також: Neck, op. cit., стр. 48.

Поминувши елементарне вправлюване школярів в читаню, складаню силляб і слів — основою Гербестового порядку був тижневий розклад науки. На кожний день тижня були визначені певні предмети, що повтарялись таким самим порядком кожного тижня, з тою хиба різницею, що одного тижня читали школярі лишень Ціцерона, а другого лишень Вергілія, та місто синтакси учили ся прозодії¹⁾.

Наука починала ся в неділю (а також в сьвята) проповідю; побіч того пояснювано якесь апостольське посланіє (Eristola canonica)²⁾. По полудни інтерпретовано Евангеліє по польськи (а в Кракові також по німецьки), а опісля читали певну частину чи то якого грецького посланія, чи Евангелія. Цілий ранок понеділка був виповнений грецькою граматикою (етимологія, синтакса і прозодія). По обіді — читали годину Ціцерона, далі школярі годину приготовлялись, а після сього пояснювали прочитану лекцію по польськи (в Кракові також по німецьки). Так тоді, як і в дома вечером треба було лекцію переписати, при чім важнійше було, щоб написати хорошо, ніж багато³⁾. Ві вторник, середу, четвер і п'ятницю — пополуднева наука була така сама, рано — маленькі зміни⁴⁾. В суботу рано учителі перепитували школярів з тих місць Ціцерона, які в протягу цілого тижня треба було вивчити на память, по тім слідувала година музики, а опісля — на місце граматики — читанє Езона та переповіданє його мовою латинською і польською. На конець вияснювано Ціцерона: „*talispamque uarietas (ut me docuit experientia) non obruit ingenia, sed reficit*“. Пополудне посьвячене було виключно арітметиці⁵⁾.

Крім того кожного понеділка писали школярі короткий а хороший польський лист, переводили його опісля на мову латинську, а в п'ятницю давали учителям до поправи. Також

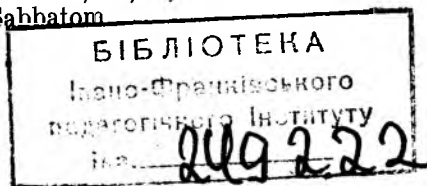
¹⁾ Cracoviensis Scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, Posterioris hebdomadae, omnes dies.

²⁾ „Matutinum diei dominici tempus, ut et aliorum festorum, a publica lectione liberum esse potest Cracoviae“. Ibidem, Prioris hebdomadae, Dies Dominicus. — Значить де инде було инакше.

³⁾ Ibidem, feria II.

⁴⁾ Ibidem, feria III, IV, V, et VI.

⁵⁾ Ibidem, Sabbatum

для вправи подавано ученикам якесь блискуче місце, *sententiam insignem*, — до переводу на мову латинську, або й навіть на грецьку. Ті, що заізнали ся вже ближше з прозодією, могли вже писати навіть — стихи (!) ¹⁾.

Важними школярськими виравами були також т. зв. *disputationes scholasticae* ²⁾. Отсі диспути відбувались все в присутности учителя (*altero his assistente Baccalaureo*). Порядок був такий: в неділю спорили ученики над всіма частинами грецької граматики, в понеділок над ортоїграфією, ві вторник над прозодією, в середу над етимологією, в четвер над синтаксою, а в п'ятницю — *linguae Latinae phrases* ³⁾.

В кінці — по думці Гербеста — було дуже хосенним відгравати в певні хвилі року латинські комедії та виголошувати латинські деклямації. Через се вчать ся школярі і поправного виголошування і заправляють ся до сміливих виступів на публичних зібраннях ⁴⁾. І се був — вже найвисший ступень образования в школах такого типу, як ось львівська митрополітальна. На місце граматики слідувала діалектика, а навіть реторика та „*pueriles disputationes, de iisdem artibus*“. Тут одначе додає сейчас Бенедикт значучо, що се повинно відбувати ся так, „*ut semper meminerimus, nos esse praefectos scholarum, ex quibus Grammatica nunquam omnino exire debet*“ ⁵⁾.

Оттакий то розклад наук завів наш Бенедикт у Львові. На одного — була се рішучо за велика праця, тому то й Гербест вважав konieczним мати префектови до помочи ще двох ба-

¹⁾ Ibidem, De Stylo Exercendo

²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ „Denique plurimum conducere pueris expertus sum, si statutis anni temporibus, Latinas Comoedias egerint. Ex his namque et rectam pronunciationem discent, et publicum postea locum nullatenus extimescent. His autem si publicae accedant Declamationes, tanto melius animos discendi cupidos subleuxerimus“. — Ibidem, Comoediae et Declamationes. — Пор. теж Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 133.

⁵⁾ Ibidem. — Які ще инші були занятя школярів — гл. Thomaе Pirawski, Relatio status Almae Archidiocesis Leopoliensis, edidit Cornelius Julius Neck, Leopoli, 1883, стр. 90, 91, — Neck, Życie Zimorowiczów, op. cit., стр. 48.

калаврів. Крім того тих учеників, які в науці не могли дорівняти прочим своїм товаришам, привчовували чільніші школяри¹⁾.

VI.

Так отже бачимо, що львівська митрополітальна школа була тоді вищою шкільною інституцією, якою утрималась правдоподібно аж до кінця XVI в., коли около 1590 р., за ректорату Яна Урсина, стрічаємо ще той самий Гербестів устав²⁾. Було се виключно заслугою молоденького Бенедикта Гербеста.

Та вжеж трилітний побут Бенедикта у Львові замітний та важний в історії тодішнього Львова ще одним. Фантаст-гуманіст в найкрасішій розумінню слова приніс він з краківської Академії все те, до чого лише лягла його горяча молода душа, приніс львівським прихильникам штук і наук чарівні дарунки: новий світогляд. Та нові ідеї не були у Львові дуже „новими“, тому то й прийняли його тут отвертими раменами³⁾. Прихильник класичного світа — внодобав ся всім відразу. І коли одушевлений двадцятьлітний бакалавр уряджував у Львові публичні латинські деклямації, тоді часто лучало ся таке, що не один із львівських кунців-меценатів, одушевлений чудовою красою латинської музи, з надмірної втіхи — прослезив ся...⁴⁾

¹⁾ Ibidem. — На отсю брошулку Гербеста звернув вже належи увагу та відповідно оцінив д. Харлампович, Западнорусскія православныя школы, op. cit., стр. 17–20. — Йохер подає її докладний зміст: Jocher Adam, Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie, Wilno, 1840 (—1857), т. I, стр. 340, 341. Нр. 1594.

²⁾ Порівнай: Finkel, op. cit., стр. 10. — Харлампович, op. cit., стр. 20.

³⁾ „Solent autem alii, Senatores, in tam arduis rebus quid facto sit opus dispicientes, cunctari; at nos primo nostro in Senatum ingressu, obuiis (quod aiunt) manibus et ulnis operam nobis delatam excepistis, mihiq̃ue ilicet uestrae scholae gubernacula concessistis, tradidistis, commendastis...“ Orationis Ciceronianae... ad Quirites.. Ex-plicatio... (op. cit.), стр. 168.

⁴⁾ Таким публичним виступам залюбки придивлялися ся та прислухали ся львівські горожане:

Оттаким то чином побут Бенедикта Гербеста у Львові має в історії митрополітальної школи велике значіння. Він двигнув її на становище висшого шкільного закладу, надав її блиску та слави та вплив в неї животворного духа гуманізму. І коли в зараню гуманізму — за життя арцибіскупа Іжегожа з Санока — сходили у Львові перші його проміння — так не минуло ще одно століття, а наді Львовом світило вже ясно сонце відродження, що під його лучами топили ся останні леди середньовічної мертвеччини¹⁾.

Чи по иньших кольоніях краківської Академії так само було? Правдоподібно... З всякою певністю було так само там, де вчили такі маістри, як Бенедикт, що з таким запалом та з таким захопанням розчитувались в латинських та грецьких класиках, як він...

Яка була фреквенція у львівській школі, на се не легко відповісти. Мабуть школярів було не мало коли наш Бенедикт говорить про труди, „*quibus iam pene confectus erat...*“ та коли

„*Vidimus enim nos, vidimus*“, — говорив Гербест, — „*Senatores, quanta cum animi alacritate, quanto cum audiendi feruore, tum ad Comoedias Latinas audiendas. tum ad publicas Declamationes auscultandas, urbis huius incolae conveniebant. Hoc autem eo maiori praeconio dignum est, quod etiam illos, qui Romanum uix primis (ut dicitur) labris sermonem attigerunt, Comoediarum spectatores habebamus.* — Ibidem, стр. 164.

„*Quoties tibi, Hieronyme (Запала, львівський натрицій), publicae quaedam fabulae et Declamationes, profluentes in theatro lacrymas excusserunt?*“ — Ibidem, стр. 165. — Про під Запалів гляди: Łoziński Władysław, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku, We Lwowie, 1892*, стр. 68, 69. З д. Геком не полемізую: він говорить надто загально. Пригадаю лишень, що по пляну Б. Гербеста комедії і деклямації мали відбуватись „*statutis anni temporibus*“. (Hör. Heck, *Życie i dzieła Zimorowiczów*, op. cit., стр. 49, 50).

¹⁾ Finkel, op. cit., стр. 10. Говорячи про львівську митрополітальну школу у Львові — годі минути мовчанкою виводи д. Гека... (*Życie i dzieła Zimorowiczów*, op. cit.). Стоїть він на зовсім противнім становищі. По його думці „о паузе на szerszą skalę prowadzonej“ в митрополітальній школі — не може бути й бесіди... стр. 49. І взагалі — по думці ш. ученого — „просвіта загалу, не числячи одиниць, була у Львові зовсім не велика“ (стр. 44). — Певна річ — перецінювати не лишень стан освіти загалу, але й рівень львівської митрополітальної школи — годі. Що одначе ш. учений пішов в своїм

показала ся конечність дати Бенедиктови в підмогу ще двох бакалаврів. В більшій часті львівськими школярами були сини тамошних таки купців-патрициїв, які радо давали їх на науку учителеви-гуманістови.

Труд своїх учителів нагороджували Львовяни гідно, — бодай нам не довело ся стрінути у писаннях Гербеста ніяких жалів. На се винагороджене складали ся між иньшим оплати батьків школярів — т. зв. *didactra*¹⁾.

осуді троха за далеко — се річ певна... Правда — полемізувати з д. Геком забрало би багато місця, та тут я згадаю лишень се, що на осуд д. Гека вплинув найбільше — блиск єзуїтської колегії. Очевидна річ — в порівнянню з єзуїтським інститутом — митрополітальна школа блідне... Про конкуренцію вже й не згадую: народини єзуїтської колегії не лишень у Львові, але й по иньших містах, були все засудом смерти для иньших шкільних інститутів. Се річ звісна. Зрештою дані зібрані самим д. Геком свідчать против нього... Аджеж він сам признає, що свої школи мали і католики і Вірмени і Русини (стр. 44—52), а звісна річ, що сини львівських дуків виїздили на науку і заграницю... Правда — я не перечу, що домашнє шкільництво не було так дуже світле, але-ж бо на Заході теж не було так дуже відрадно... Що до митрополітальної школи, я позволю собі запримітити, що д. Гек має на думці передовсім вік XVII, коли то справді ся школа підупала вже таки дуже (ш. автор опираєть ся головню на Піравскім, отже на-м'ятці з XVII в. — 1615 р.). Всеж таки сього годі заперечити, що митрополітальна школа мала і хвилі розцвіту. Добою такого розцвіту був як раз час Гербестового учительовання (та про се не знає ш. автор просто нічого. Пор. нпр. стр. 47 і 49). — Вкінци зверну увагу ш. автора на се, що Урсин в передмові до своєї граматики зовсім не жалуеть ся на „przykrości, których doznał z powodu chęci wpro-
wadzenia nauki języka greckiego (!)“ — д. Гек хибно зрозумів відповідні уступи у Вішневського (H. L. P., VI, стр. 132), а радше у Ходиянського ((*Historia stołecznego królestwa Galicyi i Lodome-
ryi miasta Lwowa, Львів, 1865 (вид. II), стр. 428.*

¹⁾ „Etsi nanque ex iis, quae parentes discipulorum solvere debent didactris, non deest honestum praeceptoribus praemium...“ *Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio* (op. cit.), стор. 166. Инакше було в Кракові. Та про се низше. Все ж таки запримічає Гербест, що се „honestum praemium“ не раз „a plerisque sic exigitur, non dicam, extorqueretur, ut uel una ratio, a tolerandis sane molestis laboribus animos multorum auocaret, nisi tibi aeternum, quod coelitus expectandum est, praemium, ob oculos saepe versetur“ (Ibidem, стр. 166, 167. — Низше ми побачимо, що сей саркастичний зворот любив Бенедикт повторяти частійше). — Зрештою які були иньші доходи управителя митрополітальної школи — гл. Неск, op. cit., стр. 46. — Також:

За час свого трілітнього побуту у Львові з'єднав собі Бенедикт між львівськими горожанами найбільші симпатії та правдиве поважання. Цінили вони в ній так його глибоку науку та неудаване замишування в латинських та грецьких класиках, як і його шляхотну вдачу та ту серйозність, з якою двадцятьлітній молодик глядів на свій учительський завід. І радо та сердечно гостили вони його у своїх розкішних теремах, о чім з вдячністю згадував опісля не раз наш Бенедикт¹⁾.

Та вжеж найтісніші взаємини лучили Гербеста зі звисним та в тодішнім Львові загально поважаним майстром Шимоном Бжезінським²⁾.

Майстер Шимон се тип сучасного глибоко образованого „батька“ міста. Сам знаменитий знаток та любитель класичної літератури — він залюбки окружав ся поетами, ученими та артистами так, що його дім був тоді справді осередком умового життя, збірним місцем усеї львівської інтелігенції³⁾.

Relatio Status Almae Archidioec. Leop., op. cit., стр. 90. — Д. Гек каже, що управитель зі своїх доходів не міг вижити (*ibid.*). — По моїй думці так дуже зле воно не було. Правда — з тих доходів, які вчисляє Піравський (вік XVII), а за ним д. Гек, управитель митрополітальної школи не міг би вижити. Та я думаю, що найважнішим жерелом його доходу були як раз ці „незвісні“ *didactra*, які згадує Гербест, називаючи їх „*honestum praemium*“. Іншого жерела своїх доходів — Гербест не згадує, а сього легковажити годі.

1) Більше про львівські міщансько-богацькі роди, серед яких довело ся Бенедиктови прожити майже три роки — гляди: Łoziński Władysław: *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. We Lwowie, 1892.*

2) Майстер Шимон з Бжезін — се батько звисного поети Шимона Шимоновича. Чим він був для молоденького Бенедикта можна наглядно бачити зі слів самого Гербеста. „*De Simone magistro, Consule omni memoria dignissimo tacere quam pauca dicere praestat: propterea quod secundum Deum, huic uni maxime, quicquid ex me commodorum discipuli cepistis (si modo aliquid cepistis) velim uos acceptum referre. Sic enim ille (uera fateri liceat) sic inquam ille quae in rem vestram esse nouerat, ad ea me incitare, ac ueluti inuitum reluctantemque sua prudente eloquentia, et eloquente prudentia impellere solebat, ut saxum non hominem diceret, quem in pijssimo instituto suauiloquentia hominis non obfirmauerit...*“ *Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio (op. cit.), стр. 166.*

3) Гляди: Łoziński, *op. cit.*, 216, 222.

Отсей то майстер Шимон заопікував ся сердечно молодим Бенедиктом, служив йому радо розумною радою та нераз піддавав йому сьвітлі гадки що до реформи порученої йому школи. А був він так вимовний, що своїми медоточивими словами порушив би не то чоловіка, а бездушний камінь: нічо не могло опертись його вомовним та розумним радам¹⁾.

І високо цїнив наш Бенедикт його думку та з сердечною вдячністю згадував по дітах його імя...

В неменшій дружбі жив також Гербест з львівськими каноніками²⁾. Одначе коли його щирий помічник та сердечний приятель, веселий Григорій зі Самбора, оспівував опісля зовсім не сумні пировання в товаристві не менше як він веселих львівських каноніків (як Яна Тшцяни та Станіслава Кнота), так знова статечний Бенедикт величав їх щирі з ним зносини та дякував їм за се, що вони радо відступали на публичні виступи школярів свої комнати та нераз були ласкаві ущасливити їх своєю присутністю³⁾.

Чи се тому, що отсе був перший важний момент в тій добі людського житя, коли то молодик вийшовши в сьвіт — роз-

¹⁾ Не без того, щоб Бенедикт не користав також з цїнної бібліотеки Ш. Бжезінського... Пор.: Ioannis Vrsini Leopoliensis, methodicae Grammaticae libri quatuor, Leopoli. Ex Officina Matthiae Gatulolini. 1592. (ч. бібл. ім. Осол. 17.750). — В передмові інтересні подробиці (Присвячена як раз Шимонові з Бжезїн).

²⁾ „Illud uero mihi uel maximum uideri debet, quod fere totum hoc triennium, summa quadam familiaritate me uobiscum uti satis humaniter permisistis“. — Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio... (op. cit.), стр. 172.

³⁾ „Non enim paruum hoc officium fuisse duco, quod domum uestram puerili in literis exercitationi, quamdocunque uolebam non modo alacriter concessistis, sed uestra quoque praesentia huius modi studia iuuenum semper exornastis, atque approbastis...“ Ibidem. — Прошу порівняти отсі слова професора Фінкля:

„Nie posiadamy wprawdzie o szkole metropolitalnej lwowskiej szczegółowych wiadomości..., ale to wiemy, że przeniosła się z dawnego budynku do domu kapitulnego obok kaplicy ogrojcowej, gdzie pod okiem kanonika-scholastyka odbywały się lekcye...“ (Finkel, op. cit., стр. 8).

глядаєть ся насколо, щоб розпочати нове житє, — стає мущиною, чи може наслідком иньших обставин, досить, що побут Бенедикта Гербеста у Львові в перших трьох літах п'ятидесятих років (1550—1553) — се оден із найважнійших моментів його життя, що зробив на молоду душу велике та трівке вражіннє. Молоденький, заледви двацятьлітний молодик, — опинив ся нечаяно Бенедикт на важнім та відвічальнім становищі ректора митрополітальної школи, серед зовсім нових обставин та нових людей. Із вложеного на нього обовязку — вивязуєть ся він як найкрасше... Та побіч того він пильно сьлідить тамошні соціальні відносини, придивляєть ся бачним оком польсько-руським взаєминам, шукає та шпирєє у львівських городських актах¹⁾, — і в молодій голові ворухить ся сьмілива гадка... Та поки що — ще не пора... У відповідний час він з нею виступить!

І кілька разів не згадував він опісля з сердечною тугою тих молодечих хвиль, які йому тут уплили, кілька разів не любив він по тім завітати в гостинні львівські мури...

VII.

Зложивши відзнаки своєї дотеперішньої гідности та власти на руки славетних добродіїв конзулів — завітав Бенедикт Гербест весною 1553 р. до Кракова²⁾.

„Bona etenim fide uobis polliceor, me ubicunque locorum fuero, et quantum ingenii nostri uires permiserint, honori uerstro, uestrorum liberorum commodi uestraeque totius

¹⁾ Wypisanie drogi.

²⁾ Цікаве — які то були тоті „відзнаки“... Ось якими словами кінчив Бенедикт свою пращальну мову:

„Quod superesse uidetur, reuerendi Patres, lectissimique Senatores, scholasticam eius gymnasii prouinciam, insigniaque eius uirgam atque ferulam, coram uobis qui commiseratis, depono, atque alii deinceps commendanda, in uestras manus reddo“. B. Herbesti Neapo Oratiuncula: qua cum scholasticam deponeret prouinciam Leopoliensis Senatus in Literariam Remp. promerita praedicabat, стр. 173. [Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio].

Reip. dignitati semper seruiturum..." Ось такими словами попрощав він столицю галицької України¹⁾.

Жаль було йому Львова... Та вжеж тут вікувати було годі... Його манила до себе краківська Академія. „Cracoviensis Academiae desiderium“!²⁾ — отее був головний мотив Гербестового повороту. „Animus hic... meus aliud uitae genus exortat, alio me uel inuitum trahit..."³⁾

На самім вступі стрінула Бенедикта в Кракові чимала честь: йому признано тепер ступінь маїстра.

Мрії молодого Гербеста почали здійснювати ся... Від разу зближив ся він до поважаного кружка краківських учених, які радо бачили його між собою, надіючи ся мати в нїм незабаром здібного товариша-співробітника. Опіка людей науки була для нього справді благодатною росю. Він розчитуєть ся в грецьких та латинських класиках, студіює з невимовним одушевленням улюбленого Ціцерона та — приготдовляєть ся до публичних викладів... Будущина заповідалась Бенедиктови — як найкрасше⁴⁾.

¹⁾ Ibidem, стр. 171. — Зайвим буде додавати, що помиляєть ся д. Моравский, коли каже, що Гербеста покликано до Кракова околo 1555 р. К. Morawski: Jakóba Górskiego życie i pisma. Rozprawę Akademii umiejętności, wydział filologiczny, serya II, tom II, W Krakowie, 1893, стр. 257. Також того-ж: Andrzej Patrycy Nidecki, op. cit., стр. 94.

²⁾ Ibidem, стр. 170.

³⁾ Ibidem. — У Львові з'єднав собі Бенедикт загальну любов і поважання. Львівські патриції дуже нерадо звільняли свого талановитого ректора в його становища. Сердега Гербест добре научив ся, заки переконав добродушних мішухів, що йому у Львові годі довше затримуватись.

⁴⁾ Про се читаємо у Вішневского таке: „Вернувши до Кракова, де в р. 1550 (?) його неприсутного (!) приїстили „більші колеги“ в колегії меншій, віддав ся цілий реториції і в академії викладав листи Ціцерона і мову його „ad Quirites“. Невдовзі... став ректором школи Марії...“ — Рішучо — Гербест не мав щастя у польських учених... Згадують вони вправді його від часу до часу, та згадки ті — не лише що мікроскопійно малі, та ще до того — так баламутні, що виходить у них таке, що що слово — то похибка.. — Із оповідання Вішневского виходило-б, неначе-б Гербест після свого повороту зі Львова (1553 р.) викладав якийсь час на університеті, а опісля аж став ректором школи Марії. Така одначе думка — незгідна з правдою. Передовсім не уля-

Але тим часом треба було подумати — про насущний... Бо коли навіть старші професори краківської Академії мусіли заробляти на прожиток приватними лекціями¹⁾ — то що ж вже й говорити про бездомного магістра, який не мав вже просто ніяких средств до життя?

Щоби не вмерти з голоду — Гербест одним словом мусів про се подумати. Річ природна: — членом „колегії меншої“ його тоді ще не заіменовано²⁾, тим більше отже й під ту пору не могло бути й бесіди про яке таке матеріяльне забезпечення.

гає найменшому сумнівови, що управителем марійської школи став Бенедикт зараз в короткім часі після повороту зі Львова. Знаємо теж, що листів Ціцерона не міг він викладати ні перед тим, ні підчас того — з тої простої причини, що перед 1559 р. Гербест рішучо не викладав. Правда — він знав, яка жде його доля, тому то вже заздалегідь приготував ся до професорської діяльності („*Me siquidem aliam rem curante, me publicae lectioni legendae intento, esse a vobis nuncius venit...*“ B. Herbesti orativncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola. Cracouiensi senatui gratias agere uolebat, стр. 21, 22) — одначе нема найменшого сумніву, що згадувані Вішневским листи Ціцерона викладав Бенедикт аж 1559 р., в літньому півроці. — Прому порівняти: Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 149, 150. — B. Herbesti: Orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio. 1560, 6. м. д., стр. 7, 8, 17, 158. — Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis, pars I (1487—1563) editionem curavit (ex codice manuscripto) Dr. Wladislaus Wisłocki. Cracoviae, 1886, стр. 332.

¹⁾ B. Herbesti: M. Tullii Ciceronis vita... (ч. бібл. ім. Оссол., 5712), Epistola dedicatoria. — Ширше про се — нижче.

²⁾ Чи Бенедикта Гербеста приміщено в „колегії меншій“ ще 1550 р. — в тім позволимо собі дуже сумніватись... Згадує про се Вішневский — та на якій підставі — не знаємо. Зрештою прому порівняти писання Гербеста п. з.: M. Tullii Ciceronis Epistolarum libri III... Cracoviae 1561. В присвяті дякує Гербест професорам колегії більшої за се, що не вважаючи на його довшу неприсутність (був тоді в Скерневицях...) не вичеркнули його з листи членів колегії меншої. Чи не отси то звістка здурила Вішневського, що сю подію відносить аж до 1550 р.? По мойй думці — так. [Wiszniewski, Historia literatury polskiej, т. VI, Kraków, 1844, стр. 149].

Як я вже в горі зазначив (пор. стр. 58, 59) — воно доволі трудно означити з всякою точністю, коли як раз осягнув Гербест ступінь магістра. Я зверну увагу на се, що промоційна книга докторів, магістрів і бакалаврів, які сі наукові ступені отримали в краківськім університеті між 1542 а 1560 pp., — затратила ся. Гл. Muczkowski Josephus: Statuta nec non liber pro-

Правда — ступінь магістра давав йому на краківському університеті певні привілеї, та вже ж ніде правди діти — жити із тих привілеїв не було можна ніяк. — Кождий, хто лишень став магістром (*magister artium liberalium*) міг вже на артистичнім відділі на основі статутів ще з XV в. викладати з катедри та брати участь в т. зв. суботнішних звичайних актах або публичних диспутах (*sabbativos actus ordinarios seu disputationes publicas ingredi*). Тому то звичайно було на краківським університеті так, що хто лишень з бакалаврів досягнув ступінь магістра, міг зараз засідати сам на кафедрі та викладати з неї як надзвичайний магістер (*magister extraneus non de facultate*). Що йно по кількох роках переходив в члени колегії меншої (*collegiatus Collegii minoris*), а опісля й більшої (*collegiatus Collegii maioris*), що було вже верхом університетських почесностей, після чого такий професор звичайно університет — кидав ¹⁾. Не треба одначе забувати, що на яке таке утриманє міг числити що йно член колегії меншої ²⁾: — *ma-*

motionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagiellonica, ab anno 1402 ad annum 1819. Cracoviae, 1849, стр. 199—200. — Пор. теж: Dr. Władysław Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum..., Kraków, 1886, стр. 10.] — По моїй думці ступінь магістра досягнув Бенедикт в половині 1553 р., коли то як раз така честь стрінула його приятеля і товариша, Іжеґожа Віфілянція (зі Самбора). Про се більше гляди: Turkawski, Życie i dzieła Grzegorza Wigilancyusza Samborczyka, poety łacińsko-polskiego XVI w. — Sprawozdanie dyrekcyi c. k. realnego i wyższego gimnazyum w Kołomyi na r. szk. 1878. Kołomyja, 1878 — стр. 19, 20. — Також: Vigilantii Gregorii Samboritani Rutheni, Ecloga, Alexis, Pollux, et Castor... Cracoviae, 1566 [ч. бібл. ім. Осол. 14906], Ad Patres elegia II. — Підписано: Cracoviae, e Collegio Minori, pridie Nonas Julii, Anno Domini MDLIII (1553). Пор. іще мої замітки на стр. 58 і 59. Членом „колегії меншої“ став Бенедикт рішучо аж 1560 р. Та про се — низше.

¹⁾ Гл. Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit. — Така практика — се одна із головних причин упадку краківської Академії. Вже в 14-тім році життя можна було записати ся на артистичний факультет, після двох-трьох років досягнути ступінь бакалавра, а після дальших двох роках — магістра. Таким робом 20-літний молодик міг вже засідати на професорській кафедрі, — щоби потім, саме в цвітї життя та силі віку — кинути неоплатне становище на все! Ми побачимо, — що Гербест нарікав опісля на се не раз, та пішов одначе слідом своїх попередників та сучасників.

²⁾ Завданєм професорів меншої колегії було образованє академічної молодіжи в науках, що підготовляли їх до ріжних відділів. Так

gister extraneus — крім чести безплатного професора не мав більше нічого. Так було й з Бенедиктом Гербестом та тим поясняєть ся й се, що він волів постарати ся радше о насущний, ніж в голоді та холоді викладати з університетської катедри.

І справді — незабаром бачимо вже Бенедикта Гербеста на становищі, яке хоч і не давало йому надто сьвітлого удержання, — все ж таки давало йому спроможність жити не у глухих далеких кольоніях краківської *Almae matris*, а в самім центрі літературно-научного життя, саме в кружку краківської ученої громади.

Усе те завдячував Гербест нікому иньшому, а як раз кружкови тих учених, своїх добродіїв, що з гордостю гляділи на молоду силу, на свого талановитого ученика ¹⁾.

отже менша колегія була сїнями філософічного виділу, серединою між університетом та школами парохіяльними. З початком XVI в. мала вже 14 професорів. З тих лишень 6 були зобов'язані до певних сталих викладів. Про иньших годі щось певне сказати. Звичайно висилала їх Академія на керманичів своїх кольоній, при чім одначе вони затримували своє місце в колегії.

Muczkowski Józef: *Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych*. Kraków, 1842, стр. 13, 17, 18...

¹⁾ B. Herbesti N., *Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio*. стр. 21, 22.

„Me siquidem aliam rem curante, me publicae lectioni legendae intento, ecce a uobis nuncius uenit, qui in lectissimum ordinis uestri consessum ita me induxit, ut post unius horae spacium, scholae uestrae praefectus, omnium uestrum calculis renunciarer. Non excidit mihi, quid Benedicto Cosmino (quem celebris huius Academiae lumen non immerito dixerimus) hac debeam in parte: non ignoro etiam quantum a me Melchior, ordinis praedicatorum dignissimus Prouincialis, sanctimonia uitae nemini secundus, de meque, ipso quam optime meritis, iure sibi suo debeat uendicare. Horum nanque duorum iudicio (quod ipsimet in Senatu fatebamini) in eo me loco, in quo uestris beneficiis hactenus fui, sine quaduis mora collocastis... Poteram sane mihi adiungere clarissimum Regni nostri Senatorem, Stanislaum Macieouium, qui die nostro Aristotelico, qualicumque mea (quam et uos audistis) oratiuncula, imo potius explicata Quaestione delectatus, certum se mihi Me-coenatem exhibere studebat. Quamuis autem non lateat me, plerosque tum doctissimos, tum grauissimos uiros meam apud uos causam egisse, quicquid tamen illi egerunt, me non rogante, me non curante, imo non omnia sciente ege-

Під кінець того ж таки року (1553) був уже наш Бенедикт ректором краківської школи при костелі Діви Марії.

Schola apud S. Mariae templum — це колиска краківського університету¹⁾. Початок її сягає XIII в. Вже тоді ріжнилася вона багато від інших мійських, парохіяльних шкіл, та в XVI в. була вже рішучо високою шкільною інституцією, *schola nobilium*²⁾. Звала ся вона так тому, що тут учили ся не лише сини краківських міщан, але і молоді шляхтичі, що приготували ся оттут до висших студій в академіях. Крім елементарних наук подавано тут ще так звані *studia humaniora*. Так отже відповідала вона менше більше теперішнім латинським школам³⁾.

От такої то школи став наш Бенедикт управителем. Було се не аби яке відзначенє, а то тим більше, що се становище старав ся дістати не один із Гербестових товаришів⁴⁾. Та і тут щастє служило Бенедиктови. І хоч він і був чужинцем та не знав німецької мови — все таки йому, а нікому иньшому поручено провід *scholae nobilium*⁵⁾. Безперечно — не мала в тім

runt. Nam Iacobus Gorscius (cuius in docenda iuventute singularis quaedam diligentia apud hanc Academiam elucet) cum adhuc Leopoli manerem, pro nostro inter nos amore, honorificam apud quosdam uestrum de me facere solebat mentionem. Non minore etiam sollicitudine tenebaris, Ioannes Leopolitane, qui e praeceptore fideli, in amicum fidelem mutatus, ex hoc Senatorum coetu quibusdam nescis quid magnum suavisima tua dictione de me pollicebaris...”

1) Про сю школу гляди невеличкий нарис проф. К. Мехежинського п. в. „O szkole P. Maryi w Krakowie” — в Збірнику п. в. „Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie”. Kraków, 1864, стр. 1—11. — Тут зазначимо ще, що парохіяльних шкіл було в Кракові вже в XV в. — 12 або й навіть 14. — Muczkowski, Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich, op. cit., стр. 42. — Zalasowski, Jus Regni Poloniae, вид. варш., 1741, т. I, стор. 421, літ. 21.

2) Ibidem, стр. 2, 9.

3) Ibidem, стр. 9.

4) B. Herbesti, Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat, стр. 18, 19...

5) „Agam tamen gratias, quantas potero, uel eo alacrius, quod omnes qui me hactenus norunt, maximopere mirabamur, cur praeter servatam hic consuetudinem, alio in loco natus (!), Germanique sermonis ignarus, tam celebrem in locum ascenderim, si-

заслуга впливових Гербестових добродіїв, як Якова Гурского, тоді ще його сердечного приятеля, Яна Леополіти, „qui e praeseptore fideli, in amicum fidelem mutatus“, Бенедикта з Козьміна — того, що був „lumen Academiae“, та протоігумена Домініканів, Мельхіора¹⁾ — все ж таки нема найменшого сумніву, що Бенедикт поконав своїх суперників ще й тою славою визначного педагога-управителя, яку з'єднав собі в часі свого трилітнього учительовання у Львові. А годить ся піднести, що школа Діви Марії потребувала тоді справді розумного та енергічного проводу: вона була саме тоді в дуже нужденнім стані.

На передодню приходу Бенедикта Гербеста до Кракова, панувало в школі Діви Марії справдішне безголове²⁾. Міщухи-батьки школярів їздили в школі мов у своїх загородах, а бідолаха *gymasii praefectus* мусів зносити усі їх примхи. Очевидна річ — так дальше бути не могло, сьому треба було донче зарадити. Таж при таких способі їздованя школа, скорше чи пізнійше, мусіла б звести ся на ніщо... А коли краківські райці вручили провід своєї школи в руки молодого Бенедикта, — то треба признати, — що кращого вибору вони не могли зробити: кращого настоятеля в так критичній хвилі марійської школи над Гербеста не було.

Чи удало ся йому завести там який такий лад?

Коли зважимо, що провід школи Діви Марії спочивав в руках Бенедикта цілих пять літ з накладом (1553—1559)³⁾,

mulque caeteris, plus sane me ipso ad hoc aspirantibus, petitam veluti palmam praeripueram... Ibidem, стр. 19.

¹⁾ Ibidem. Як вище.

²⁾ Ось як говорив Бенедикт до краківських senatorів 1559 р., пращаючи вже школу при костелі Д. Марії:

„Eam namque Scholam apud vos reperi in qua summam confusionem videas, cum non sicut gymnasii praefectus velit, sed sicut imperitis parentibus placet, eorundem filii docentur...“ Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, Cracoviae, A. 1559. — Epistola dedicatoria.

³⁾ „Scholasticam enim provinciam nouem annos administrans...“ і т. д. (Ibidem) писав Бенедикт 1559 р. Виходить, що у Львові учив Гербест три роки, а в Кракові шість. — Порівнай ще: B. Herbesti N., Orationis Ciceronianae, quam ad Ouirites... habuit, Explicatio (op. cit.), стр. 21, 22. — Franciscus Richar-

то мусимо признати, що через так довгий час чейже можна було завести там нові, основні порядки, перевести радикальні реформи та так двигнути її з занепаду, — а однак ніде правди діти — тим разом Гербестови реформа не удалась. І хоч проф. Межежинський догадується, що — без сумніву — не аби як цвила тоді краківська школа Панни Марії, коли її провідниками були такі Гербести та Вітілянці, — всеж таки нам приходить ся твердити щось зовсім противне...¹⁾

Яка була сьому причина?

Перша і найважніша трудність, яку Бенедикт Гербест мав до поборення, — був упір та пуста зарозумілість краківських міщан... Вони привикли були вважати школу своєю власністю, до якої вони мали беззглядне та безграничне право; — без їх догляду та їх „цінних“ рад — вона б не могла гаразд розвивати ся, а її провідник чи там ректор мав так учити, як „узнають“ за відповідне славетні панове міщани...²⁾ Ні! краківське міщанство зовсім не було подібне до львівських прихильників муз і грацій, які з неудаваєм поважаннем гляділи на молодого вихованця краківської Академії...

Другою не менше важною причиною Гербестової неудачі — було лихе ремунероване учительських сил³⁾. І коли у Львові — мір Бенедикт *propter honestum praemium* віддати ся зовсім обновленю порученої йому школи, так знова годі було вимагати

dus Goezius, Otium Varsaviense in selectis ex historia litteraria Poloniae argumentis explicandia insumptum, Wratislaviae, 1758. [ч. 61бл. ім. Оссол. 101069] I. Διατριβή de disceptatione inter Benedictum Herbestum et Jacobum Gorscium Polonos de periodis. стр. 3 — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 150.

¹⁾ Mecherzyński, op. cit., стр. 11.

²⁾ B. H. Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio. Epistola dedicatoria. Ось які „наставлення“ давав Бенедикт на відході краківським сенаторам:

„...Illud modo vestram postulabit auctoritatem, vt non nisi per rectoris scholae manus, pueri docendi praeceptoribus committantur: in classesque certas quemadmodum admonebo, distribuuntur, alioqui quod volumus, nunquam perficiemus omnino.

³⁾ „Sed quoniam scholae praefectum nimio labore scholastico grauari durum esse videtur: praesertim cum in hoc huius scholae statu, ex priuatis discipulis, uictum sibi ut quaerat necesse est, in certas horas hunc laborem scholasticum partiri licebit“. — Ibidem, Horarum partitio.

сього від ректора школи Д. Марії, що кривавим потом мусів заробляти на хліб, шукати способів удержання поза мурами своєї школи.

Серед таких то невідрадних обставин прийшло ся нашому Бенедиктові працювати на новому становищі... Що при таких стані не міг він зробити сього, що задумав, не міг по свому звичаю — вложити усеї своєї душі в розпочате діло — про се шкода й говорити ¹⁾).

Та на тім ще не кінець... Не треба забувати, що побут Бенедикта в Кракові до р. 1559 — се час поважної та інтензивної научної праці молодого магістра, що гідно приготував ся до свого будучого звання, — до так горячо бажанного, та в молодечих мріях випещеного становища професора ягайлонської Академії... З молодечим запалом та одушевленням віддаєть ся він тепер студиям класичної літератури, розпалюєть ся огнем чудової вимови Ціцерона, одушевляєть ся її красою та мужеською силою, аналізує ціцеронівські бесіди до найменших дрібниць та приготував до публичних викладів із університетської катедри научний розбір бесіди — *ad Quirites* та деяких листів ²⁾).

¹⁾ Гляди: В. Н. *Orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio*, — *Vratislavia*, quam in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat.

²⁾ В р. 1560 оголосив Гербест друком своє більше писання п. з. „*Benedicti Herbesti Neapolitani, orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio. In qua methodus in explicando servatur haec, quae singulis Logicae Philosophiae partibus sua tribuit officia: simulque, et ad Moralem Philosophiam quae spectent diligenter observat. Distinguuntur etiam Orationis Partes in Periodas, Periodi in Membra, Membra in Commata*, стр. 1—155. Друга частина книжки — се: *Benedicti Herbesti Neapol. trium Cic. Epistolarum Explicatio*, стр. 156—248.

Коли отся праця повстала?

Се питання по нашій думці важне... Рішити його — значить означити з всякою певністю, чи Бенедикт викладав бесіду Ціцерона *ad Quirites* в краківській Академії сейчас після свого повороту зі Львова (як каже Вішневський Н. Л. Р. т. VI, стр. 149), чи ні [1553 (4) р.]? По нашій думці — Гербест перед 1559 р. не викладав в краківській Академії. На се маємо певні докази. Пояснення до бесіди *ad Quirites* почав він вправді писати може ще навіть у Львові, однак лишень почав. Цілість повстала рішучо в часі його учи-

Оттакі то були занятя Бенедикта підчас його учительовання в школі Д. Марії. Природна отже річ, що при так інтензивній праці та серед так тяжких обставин та перепон, які новий ректор стрів на самім початку управи шляхотської школи, — не можна було навіть думати про якусь радикальну реформу, про двигнене марійської школи з її тяжкого занепаду.

Знав про се добре амбітний Бенедикт та як міг виправдував себе перед краківськими горожанами¹⁾. Без сумніву — вони були вповні вдоволені своїм талановитим ректором, — та вжеж Бенедиктова совість не була спокійна... І журился він таки дуже, що ось то він прогайнував дорогий час, стратив його може більше на своє особисте образование, ніж на виховане поручених його опіці школярів...

„Quid ergo uobis profui?“ — говорив на працянню наш Бенедикт, „quid commodi uestrae scholae attuli? quantum breuitas temporis permittebat, quantum per in-

тельовання в марійській школі (між pp. 1554—1559). Коли би зрештою Бенедикт мав отсі коментарі готові вже в р. 1553 — то навіщо би він їх тримав в рукописі — не оголосивши їх вже тоді друком? На віщо було зволікати з тим аж до 1560 р.? Вкінці сам Гербест пише так:

„Quamuis enim antequam mihi scholasticam apud uos delegaretis prouinciam, eam Orationem inceperim, tamen quia multo maior ac potior eius pars, cum in uestra schola munerem, perfecta est, uobis merito nostras qualescunque uigilias deberi, aequum esse uidetur“ (говорить до крак. senatorів). Ibidem, Epistola dedicatoria, стор. 7, 8.

Так само листи Ціцерона написав Гербест рішучо як ректор марійської школи та викладав їх — в літнім півроці 1559 р. До сього й відносять ся отсі Гербестові слова:

„Quas enim in Academia Cracoviensi explicabam Ciceronis Epistolas, ut sub uestro, Senatores, patrocinio prodeant in lucem, aequissimum esse duxi“. [Ibidem, стр. 158].

Що Гербест говорить тут про виклад з р. 1559 — о тім свідчить ще й „Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis cracoviensis“ (pars I, 1487—1563, edid. Dr. Wl. Wislocki, Cracoviae, 1886), стр. 332. — Під р. 1559 (піврік літний) читаємо: саяя викл. Галена: „19 mgr. Benedictus Herbest Neapolitanus Epistolas Ciceronis, quarta die incepit“. Нема отже найменшого сумніву, що Вішнявский милить ся (Н. Л. Р. т. VI, стр. 149).

¹⁾ Гляди: В. Herbesti Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui, gratias agere uolebat.

genij nostri uires licebat, profui, — quantum ipse uolebam, quantum contendebam, quantum in me uestra beneuolentia postulabat, non profui...“ ¹⁾

В отсих щирх та простих словах молодого ученого відкрита уся його благородна душа... Так! о скільки позваляв час, — він працював пильно, сповняв совісно свій обов'язок, та вжеж сього, до чого стремів, чого хтів, — він не осягнув... І жаль йому було кидати марійську школу — і стидно... — Йому усе здавалося, що ось він — не доконавши свого обов'язку, кидає свою стійку, — свідомий вповні своєї несовісности...²⁾

Так щож почати? Таж і тут було годі йому свій вік коротати та кривавою працею на хліб насущний заробляти...

Ось і пише Гербест для школи Д. Марії, яку вже на віки кидає, начерк хосенної реформи, звісну Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio... „Non licuit ergo quod statueram apud vos perficere, non licuit puerorum institutioni vigilantia nostra consulere: licebit tamen nostram vobis sententiam aperire, extemporaneo scripto (quale conuenit occupatissimis) animi nostri testari“ ³⁾.

Се мало бути винагородою за несповнені обов'язки, виправданєм перед власною совістю. В невеличкій брошурці (8 карт) — зібрав Гербест усе те, що він за час свого девятилітнього учительовання (головно у Львові), випробував, набув власним досвідом — та так і подав ті свої цінні ради краківським горожанам ⁴⁾.

Чи сповнили краківські clarissimi Senatores горячі бажання Бенедикта? Можливо..., та се вже нас не займає...⁵⁾

¹⁾ Ibidem, стр. 18.

²⁾ Ibidem. Також: Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, epistola dedicatoria.

³⁾ Epistola dedicatoria.

⁴⁾ „Scholasticam enim provinciam nouem annos administrans, quicquid vsu edoctus sum, in schola praesertim Leopoliense, describo.“ Ibidem.

⁵⁾ Тут зазначу лишень, що наслідником Б. Гербеста в марійській школі став його сердечний друг Григорій Вігілянцій. Гл. Туркавський, op. cit., стор. 21, зам. 2.

VIII.

Серед занять в школі Марії настав памятий в житю Бенедикта Гербеста рік 1559. І здасть ся ніхто не в силі описати тої втіхи та невисказаної радості двацятьвісімлітнього ректора школи Д. Марії, коли нараз йому донесено, що славетний та поважаний учительський збір ягайлонської Академії рішив — прийняти шановного маїстра Бенедикта Гербеста до свого товариства. Як звичайно водило ся на краківському університеті — розпочав і Гербест свою професорську кар'єру в характері безплатного доцента, як *magister extraneus non de facultate*.¹⁾ Очевидна річ, як управитель школи Марії — насущним він так дуже не потребував журити ся²⁾.

Та тим часом серед дооколичної людности, а і в самім Кракові, — по шиночках та при родинних огнищах, вечірньою порою шептали собі старші щось таємне, страшно... Мав загостити страшний гість... Усі очікували морового повітря...

Вже від кількох літ сподівали ся в Кракові страшного гостя... І так знаємо, що вже в р. 1555 багато професорів краківської Академії зголосило дуже пізно свої виклади „*propter pestilenticæ contagionis jam jam emergentis violentiam*“³⁾, та на добре розшаліла ся страшна зараза що іно в 1559 р..⁴⁾

Не в щасливу годину усміхнулась доля Бенедиктови...

¹⁾ Гл. Wisłocki, *Liber diligentiarum*, op. cit., стр. 334, *Extranei magistri: mgr. Benedictus Herbest Neapolitnus*.

²⁾ Ми побачимо нижше, що Гербест становища управителя школи Марії не кинув.

³⁾ *Liber diligentiarum facultatis artisticæ Universitatis cracoviensis, Memorabilia*, стр. 540 (edid. Wisłocki). „... 1555 in vigilia Corporis Christi, alias 12 VI data erat ab rectore Universitatis, Sigism. Stężycio, libertas legendi aut intermittendi lectiones professoribus...“; в зимовім півроці „ob metum pestis lectiones 18 XII inceptæ, nonnulli autem mgrī incepterunt demum 30, I, 24, II, 2, III“.

Пор. теж *ibid.* стр. 334, замітку під р. 1559: „Anno dni 1559 commutatio aestiva iussu dni loci ordinarij (Андрія Збжидовського), кр. біскупа) et dni rectoris tantum ad festum s. Viti durabat, propter contagionem pestilenticam hinc inde inter vulgum emergentem et studiosos bursæ pauperum inuadentem, quo malo caeteri perterriti præpropere discesserunt.“

⁴⁾ *Ibidem*.

Та мимо то — повний доброї надії та певний своїх сил — зголосив Гербест в літнім півроці щасливого і нещасливого року свій виклад — листи Ціцерона¹⁾. Виклад сей став Бенедикт читати в сали Іалена, — як сказано — в характері безплатного доцента, як *magister extraneus*. Повтаряю тут ще раз з натиском, що се зовсім не перешкоджувало йому позістати ще й в сім півроці ректором марійської гімназії²⁾.

Аж ось загостив до Кракова страшний гість... Блискавицею понеслось по цілім місті, що, ось там — на передмістю вмер один бідолаха, ба другий, третій, а там і вибухла зараза в бурсі убогих (*bursa pauperum*)... З волі ректора — університет зачинено... Стало ся то 15/VI 1559 р.³⁾.

Як звичайно в тих страшних хвилях — хто міг утікав чим боршій з безталанного міста, та шукав захисту — у сільському затишу, в горах або лісах. Так теж зробили і професори краківського університету. Хто мав можних та засібних приятелів — того запрошували вони до себе — на свої латифундії, а хто їх не мав, той мусів радити собі як міг⁴⁾.

Не зістав ся в Кракові і наш Бенедикт. Та коли одначе знаємо, що прим. співтовариш та приятель Бенедикта, Яків Гурський, утікає перед моровою заразою до монастиря Бенедиктинів в Тиньди, а звісний Андрій Патріцій Нїдецький, що як раз саме тоді вернув з Італії, на запросини ученого каноніка Петра Мишковского ховаєть ся перед небезпечністю в селі тогож каноніка Бежанові⁵⁾, — так противно утеча Бенедикта — видаєть ся мені доволі загадковою...

¹⁾ Ibidem, стр. 332.

²⁾ Говорю про се тому, що польські учені велять Гербестови попрашати ся вперед в школу Пани Марії, а лишень опісля — викладати на університеті. Що Гербест, як *magister extraneus* міг викладати будучи рівночасно і ректором школи П. Марії — в тім не можна сумніватись. Очевидна річ, тут не може бути бесіди про виклади в *Collegium majus*... Пор. Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, Краків, 1886, стр. 6.

³⁾ Lib. D., стр. 540. „1559 iussu dni loci ordinarii et dni rectoris, Mart. Crocker de Crac., commutatio tantum ad 15. VI. durabat, propter contagionem pestilenticam hinc inde inter vulgus emergentem et studiosos bursae pauperum indadentem, quo malo ceteri perterriti praerpropere discesserunt“.

⁴⁾ Прому порівняти: Morawski, Andrzej P. Nidecki, op. cit., стр. 82.

⁵⁾ Ibidem, стр. 82, 83.

Мені насуваєть ся на думку одно питання. Розходить ся мені о се, чи не стоїть часом отся утеча Бенедикта з Кракова в генетичній звязи з його новим становищем управителя скерневицької школи?...

Коли я оттак переглядаю усі ті доволі скупі автобіографічні вісти, які лишив нам Бенедикт до своєї хвилі, — здаєть ся мені, що відповісти на поставлене питання — буде можна.

Як сказано — було се з початком 1559 р. Упоєний щастем — Бенедикт Гербест віддаєть ся з подвійною пильністю новим занятям... Правда — досі не був він ще знаний ширшій громаді із своїх друкованих праць¹⁾, та за се професори краківської Академії були добре втаємничені в його наукову працю, знали добре над чим він працює, та до яких доходить результатів. Вони заохочували його до безустанної праці та служили йому радо своєю розумною та досвідною думкою²⁾. І вже тоді славив ся наш Бенедикт не согіршим знатоком Піцерона та належав до перших бесідників, які лишень тоді групували ся около краківської Академії. Так отже нема найменшого сумніву, що своє становище університетського професора завдячує Бенедикт в першій лінії своїм визначним способностям, своїм не звичайним здібностям. Що розстати ся з тою осягнутою вже мрією, що була верхом його молодечих снів, до якої він усе своє життя стремів з безграничною витревалістю, — що розпрощати ся з своїм новим становищем було би Бенедиктови дуже болючо — в тім годі навіть сумнівати ся.

І саме тоді коли наш Бенедикт — в сали Іалена читав свій виклад, тим часом — в недалеких Скерневицях задумав гнізненський архиєпискуп Ян Пшерембський отворити *scholam nobilium*. Усе вже було приготоване: треба було лишень відповідного надстоятеля...

За порадою звертаєть ся архиєпискуп до краківських поважучених. Та ті довго не думали: крім Бенедикта Гербеста — не було між молодими майстрами нікого, що зміг би відповісти

¹⁾ Крім хіба звісного шкільного уставу та двох стишків, якими Гербест славословив твори свого приятеля та добродія, Якова Гурского — та про се нижше.

²⁾ Гляди: В. Н. N. Periodica disputatio (ч. бібл. ім. Оссол. 5.715), epistola dedicatoria.

вимогам арцибіскупа. Дали знати Пшерембському, — розпочалися переговори, а там і прохання...¹⁾

Природна річ — Бенедикт ніяким чином не хотів кидати своєї нової, так високо ціненої гідності.

Та тим часом — вісти про страшну заразу більшали чим раз більше.

З дня на день росла в місті тривога... Вкінці зараза вибухла дійсно... Той уже поїхав, то й — говорять — втікає завтра..., і наш Бенедикт дасться вкінці ублагати, — улягає просьбам арцибіскупа...

Ось як пише нам про се Бенедикт: „Archipraesul namque Gnesnensis nobilium scholam aperire volens, Ecclesiaeque Catholicae hoc prodesse pacto cupiens, per quosdam autoritatis magnae viros effecit, ut meam illi operam, aliquoties certe reluctatus denegare non possem...“²⁾ Та однак тут годі не звернути на се уваги, що отсі слова писав наш Бенедикт — 21 мая 1559 р.³⁾, значить саме на передодню тої хвилі, коли ректор краківської Академії постановив університет замкнути!

Здасться мені — питання розв'язане.

Та не лише себе мусів Бенедикт ратувати з заджумленого міста... Під його опікою перебували в Кракові на науці іще його братя Станіслав та Ян, яких також чейже було годі лишати на поталу морового повітря.

З Кракова виїздили Гербести з великим поспіхом. Ще перед від'їздом викінчив Бенедикт на скорі свою „Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio“ — та дав краківському друкареви Зібенайхерови до друку, а з собою повів до Скерневиць лишень то більше то менше викінчені рукописи...

Як довго верховодив Бенедикт Гербест в арцибіскупській школі в Скерневицях?

¹⁾ Гербеста: Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, epistola dedicatoria. — Computus (ч. бібл. ім. Осол. 5709), Epistola nuncupatoria.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Cracoviensis scholae, a. S. M. t., Institutio. — Epistola dedicatoria — написана як раз годі. „Cracoviae e schola vestra XII. Calendas Iunii, Anno salutis M. D. L. IX.

Відповіді на се питання — у польських письменників не знайдемо, а радше знайдемо — та на жаль — незвичайно баламутну... І так одні з них — почавши від Іезія ¹⁾ а скінчивши на Вішневскім ²⁾ — кажуть, що Бенедикт Гербест учив в Скерневицях два роки (зн. 1559 і 1560 рр.), Мацейовский каже, що аж — три ³⁾ (1558—1560), а проф. Моравский ⁴⁾ лишень один піврік 1559 р.... Та вжеж — ніде правди діти — правдивого часу не „вгадав“ ні один з шановних учених: Бенедикт Гербест учив у скерневицькій школі лишень півтора року (три семестри, останній 1559 р. і два 1560) ⁵⁾.

Побут Гербеста в Скерневицях — се одна із кращих хвиля його життя. Усіми високо цінений та поважаний — розвинув він там — далеко від столичного гамору та зависти Кракова — дуже живу діяльність. Ба що більше: — низше побачимо ще, що Бенедиктів побут в Скерневицях і з психологічного боку був в його життю одним із найважливіших моментів, був — скажемо вже тут — переломом...

Арцибіскупська школа в Скерневицях — се шкільна інституція вишого типу, *schola nobilium*. Завдяки заходам примаса Пшерембского учили тут по словам Гербеста знамениті теологи та правники (*peritissimi Theologi i Iuris-periti*), а їх викладам прислухував ся часто сам арцибіскуп ⁶⁾.

Сам Пшерембский — видаєть ся нам по малюнку Гербеста горячим подвижником католицькому, одним із перших заступників контрареформації в Польщі. Він був горяче відданий като-

¹⁾ Goezius, *Otium Varsaviense*, op. cit., Διτριβη, стр. 3.

²⁾ Wiszniewski, H. L P., т. VI, стр. 150.

³⁾ Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie*, op. cit., т. III, стр. 186—193.

⁴⁾ Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 94. — Jakóba Górskiego życie, стр. 258. — Запримічу при тім на сім місці, що на таких писаль як ось Лукашевича Леслава Rys dziejów piśmiennictwa polskiego (вид. III), Познань 1866, я — річ природна — не уважаю.

⁵⁾ 25 мая був ще Бенедикт в Кракові. Під час повітря — в Скерневицях, звідки вертає до Кракова на сталий побут весною 1561 р.

⁶⁾ B. H. Computus (ч. бібл. ім. Оссол. 5.709), стр. 26, 27, 28, 33.

лицькій церкві та завзятий ворог нових течій¹⁾. З обов'язку свого становища та в дусі що раз сильнішої контрареформації, отворив він в Скерневицях *scholam nobilium*, починаючи на правду з долу — від шкільної лавки. Тут мала молодіж виховуватись в строго католицькій дусі, і в тій цілі постарався енергійний арцибіскуп заздалегідь замовити визначних учителів²⁾. Ректором отсього католицького інститута став Бенедикт Гербест³⁾.

З огляду на несогирші учительські сили в арцибіскупській школі мав Гербест чимало вільного часу та тим самим прехорошу нагоду віддати ся в скерневицькому затишу своїм улюбленим заняттям. І справді, незабаром показав Бенедикт ясно, що дотеперішнього часу він не прогайнував, а провів його на інтензивній та безустанній праці, якої овочі усіх просто зачудовали.

Вже в половині 1559 р. появилася в Кракові, маленька вправді, та одначе змістом дуже поважна Гербестова брошурка, звідна *Cracoviensis scholae apud S. Mariae templum Institutio*. Вже отсе писання звернуло відразу на молодого педагога пиль-

¹⁾ Ibidem, стр. 28, 29. — Вистарчить згадати, що навіть кардинал Гозій відносив ся до нього дуже тепло. — Гл. *Opera Hosii* (edid. St. Rescius) Coloniae, 1584, т. II, стр. 168, epistola XXV... Навіше говорять ся про Пшерембського обширніше.

²⁾ „Videmus quae in tota iam Sarmatia pullulascant, non dicam creuerunt, haereses: agnoscimus omnes mala nostro Regno iamiam impendentia: nisi tu tua prudentia atque uigilantia, tantis malis occurreris: perimus. Omnes te vnum intuemur: tuam in conficiendis rebus sapientiam admiramur: te vnum ad subleuandam Christi Ecclesiam, diuinitus nobis datum esse praedicamus, ne quid ergo nostra nos persuasio fallat: quantum in te situm est, prouidere debes. Iecisti iam tu, pientissime Prerembi, non infirma sustentandae Ecclesiae fundamenta: cum et Nobilium pueri, quos nostrae fidei commisisti, opera impensisque tuis instituuntur: et peritissimis Theologis, (vt interim taceam Iurisperitos) aulam tuam ita exornas, vt non modo sacrae in Ecclesia conciones, verum et publicae in tui tuorumque praesentia lectiones frequententur...” — *Computus*, op. cit., *Epistola nuncupatoria*, стр. 28, 29.

³⁾ Пор. MS. бібліотеки ім. Осол. ч. 628, стр. 17, а передовсім 37. — Також: Niesiecki, *Korona polska*, т. III, стр. 762. — Bartoszewicz, *Wizerunki Arcybiskupów Gnieźnieńskich — i Korytkowski J., Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolici polscy*, op. cit., т. III, стр. 271. Вкінці пор.: Łukasiewicz, H. Sz., op. cit., т. III, стр. 512, 513.

ну увагу усіх сучасних інтелектуальних кіл... Був се хороший початок. Незабаром посипали ся Гербестові писання в так прискоренім темпі, що в одну мить став Бенедикт в ряді перших сучасних найпродуктивніших письменників.

Як сказано — працювали ся братя Гербести з Краковом в найбільшому поспіху. Не було навіть часу зложити уряду управителя школи Діви Марії та подякувати гідно краківським „сенаторам“...¹⁾ З собою забрав наш Бенедикт лишень книжки та не викінчені ще гаразд рукописи. Тепер — на новому становищі — викінчив він їх та вигладив як слід, та вже в р. 1560, та з початком 1561 р. (вже після свого повороту до Кракова) — оголосив їх друком.

Першою більшою його працею було: *Benedicti Herbesti Neapolitani, orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio...* (Cracoviae?) 1560; другою: *Benedicti Herbesti Neapol. trium Cic. Epistolarum Explicatio*. (Обі студії вийшли разом — одною книжкою, стр. 1—156 156—248, 8°.)²⁾

Була се поважна праця, — плід його основних десятилітніх студій. Розбір бесіди Цицерона *ad Quirites* присвятив Бенедикт краківському сенатови, а розбір листів — львівському. Студія ся мала стати невдовзі іскрою великої пожежи...

Цицерон — се улюблений Гербестів класик. Він вполював ся просто його чудовою вимовою та вважав його первовзором класичної латини, абсолютним та неосягненим майже ідеалом вимови. Крім того Цицерон був для нього ідеалом шляхотного

¹⁾ Бенедикт — як правдивий гуманіст — виголосив в своїм житті чимало пишних промов... Недаром же славив ся він визначним бесідником! Деякі з них він друкував при своїх наукових студіях. — Як дуже була в нім розвинена отся „реторична“ пристрасть — про се свідчить то, що Гербест друкував навіть такі бесіди, якими він що іно „хтів“ когось там звеличати — і не виголосив їх ніколи в житю. (Прим.: „*B. Herbesti Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat*“, при „*Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio*“, стр. 17—25).

²⁾ Ч. бібл. ім. Оссолінських 5.714. — Крім того видав ще Гербест того самого року ширшу працю п. з. М. Т. *Ciceronis Epistolarum libri III*.

горожанина-патріота, що жите готов положити для добра вітчизни. Отсі то ціцеронівські ідеали одушевляли Бенедикта та й ними хтів він і в молодіжжі сталити душу та й серце загривати. Ось як говорить він в одному місці до краківських горожан, пишучи свої коментарі до бесіди Ціцерона ad Quirites: „Коли я дістав ся до вашої славної Академії, старав ся я викладати бесіду Ціцерона ad Quirites так, щоби крім реторичної краси, яку стрінеш у всіх ціцеронівських мовах, могли студенти (studiosi) пізнати також чесноти славних мужів, а з тим — їх любити й наслідувати“¹⁾). Таких прикладів можна навести багато. Як отже бачимо — ставив Бенедикт Гербест своє учительське післанництво дуже високо та розумів його дуже широко. Але-ж бо пишучи згадані коментарі робив він се не лишень тому, аби виціпляти в молоді серця ідеал ціцеронівського доброго горожанина, але щоби і краківським amplissimis senatoribus дати первовзір знаменитого горожанина-патріоти²⁾).

¹⁾ „...Cum ad celebrem urbis uestrae (Кракова) Academiam me contuli, eam Ciceronis ad Quirites Orationem ita enarrare contende-
bam, ut praeter artificium Rhetoricum, quod ex omnibus Ciceronis Orationibus petitur, etiam bonorum uirorum uirtutes studiosi cognoscere, cognitae imitare atque amare possint“. Ibidem. epistola dedicatoria, стр. 7.

²⁾ „Sunt et alia multa, Senatores, quibus se Cicero nobis omnibus bonum ciuem esse, hac in Oratione declarat: quae ut commodius a nobis cognosci possint, in huius Orationis explicatione indicabo...“ Ibidem і т. д. стр. 3, 6, 7, 16.

Від учителя вимагав він справді дуже багато.

„Vtinam scholae praefectos, non tam paternum solum, non ulla cognatio, sed Musis comitatus Apollo, et pulcherrimis monilibus ornata Virtus, uobis, uestrisque posteris commendent...“ Оттакх вчителів бажав наш Бенедикт краківським горожанам. Ibidem, стр. 20.

А дальше каже так:

„Quid uero de scholis sentiemus? An non eodem pacto felicissima fuerit uestra Respublica, si pueris docendis praeficiantur illi, quorum et eruditio probetur, et morum grauitas commendetur: et qui labores scholasticos nonnihil fortasse molestos, non grauate uelint subire? Quid enim scholas esse putamus? an negabimus ex eorum (quos cernitis) puerorum numero nos olim podijsse? an non primam nos omnes aetatem, in similibus scholis iam pridem exegimus?“ Ibidem, стр. 20, 21.

І чи можна уявити собі красшого педагога?

Те саме можна сказати і про листи Ціцерона¹⁾. — Так згадану працю як і дві дальші *Computus i Arithmetica linearis*²⁾ — викінчив Гербест між рр. 1550 а 1560. Дають вони нам ясний образ десятилітніх занять та праць Бенедикта. Ми бачимо, що на поли народного польського шкільництва заважає він скрізь поважні хиби, брак відповідних шкільних підручників — (бо ті яких до тепер уживано були переповнені усякими нісенітницями та ще до того написані варварською латиною)³⁾. І відчував се глибоко наш Бенедикт та усіма силами старав ся зарадити злому. Тим то й пояснюється отся все-сторонність Гербеста, отся горячкова його праця на найріжнородніших полях сучасної шкільної науки, як фізіологія й астрономія, математика й теологія, реторика й граматики, педагогія й історія і т. д., — тим також пояснюється отся на

Було тоді в Польщі шкільництво страшенно лихе — і се гаразд бачив наш Бенедикт. Яка була сьому причина?

„Certe si uera fateri licet (licet autem apud bonos, atque dicenti fauentes) non aliam ob causam, ciuium saepenumero malorum improbitatem quaerimus: non aliam denique ob causam; apud inclytam urbis huius Academiam, studiosorum aliqui parum proficere uidentur, quam quod scholae privatae ab iis, ad quos ea cura spectat, nihil curantur: quod gymnasia priuata, ueluti ad magistratus, et praesertim ad Episcopos, et Ecclesiarum praefectos non pertineant, cum magno Reip. malo a plerisque negliguntur...“ Ibidem, стр. 26.

Недбалим біскупам дорікав Гербест опісля ще нераз...

¹⁾ Пор., стр. 156—161. Epistola dedicatoria.

²⁾ Benedicti Herbesti Neapolitani Compvtvs. Ex quo certvm eivs artis vsum, paucis hactenus cognitum magnoque labore vix deprehensum, qui Ecclesiae tempora ignorare nolit cognoscet. — Dedicatoria itidem Epistola ad Reuerendiss. D. Iohannem Prerembium Gnesnensem Archiepiscopum scripta, pius lector discet: cuinam potissimum Ecclesiae in tot fidei opinionibus, tuto adhaerere possit — Accessit praeterea dialogus: in quo summam praeepta repetuntur. Cum indice elaborato. Ad lectorem. Si vigilēs placeant tibi, lector amice, labores: Tempora sancta, graui parva labore, damus. Ч. бібл. ім. Оссол. 5.709.

Benedicti Herbesti Neapolitani. Arithmetica linearis. In qua et vsvm eivs artis planiorem, et sermonem latinum cvltiorem videbis. Ad Arithmeticam svam. Barbaricas quicunque Scholis eiecerint artes: Ille probat numeros, linea culta, tuos. B. H. M. D. LXI.

³⁾ Пор. Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 126, 143.

перший погляд чудна дописка на Гербестових працях: „in qua et vsum eius artis planiorem, et sermonem latinum cultiorem videbis“¹⁾).

Які б не були мотиви отсих перших Гербестових писань, — то певне, що ними з'єднав собі наш Бенедикт в один момент широкий розголос та славу. І вибором предмету і своїми сьміливими гадками та ширшим сьвітоглядом — звернув він на себе бачну увагу усього тодішнього ученого сьвіта. Щоби отже такий талан марнував ся в скерневицькій школі — до сего рішучо не можна було допустити. Бенедикта ждали — нові почести. І справді — підчас його учительовання в Скерневицях, в його неприємності, — іменує його краківський професорський збір саме тепер членом колегії меншої (1560 р.) та тим дає найкрасший доказ того розголосу, яким саме тоді тішив ся Бенедикт²⁾. Рівночасно стрінули його з боку того-ж професорського збору запросини вернути назад до Кракова — на становище університетського професора.

Ось таким то чином стрічаємо Бенедикта Гербеста з початком 1561 р. знова в Кракові.

Тут одначе ще одно звертає на себе нашу увагу.

Ще в літньому півроці 1560 р. зголосив був Бенедикт Гербест в краківській Академії виклад бесіди Ціцерона „pro Archia poeta“, хоч з другого боку нема найменшого сумніву, що скерневицьку школу покинув він що іно 1561 р.³⁾ А одначе нема найменшого сумніву, що зголошений виклад він почав навіть читати⁴⁾... — Як жеж се погодити?

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Wisłocki, Liber diligentiarum facultatis artisticae, op. cit., стр. 338 і 339. Disputationes ordinarias hoc ordine Magistri vtriusque Collegii ingrediebantur: — ...ex minori Collegio: ...mgr. Benedictus Herbest, nunquam disputabat.

Пор. Compendium prosodiae ex gravissimis auctoribus collectum... (Додаток до „Arithmetica linearis“ з р. 1564. — Ч. бібл. ім. Оссоп. 5706), стр. 34 обор. — Полемізувати з усіма польськими ученими, що велять Б. Гербестови бути членом меншої колегії ще десь від 1550 р. і т. п. вважаю з огляду на сказане у мене зайвим.

³⁾ Ibidem. — Також: M. Tullii Ciceronis Vita... (Ч. бібл. ім. Оссоп. 5712), Epistola dedicatoria. — Wiszniewski, op. cit., т. VI, стр. 150 і т. д.

⁴⁾ Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis (ed. Wisłocki) стр. 338. — Саля Сократа. „18 mgr. Be-

Як я вже запримітив — в часі Гербестового учительовання в Скерневицях (1560 р.) іменовано його членом колегії меншої¹⁾. Не треба мабуть додавати, що стало ся се завдяки заходам таких впливових Гербестових приятелів, як Ян Леополіта, Яків Їурский і інших, про яких була згадка вже перед тим. Нема отже найменшого сумніву, що при тій нагоді перебував Гербест в Кракові та таким чином й міг розпочати особисто згаданий виклад „pro Archia poeta“. Очевидна річ — се зовсім не свідчить про се, ніби то Бенедикт зложив в тім часі і свій уряд управителя скерневицької школи. Навпаки — залагодивши в Кракові свої орудки (дуже можлива річ, що рівночасно доглядав він й друку своїх брошур...) вернув Гербест назад до Скерневиць, а тим часом заповіджений виклад „ad finem commutationis per alium legit“²⁾. В зимовім півроці того-ж року (1560 р.) не зголосив вже Бенедикт ніякого викладу³⁾ — і аж в початку 1561 р. з'являється назад в Кракові, щоб тут цілих два роки (1561, 1562) голосити без тривоги слова правди, влити в сонну ягайлонську Академию огнянну течію свіжості, молодості та життя.

IX.

А краківська Академія перемінила ся вже в таку розбишацьку яскиню, що люди статочні боять ся вже навіть посилати туди своїх синів... —

nedictus Herbest Orationem pro Archia poëta, sexta die incepit, ad finem commut. per alium legit“. — Anno Dni 1560 commutatione aestiva.

1) Прошу порівняти ще Гербестове писання: M. Tullii Ciceronis Epistolarum libri III... Cracoviae, 1561. 8°. В присвяті професорам більшої колегії дякує Гербест за се, що його неприсутного умістили в меншій колегії. Отся то звістка, адаєть ся, здурила Вішневського, який відносить сю подію аж до 1550 р. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 149.

2) Ibidem. Отці спостереження вистарчать за відповідь на усі фатальні помилки деяких польських учених. (Прим. Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 258).

3) Liber diligentiarum, op. cit., стр. 339 — 341.

Ось такими словами схарактеризувала польська суспільність устами Оссоліньського свою найвищу школу¹⁾.

І дійсно — краківський університет хилив ся очевидячки до упадку... Правда — шістьдесяті роки XVI в. — се безперечно найкрасша доба в історії польського гуманізму, часи Кохановських, Мишковських, Гурніцких, Нїдецьких, Падневських, Гурских і иньших²⁾, — а одначе — краківський університет що раз то більше, що раз то тяжше упадав, нидів, — поки вкінці і не став зі славної колись Академії — звичайною польською школою³⁾.

А при всім тім — на перший погляд — було на університеті доволі багато руху, а навіть гамору. На початок шістьдесятих років припадає як раз професорська діяльність Альберта Вендроґовського (1547—1563)⁴⁾, Якова Гурского, Григорія Вігілянца (зі Самбора, 1561—1563)⁵⁾, Бенедикта Гербеста... — счиняєть ся на університеті нечувана іще в Польщі завзята літературна боротьба, якою живо інтересувала ся уся тодішня інтелігентна Польща, а одначе тепер ми бачимо добре, що се все — то були пусті штучні огники, які вже не могли освітити понурих склепінь завмираючої Академії, не могли влити в неї життя, завернути її з похилого шляху — неминучої загиби...

Інакше бути не могло, коли професори краківського університету, замість пильнувати викладів, голодували та гірко зарабляли на прожиток⁶⁾... „Nullus est, quamvis uilis sit, opi-

¹⁾ Źródłopisma do dziejów Unii Korony Polskiej i W. Księstwa Litewskiego, t. I, стр. 121.

²⁾ Пор. Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 89—108.

³⁾ Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стор. 251.

⁴⁾ Wędrogowski, Albertus de Wędrogów Lubbevius, 1547—1563. — Liber diligentiarum, op. cit., стр. 518.

⁵⁾ Ibidem, стр. 488, 489.

⁶⁾ На лиху платню професорів нарікали тоді Кохановський (Satyr, 1563), Гурский (Commentariorum artis dialecticae libri decem, стр. 44, р. 1563), а перед тим Шимон Марицкий з Пільзна (De Scholis seu Academiis) і т. д. — Пор. Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 97, 98. — Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 251, 252. — А передовсім Łukaszewicz, Historia szkół, т. III, стр. 36—41. — Замітні також отсі слова славного єзуїта:

fex, quem sua ars non alat, at in Academia nostra, ingenuarum artium Magistri sua arte uiuere uix possunt: tantum abest, ut pro dignitate uiuant...“¹⁾ Оттак малює нам Бенедикт Гербест незавидне положенє професорів. Вони були змушені зарабляти на хліб приватними лекціями — поза мурами університету. Тому то й не дивниця, коли звісний учений Яків Гурський пише, що „хоч у нас наука і не поплачує, всеж таки багато її плає — „neglectis etiam multis commodis, honestatis solius causa“²⁾. Річ природна — що при таких відносинах — визначних таланів краківська Академія не мала, бо кождий, кому лишень де иноді усьміхнулась краща доля, кидав на віки suam matrem et alumnam, а в Академії — лишали ся лишень професори середних здібностей, які — природна річ — не могли дорівнати не то вже заграничним університетам (хоча і між тими деякі ледви-ледви веґетували...), але навіть не могли вже іти в заводи з кращими таки, акатолицькими, а опісля й з єзуїтськими шкільними інститутами...³⁾

Все-ж таки — читаємо у Лукашевича⁴⁾ — при усіх тих темних сторонах та недостачах краківської Академії, при її очевиднім упадку, — заслуги її були немалі вже хоч би з того боку, що вона — будь-що-будь — все таки виховувала інтелігентне сьвященство, яке опісля було якими-такими розсадниками осьвіти в краю, та що приспориювала учителів для мійських катедральних шкіл, чи там для своїх кольоній... Інтересне одначе для нас, що говорили про се сучасні?

„Академія цвила би ліпше, коли би дотация професорів була ліпша“; так писав до Кромера єзуїт Канізії в листі з д. 15. X. 1558. — Гляди: Beati Petri Canisii Epistolae et acta, t. II, стр. 319. — (Collegit et adnotationibus illustravit Otto Braunsberger S. I., Friburgi Brisgoviae, 1898).

1) Гербеста М. Tullii Ciceronis vita, e scriptis et uerbis eiusdem descripta, Cracoviae, 1561, Epistola dedicatoria.

2) Гурський, Commentariorum artis dialiecticae libri decem, Lipsiae, 1563, стр. 44.

3) „Propter hanc etenim causam, ut primum alicubi maior utilitas ostenderit, iidem suam matrem et alumnam deserunt: eius gubernacula nobis se indoctoribus, cum graui nostro dolore, neque citra Reip. Poloniae periculum tradunt...“ М. Tullii Ciceronis Vita, e scriptis et uerbis eiusdem descripta, Cracoviae, 1561, Epistola dedicatoria.

4) Łukaszewicz, Historya Szkół, op. cit., т. I, стр. 65, 66.

Що упадок краківського університету помічали гаразд сучасні, про се ми вже знаємо: в сучасній літературі маємо на то аж надто багато свідощів. Природна річ, що вони не могли не помітити також і того, що занепад Академії — се загибель католицької церкви в Польщі, чи там радше побіда протестантизму¹⁾. Бо-ж вже нікого не манили до себе мури Академії: протестантам не подобався ультра католицький характер університету, в якому не було місця для таких визначних талантів як Станкар, шляхта знова відказувала на його надто плебейський дух²⁾... Результат був такий, що молодіж виїздила роями за границю, а батьки обдаровували щедро — на перед протестантські, а опісля єзуїтські школи; краківські професори голодували, а Академія пустіла. І коли акатолицька сторона раз-у-раз відсвіжувала свої сили молодими та здібними робітниками з заграниці, так противно католикам очевидно усувала ся земля з під ніг, — не ставало рук до боротьби...

Ось як ясно бачив се — як раз Бенедикт Гербест:

„Gemit interim“ — писав він 1561 р. — „et communis Christianorum mater Ecclesia Catholica: cum ex Academia Cracoviensi non tot, quot expectabat, Theologos prodire cernit. Quis enim nostrum commode in Theologiam incumbet; qui uictus parandi gratia, etiam in Maiore Collegio (ut uocamus) constituti a Grammatica priuatim docenda cessare non possumus? Quare si quibus nos, qui apud Gymnasium Cracou. detinemur, satis non facimus: mirari desinant, aut si doctiores nos habere uelint, alterum Reipub. recte constituendae fundamentum nobis largiantur“³⁾.

¹⁾ І навпаки... „Scholam Cracoviensem sudem videri in oculis haereticorum.“ — ось так писав 1568 р. Петро Машковський до кардинала Говія. — MS. архіву кн. Чарториских в Кракові, ч. 1609. Лист з 1. VII, 1568.

²⁾ Пор. Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 251. — Гл. теж прецікавий сучасний документ, а власне інструкцію на провінціональний синод в Пйотркові 1554 р., що переховується в архіві капітули лат. в Кракові (MS. Liber archivi capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis, IV. — Цит. у Віслоцкого О wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit., стр. 20, зам. 23).

³⁾ M. Tvllii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicatoria,

Справді — се були незвичайно сьміливі слова, слова гіркої правди, які на жаль — очий не отворили нікому. Гербест дав лише своїм товаришам-професорам в руки добре оружє, які від тепер на всякі закиди мали на устах все різку відправу: „Ubi sunt Mecenates, — ibi non desunt Marones“...¹⁾

Такі були відносини на краківському університеті в часі Гербестового прибуття 1561 р.

Бенедикта прийняли краківські професори отвертими раменами. На нього покладали усі чималі надії, усі виділи в нїм молоду незужиту силу, що з таким нечуваним запалом та одушевленєм віддавав ся науці та дав вже хороші докази свого широкого знаня та визначних спосібностей.

Як уже сказано — передовсім славив ся Гербест глибоким знанєм та основним розуміннем писань Цицерона. Ось якими словами величав Бенедикта його сердечний приятель ще з часів спільного учительовання у Львові — з нагоди нового Бенедиктового писання, що появило ся 1561 р. (M. Tvllii Ciceronis vita, e scriptis et uerbis eiusdem descripta)²⁾.

„Tota Deo panget iustas Academia grates:

Grates Heroi panget alumna suo.

Historici factum certis annalibus addent:

Musa Poëtarum concelebrabit opus.

Tu modo perge iuuare bonam per scripta cateruam:

Multos eloquio perge iuuare tuo.

Sic erit in patulo tua clara Neapolis orbe:

Quae nunc Russiaco patria nota solos est.

Sic tibi pulchra tuo cum Marco fama manebit:

Nec dabit extremo nomina uestra rogo“³⁾.

¹⁾ Се слова Гурского. [Apologia... pro Academia Cracoviensi. Про сю брошурку (первісно бесіду) Гурского — читай: Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 275, 276].

²⁾ Ч. бібл. ім. Оссолінських 5712.

³⁾ Ibidem. Vigilantivs Gregorivs Samboritanus, Benedicto Herbesto Neapolitano Cracoviam redeunti S. P. D. — Туркавський говорить хибно, ніби то Вігільантий написав сю віршу на привіт Гербеста, що як раз тоді (1561, початок) вернув з Познаня. Звісно — Бенедикт вертав саме тоді зі Скерневиць. — Turkawski, Życie i dzieła Grzegorza Wigilancjusza Samborezyka, op. cit., стр. 55.

І усі тішили ся, що краківська Академія набула так по-важну учительську силу.

„Quid tibi postremo, quid primo tempore dicam?

Quos, Herbeste, sonos? quos, Benedicte, modos?

Vive, mane: laetare doce: requiesce labora:

Scribe, uige: flore, pange nitesce, uale“ ¹⁾.

Отсе здасть ся були почування не лише досмертного приятеля, — але усього учительського збору ягайлонської Академії після Бенедиктового повороту зі Скерневиць...

З незвичайним запалом віддав ся Бенедикт своїм новим заняттям. Його молодечий огонь, здавало ся, уділяв ся всім. На університеті — між студентами з'єднав собі Бенедикт відразу незвичайні симпатії. У свої виклади влив він тільки життя, тільки жару, — зробив їх так інтересними, що ледви чи хто з краківських професорів мав тоді тільки слухачів, як саме Бенедикт Гербест ²⁾.

З початком літнього півроку 1561 р. заповів Бенедикт виклад про життя Ціцерона ³⁾. Приготовив він його ще під час свого побуту в Скерневицях та тим і виправдуєть ся се, що виклад появил ся так скоро друкованою книжкою (в половині 1561 р.) ⁴⁾. Та з „життем Ціцерона“ упорав ся Гербест доволі швидко: „ante caniculares dies“; „secunda die post caniculares“ аж до кінця півроку — викладав вже листи Ціцерона ⁵⁾.

Отсе і був початок великої халепи.

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Benedicti Herbesti Neapolitani, Periodicae responsionis libri V. Lipsiae 1566, V.

³⁾ Liber diligentiarum, op. cit., стр 343.

⁴⁾ M. Tvllii Ciceronis vita..., op. cit., praefatio commendatitia. (B. Herbesti Neapolitani, ad Stvdiosos, quos habet Academia Cracoviensis praefatio. In qua, Ciceronis haec uita commendatur).

⁵⁾ Liber diligentiarum, op. cit., стр. 343. — Anno dni 1561 commutatione aestiu... Саля Сокрана — „17. mg Benedictus Herbestus Vitam Ciceronis, ante caniculares dies, secunda die post caniculares Epistolas Ciceronis ad finem commut. legit“.

Ще в р. 1559, — як раз перед двома роками, — вияснював був Гербест в літньому півроці ті самі листи Ціцерона ¹⁾. Рік опісля — оголосив отсей виклад враз з коментарями бесіди Ціцерона ad Quirites друком.

Вже в сій книжці виступив був Бенедикт з новими реторичними теоріями ²⁾, які тоді вже були-б рішучо викликали між краківськими професорами який такий фермент, коли-б не страх морового повітря та і се, що книжка появила ся друком що іно 1560 р. Так отже був се лише глухий заповіт недалекої тучі...

Між краківськими ученими та професорами визначав ся тоді головню один, — Яків Гурский ³⁾. Була се людина середнього талану, — скромна цвітка, що виросла на домашній польській ниві. Як член професорського збору краківської Академії — впадав він від разу в вічі так своєю більшою ерудицією, як не удаваною журою про гаразд та добру славу Академії. „Homo ad laborem et assiduam vigiliam natus“ — оттак називали його сучасні ⁴⁾. І справді — не даром говорив про нього з подивом Станіслав Ожеховский: „а все-ж таки муж сей не оглядав ніколи Італії ⁵⁾“. Невпинною тяжкою працею придбав собі Яків Гурский чималу освіту, а своєю ученою та професорською працею причинив ся може найбільше зі всіх професорів ягайлонської Академії до зросту гуманізму в Польщі.

¹⁾ Ibidem, стр. 332.

²⁾ Benedicti Herbesti Neapolitani, Orationis Ciceronianaе, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio, (Cracoviae) 1560, стр. 82. Periodus duplex.

³⁾ Про житє і писання Якова Гурского гл. студію проф. Моравского: „Jakóba Górskiego życie i pisma“, поміщену в „Rozprawę Akademii umiejętności, wydział filologiczny“. Serya II. Tom II. Ogólnego Zbioru tom siedmynasty. W Krakowie. 1893. — Перед тим писали Вішньевский (в т. VI), Мацейовский, Бартошевич, Солтикович і т. д.

⁴⁾ Мельхіор Пудловский в передмові до Гурского „Діалектики“. Порівняй: Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, стр. 282.

⁵⁾ В листі до Кромера 1563 р. — Morawski, op. cit. стр. 261. Так само вихваляв Гурского славний Андрій Нідецкий. (Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 97).

Жите отсього щирого тружdenника — се одно пасмо жури та клопотів около добра університету ¹⁾.

Старший від Бенедикта Гербеста о цілого півдесятка літ (род. около 1525 р.) — виступив Яків Гурский на ниву рідного письменства 1558 р.²⁾. Тоді ще лучила отсих двох світочів ягайлонської Академії звязь сердечної дружби... Бенедикт тямив добре, що він завдячує своєму щирому другови, який скрізь, де лише міг, славив його талант та науку — помагаючи йому тим чимало до осягнення та здійснення його мрій ³⁾. І віддячував ся Гербест Гурскому теплою приязнею та ще тим, що все у своїх писаннях згадував не злим словом свого друга-добродія та коротенькими стишками вихваляв його твори ⁴⁾. От-

¹⁾ Morawski, op. cit.

²⁾ „De periodis atque numeris oratoriis...“, Cracoviae, 1558. — Моравський, Вішнєвський, і т. д.

³⁾ Пригадав йому се опісля Гурский... „Molestum erat mihi, a te, quem ego unice coluerim, in quem omnia officia mea liberalissime contulerim, quem et priuatim inter amicos, et publice apud Auditores ornauerim, in quem omnium studiosorum ora conuerterim, quem omnibus modis extulerim“ і т. д. Iacobi Gorscii Dispytationis de periodis. contra se a Benedicto Herbesto, (si diis placet) Neapolitano, editae, refutatio. Anno Domini, 1562. (ч. бібл. ім. Оссол. 5.166).

⁴⁾ 1. Jacobi Gorski, De generibus dicendi liber, adolescenti dicendi studioso opus et vtile et necessarium. Cracoviae, Apud Mattheum Siebeneycher Anno 1559 [ч. бібл. ім. Оссол. 5.163]. — Між численними іменами приятелів, які віршами вихваляють отсю працю Гурского стрічаємо — і Бенедикта Гербеста. Ось його вірша, що рівночасно може й є його першою, літературною друкованою пробою.

Benedictus Herbestus:

Delectet populum, doceat, flectatque necesse est
Eloquij quisquis culmina celsa petit.
Non tamen ille potest nomen retinere desertum:
Dicendi uarij quem latuere modi.

2. Jacobi Gorscii, De figvris tvm grammaticis, tum Rhetoricis, Libri quinque nunc recens editi. Cracoviae, In officina typographica Matthaei Siebeneycher, 1560 (ч. бібл. ім. Оссол. 5.162).

Benedicti Herbesti.

Crediderim Prothea tot haud uariasse figuras
Quot formas latius sermo, et Archiuis habet,
Quod si forte meis pergas non credere dictis:
Firmabunt nostram Gorscia scripta fidem.

так було до р. 1561. Після сього два сердечні приятелі — стали досмертними ворогами.

Привід до непорозуміння дали як раз нові Гербестові реторичні теорії, які він вже зовсім не двозначно проголосив у своїх коментарях до листів Ціцерона з р. 1560 р.¹⁾... Вони стояли в рішучій суперечности з тим всім, чого від кількох літ словом і пером учив Яків Гурский, що — звісно — теж вважав себе непогрішним на полі граматичних та реторичних правил та абсолютно правдивого розуміння духа Ціцеронівських креацій²⁾. Природна річ, що Гурский звернув бачну увагу на отей для нього незвичайно інтересні помічування свого приятеля та завів із ним поважні розмови... Так ось і розпочала ся тиха домашня дебата, — як годило ся двом поважним ученим... І отсе як раз було ціле нещастя... Гурский рішучо перецінив в Гербестові новаторства. Він звернув на них непотрібно надто велику увагу та взяв ся до діла рішучо за горячо... Тим природна річ — підбадьорив лишень Гербеста та просто змусив його теж вважати велике ніщо — великим здобутком, просто ієніяльним спостереженням в реториці...

Бо й справді не хочеть ся вірити, з як марної дрібнички прийшло до смертельної ворожнечі між двома приятелями та так голосної літературної полеміки, якою вони — як каже Старовольский — „universam fere Poloniam compleverant...”³⁾

Справа обертала ся коло того: „An grammatici periodos, membra, et incisa, Sententia et Syntaxi distinguant — Oratores autem, multitudine pedum et numero...”⁴⁾ По думці

¹⁾ Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio, op. cit., стр. 82. — Periodus; duplex; також: Epistolarum Ciceronis Explicatio, Crac., Sieben. 1561, 8° [Примірник бібл. Красіньських в Варшаві].

²⁾ De periodis atque numeris oratoriis... (1558). — De generibus dicendi liber... (1559). — De figuris tum grammaticis tum Rhetoricis, Libri quinque... (1560).

³⁾ Starowolski, De claris oratoribus Sarmatiae, Varsoviae, 1758, стр. 31.

⁴⁾ Се було спірною тезою диспути, на яку Гурский визвав Гербеста 31. XI. 1561 р. Гл. В. Herbesti N., Periodica disputationis, quae nata est ex hoc Sophismate, a Magistro quodam proposito: An Grammatici periodos... і т. д. [ч. бібл. ім. Осол. 5.715].

Гербеста — періоди були і граматичні і реторичні. Ріжниця між ними така, що коли в реторичнім періоді звертає бесідник свою увагу лише на міру (ритм) і число силаб, так знову період і граматичний складається з членів (*membra*) і перестанків (*incisa*) — та синтактично і ідейно рішучо скінчений, повний, — коли противно період реторичний не конче мусить бути скінченим...¹⁾

Не так думав Гурский... Хоча він і годився з двома родами періодів, — однак по його думці так період реторичний, як і і граматичний мусів конче обнімати повну гадку, значить оба роди мусіли бути скінчені²⁾. Та однак, не вважаючи на приватні пересвази зі сторони горячого Гурского — Гербест ні руш не подавав ся... „Се часто лучається“, казав він, „та вжеж не потрібно конче...“, і на доказ свого твердження дав цілу вязанку вимовних прикладів...³⁾

¹⁾ „*Hic principio docebo, Periodum esse duplicem: deinde, alteram esse et dici debere Grammaticam: ad extremum, Grammaticos Syntaxi et sententia, Oratores multitudine Pedum et numero, (non Numero, ne sit nomen artis, maiore litera scriptum, quo modo quidam in hoc Disputatione intellexerunt) suas Periodos distinguere*“.

„*Quamobrem si Periodus est duplex: et alteram oportet esse Grammaticam: optime Grammatica Incisa, Membra et Ambitus, sententia et Syntaxi: Oratoria uero approbante Cicerone, nulla ratione commodiore, quam multitudine Pedum distinguuntur*“.

Пор. Goezius, *Διατριβη*, op. cit., стр. 6. 7. — Wiszniewski, H. L. P., T. VI, стр. 151. — Morawski, Jakóba Górskiego życie i dzieła, op. cit., стр. 258, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 95 і т. д. — Також Гурского, *Disputationis de periodis...* refutatio, op. cit., і пізнійшу працю Гербеста п. в. *Periodicae responsionis libri V*, Lipsiae, 1566. L. V.

²⁾ „*Concedo igitur et nunc tibi Herbeste, Periodum et Grammaticam et Rhetoricam esse. Hoc enim genera ipsa, de quibus scripsi, et docent ita esse et postulant concedi. Nam ut aliud est genus Oratorium, aliud Grammaticum: ita periodus, incisum, et membrum, quibus omnis oratio distingui solet, alia Grammatica, alia Oratoria sint necesse est...*“ Jacobi Gorsci, *Disputationis de periodis...* refutatio, op. cit. Порівняй теж: Goezius (стр. 8, 9), Morawski (l. c.) і т. д.

³⁾ Гляди: B. Herbesti N., *Periodicae responsionis libri V*, op. cit., Proemium „...*Nam hoc unum maxime meus contendit adversarius (in quem ego Christianum amorem nihilominus retinere pergam) in Periodo Oratoria perfectam et absolutam debere contineri Sententiam: ego vero concedo fieri hoc frequenter, semper fieri — pernego...*“

Напружене було велике — та до катастрофи ще не дійшло. Аж ось рознесла ся на університеті поголоска, що Гербест у своїх викладах полемізує з теоріями Гурского та іронічними замітками підкопує його повагу¹⁾... Дізнав ся про се Гурский... Ну — такої невдячності зі сторони свого довголітнього приятеля-товариша, якому він свідчив стільки добра, — він не сподівався... Се-ж було очевидне легковаження його авторитету...!

І як стій забули ся погідні хвилі давнього приятельства: Гурский визвав Гербеста на диспуту²⁾.

— Точні дефініції періоду гл. тамже (*Periodicae responsionis libri V*) L. I, 8, 144, 147 (числа маргінесу).

1) „Nam ut aliud est genus Oratorium, aliud Grammaticum: ita periodus, incisum et membrum, quibus omnis oratio distingui solet, alia Grammatica, alia Oratoria sint necesse est. Haec mea vox publice disputantis erat: quam tu Princeps omnis eruditionis, quasque re bene gesta, captans gloriolam inter rerum imperitam iuventutem, risu excipere solebas: ac designabas, uix esse me dignum, cui haec dicenti responderes, meministine tuae illius modeste arrogantiae: meministi dolosae humanitatis...” (Jacobi Gorscii, *Disputationis de periodis... refutatio*, op. cit.).

Оттак жалував ся опісля Гурский... Та вже-ж як чудово відповів йому на се Бенедикт...

„Ais; Me in nomen tuum, et in Librum tuum de Periodis, publice invecum esse. Quo tempore, dic mihi, hoc fuit factum? Antequam enim tu me ad publicam disputationem provocasti, in tuum nomen et Librum non sum invecum: postea quam vero ex mea Ciceronis Epistolarum Explicatione, publicum Sophisma fecisti, quotiescunque tui memini, ut postulabat amor Christianus memini. Quis nanque nescit, me semper tuam, in literariis laboribus sustinendis constantiam, etiam quum mihi esses inimicus, et in publicis lectionibus, praedicasse? Sum, velimque esse, Gorsci, perpetuus virtutum amator: at errores vitiaeque cum virtutibus simul, ut in me ipso, sic etiam in alijs, amare neque volo, neque possum, neque debeo... Quapropter quam verum sit hoc, Gorsci, quod ais, me, in nomen Librumque tuum, publice invecum esse, etiam antequam ex nostro Libro Sophisma publice disputandum poneret: omnes auditores nostri Cracovienses fatebuntur; te non veritum fuisse, aliter atque res gesta fuit, apud amplissimum Praesulem eam exponere, praesertim quum praesentes habeas Cracoviae testes, vehementer admiror“. — (*Periodicae responsionis libri V. L. V*).

2) „Posteaquam Herbestus Epistolas Ciceronis cum Explicatione sua edidit. quae de Periodo duplici scripsit, huic dissensionis causam praebuerunt: Gorscius nanque putabat suum, hoc Periodorum distin-

Диспута відбула ся в кімнатах Академії 31 жовтня, 1561 р. (pridie Cal. Nouembris)¹⁾. Сьміло та надійно ставив ся Гербест до словесної боротьби... Він тепер вже сьвято вірив, що йому справді пощастило ся зробити в науці незвичайно важне відкритє, якого він ось тепер стане славно та грімко боронити...²⁾ Правда, — а лишень по його боці вона є, мусить побідити! З ось такими гадками йшов Бенедикт на диспуту...

Та тут стрінуло його гірке розчарованнє: Гурський побачивши свого соперника — не стерпів — і замість завести поважну полеміку, багату важкими аргументами, — зібрав Бенедикта цілим градом нечемних слів, чи там — як каже Гербест — „ira im-peditus — plus conuicijs, quam argumentis disputauit...”³⁾

ctione, de Periodis libellum damnari... Gorscius itaque suam tueri sententiam uolens, et duplicem Herbesti Periodum rejiciens in publica Gymnasii nostri Cracouiensis disputatione Quaestionem de Periodis, pridie Calendas Nouembres posuit“. (Aequus iudex, ч. бібл. ім. Оссол. 5.703). — Се була основна причина диспути... Очевидна річ — перед тим говорив Гурський з Гербестом приватно... Та своїми аргументами його не переконав. — „Priuatim etiam monitionibus tuis ego paruisssem: si probabiles magis Rationes, quam meae fuerunt, nobis vnquam ostendisses, atque tu priuatim causa nondum cognita, me damnaueras, quum mihi non veniret ante hac in mentem, te meis tabulis scriptis, quibus Cicero quoquo modo explicabatur, aliquando offensum iri“. (Periodicae responsionis libri V. L. V).

¹⁾ В. Herbesti N., Periodica disputatio, op. cit. — Aequus iudex, op. cit. — „Pridie Cal. Nouembris“ — випадає як раз 31 жовтня 1561 р. Хибно тому подає Вішневський, що в листопаді (Н. Л. Р., т. VI, стр. 152), а Моравський, що першого листопада 1561 р. (А. Р. Nidecki, op. cit., стр. 95). Так само Лукашевич, Archiwum teologiczne, Rok I, Poznań, 1836, стр. 464. — В монографії про Гурського (op. cit.) подав вже проф. Моравський влучну дату.

²⁾ Гербест справді не прикладав зразу своїм теоріям великої ваги... Аж коли він спостеріг, що в Гурскім починає чим раз більше кипіти кров — тоді вже Гербест засліпив ся... Він став сьвято вірити в свою ледви чи не гевіяльність...

„Hui, ex tamne parua scintilla, tantum exarsit incendium?“ (Aequus iudex...) — „... quum mihi non veniret antehac in mentem, te meis tabulis scriptis, quibus Cicero quoquo modo explicabatur aliquando offensum iri...“ (Periodicae responsionis libri V. Lib. V).

³⁾ „Nam et causa nondum cognita, a quodam non indocto viro (роз.: Гурський) damnati sumus: et libello tandem Epistolarum Cicero-nis, cum Explicatione nostra diuulgato, res ad publicam in Academia

Природна річ, що на другу диспути Бенедикт уже не ставив ся: йому вже свої було доволі, — хотів Гурский і підозрівав, що він диспути боїть ся, — та тому й удає недужого...¹⁾ Та як би воно там не було — Бенедикт засїв зараз до праці і протягом одного місяця (листопада 1561 р.) написав Гурскому поважну та річеву відповідь, яку і оголосив з початком 1562 р. друком під заг. *Benedicti Herbesti Neapolitani periodica disputatio*²⁾.

nostra Cracouiensi disputationem peruenit. Qualis autem haec nostra fuit disputatio, (in qua ego quam ex Cicerone didici de Periodis sententiam, diligenter tutatus sum) tacere, quam aliqua commemorare praestat, nunquam omnino ab ijs, qui se Philosophos profitentur et veriora docentem sequi publice promittebant, eiusmodi disputationem expectabam. In Philosophis etenim, modestia et lenitas; non ira et odium dominari debent, in Philosophicis disputationibus non conuiciis, sed Argumentis certandum est, non ut nos gloriae cupidi, verum ut Veritas ipsa vincat. (Periodica disputatio... op. cit., epistola dedicatoria).

¹⁾ Iacobi Gorscii, Disputationis de Periodis, contra se a Benedicto Herbesto, (si Dijs placet) Neapolitano, editae, refutatio. Anno Domini, 1562. Epistola dedicatoria.

„...Ad eam (scil. disputationem secundam) cum esset concursus frequens: ipse autor istius nouae dimensionis et doctrinae, non adfuit: ac vadimonium deseruit, quem nos absentem, cum suis (!) ineptiis ita condemnauius: ut quicquid ille de Orationis distinctione doceret, vanum et ineptum esse constaret (sic!). Qui quum videret, sua iam illa noua praecepta, etiam illis, qui eius errorum secuti erant, non probari, grauiter et moleste ferens, suas ineptias apprimi: constituit eas iacentes et prostratas excitare. fingit morbum: abest a publicis prelectionibus, munereque docendi publico: conscribit clam, contra me volumen: in quo doctrinam illam suam nouam explicat: ac subito vna cum libro, validis viribus in publicum prodit...“ (Се вже виглядає просто на денунціацію).

На так тяжкий закид відповів Гербест своєму суперникови так:

„Ais; Erorem meum secutos iterum non probasse nescio, vnum aliquem possisne proferre: qui sententia nostra de Periodis cognita, ad tuam iterum opinionem deflexerit“. — „Morbum etiam ego nunquam finxi: aegrum me vere fuisse, vel ornatissimus vir Albertus Posnaniensis, qui Medicam suam mihi operam dabat, verissime testabitur“. (Periodicae responsionis libri V, L. V.

²⁾ Отсе Гербестове писання з кожного погляду варте близької уваги. Цювний заголовок такий:

Треба признати, що вже в тій невеличкій студії боронив Гербест свої погляди дуже щасливо. Усі свої висновки опирає він виключно на Ціцеронівських писаннях та стверджував чи-

Benedicti Herbesti Neapolitani Periodica disputationis, quae nata est ex hoc Sophismate a Magistro quodam proposito:

An Grammatici Periodos, Membra, et Incisa, Sententia et Syntaxi distinguant: Oratores autem, multitudine Pedum et numero.

Disputatum est hoc, pridie Cal. Novembris, anni Domini 1561, M. Thoma Petricouensi, Facultatis Philosophicae Decano, apud eam Disputationem aequissimo iudice. In hac autem Disputatione, fere tota de Periodis doctrina illustratur.

G. Sambor(itanus) Lectori.

Sunt elementa creandarum discordia rerum:

Principium discors iste libellus habet.

Craco, apud Matthaeum Siebeneycher. anno 1562. — На оборотній стороні герб Мацейовських і вірша Григорія Вігільянца (стихів 6); книжка присвячена Станіславу Мацейовському, сандомирському каштелянові. Замітна ся Гербестова праця не лише як важний пам'ятник його полеміки з Гурським, а ще й також — віршами Григорія Вігільянца (зі Самбора). Старий друзяка ще з молодечих літ — не лишив Гербеста і в тій для нього критичній хвилі. Се безперечно дуже хороша черта шляхотної вдачі поети, що не бояв ся показати себе публічно прихильником слабшого, а тим самим — противником всемогучого Гурського... Біографи Григорія знають лише згадану його віршу на герб Мацейовського (In Stemma Magnifici Domini, Stanislai Maciejovii, Castellani Sendomiriensis, etc., стихів 6); дві прочі, уміщені в згаданій брошурі Гербеста при самім кінці — їм зовсім незвісні (жимо коротенької — правда неясної — замітки Вішнявського, Н. Л. Р., т. VI, стр. 153, замітка 195).

Вірші ті мають такі заголовки:

1) „Ad Magnificum Dominum, D. Stanislavum Maciejovium, Sendomiriensem Castellatum etc. Gregorii Samboritani Carmen, III Idus Februarii, Anno MDLXI habitum“. (стор. 1—8).

2) Gratiae, quas idem poeta, convivis in Collegio praeudentibus, egit (стр. 1—2).

Чи перша з тих вірш ідентична з віршою Вігільянца, яку вгадує д. Естрайхер в своїй бібліографії (вид. I, стор. 148) п. з. „A. D. Stanislavum Maciejovium Sendom. Castell“. 1561, 8° — не знаю. Коли-б так було, то вірша згадана д. Естрайхером була-б відбиткою вірші, уміщеної в творі Гербеста. Мала-б вона переховувати ся в бібліотечі гр. Браїцьких в Сухій (Галичина). — [Гляди: Wiszniewski, Н. Л. Р., т. VI, стр. 153, зам. 195. — Turkawski: Życie i dzieła Grzegorza Wigilancjusza Samborczyka, op. cit., стр. 57].

сленними примірами. А вже ж найсильнійше тим показав він свою висшість, що на лайки Гурского відповів справді класичним спокоєм ученого. Шануючи вповні авторитет свого суперника — старався Бенедикт ані слівцем не порушити чужої доброї слави, воювати не лайкою, а аргументами (*non conuicijs sed argumentis*). — Коби лишень правда взяла верх, — а по чийй стороні вона буде — йому байдуже... Коли Гурскому удасться справдішними аргументами вбити Гербестові висновки, — він йому радо уступить...¹⁾ „*Triumphum*“, казав Бенедикт, „*ego (quidem) inuideo nemini: modo Veritas vicerit, cuius illustrandae gratia nostram hanc Disputationem, in qua a nobis Cicero stare visus est, edidi...*“²⁾

І не збагнув би був Бенедикт, яку йому дасть відповідь Гурский...³⁾ На поважну та повну гідности студию відповів поважний професор такою неможливою зайлістю та злобою, що бідоласі Гербестови лишалося хіба одно: зложити зброю перед страшним ворогом та чим боршій кидати Краків, чи там краківську Академію...

Я маю на думці писання Гурского п. з. (*Iacobi Gorscii Disputationis de periodis, contra se a Benedicto Herbesto, (si Diis placet) Neapolitano, editae refutatio. Anno Domini 1562*⁴⁾).

Що містила отся невеличка брошура — про се свідчить уже те саме, що краківські друкарі боялися навіть друкувати отсей

1) *Periodica disputatio, op. cit., epistola dedicatoria.*

2) *Ibidem.*

3) Годить ся зазначити, що Гербест вислав Гурскому один примірник своєї брошури, запевняючи його в залученні листі в своїй глибокій поважності та любові, яку він все відчуває до свого товариша, приятеля та учителя... Очевидна річ — се лише тим більше Гурского озлобило. „*Disputationem tuam*“, писав опісля Гурский, „*de Periodis, Herbeste, quam contra me (uel potius eos ipsos, quorum ego auctoritatem, in hac ratione dicendi explicanda secutus sum) conscripsisti: a te mihi cum summae beneuolentiae, amorisque tui singularis testificatione missam, perlegi, quae utrum mihi plivs molestiae, an uoluptatis attulerit: haud facile dicere possum... Molestum erat mihi, a te, quem ego unice coluerim...*“ і т. д. *Iacobi Gorscii, Disputationis de Periodis... refutatio op. cit.*

4) Ч. бібл. ім. Оссолинських, 5.166.

пашквіль...¹⁾ Стільки там ненависти, злоби, лайки та кпин... Читаючи його само собою приходиться на думку гадка: і що-ж то лишило-б ся з отакого „полемічного“ писання, коли-б так пропустити усі ті Гурского „чемности“? З всякою певністю — лишило ся б мікроскопійно мало...²⁾

Та тим часом спір, що, нечайно став чисто особистою лайкою, набрав нечуваного розголосу. Ним бавили ся до сита не лише краківські книжники, але й у цілій Польщі стали ним горяче інтересуватись. Гурский присвятив свою рефутацию краківському біскупові Филипови Падневському, піддаючи її під його осуд, Гербест знова вислав свою студійку (*Periodica disputatione*) Станіславови Ожеховському.

Та вжеж — публична опінія стала по стороні Гурского.. І Падневский і Кохановский і природна річ Ожеховский — всі вони признали вінець побіди — Гурскому... Передовсім добила його гадка сього останнього.

Стало ся се так. Коли Бенедикт написав свою студию про періоди (*Periodica disputatione*), передав один її примірник через свого приятеля Григорія Вігілянція (зі Самбора) Станіславови Ожеховському. В листі просив він славного тоді в цілій Польщі бесідника дати свій світлий осуд.. Та Ожеховский йому не відписав... Природна річ! Бо й як же міг Бенедикт сподівати ся прихильного для себе осуду від того, що жив з Гурским в найтіснішій дружбі та до того немало йому завдячував?... Таж Гурский Ожеховского просто боготворив! Він не мав для нього слів подиву, він скрізь його горяче боронив, займав ся виданням та накладом його писань та вихваляв їх у передмовах, писаних власною рукою...³⁾ І стало ся то, що вже наперед можна було предвидіти... Він написав вправді невеличку рецензійку

¹⁾ Вона дійсно вийшла без означення місця друку. [Друк рішучо Зібенейхерівський].

²⁾ Повна вона найтяжших закидів та кпин. Іронічно прозиває Гербеста неаполітанським князем, страшить його муками в Тартарі, висміває його глулоту, зарозумість, брехливість, літературну крадіж, фальшоване цicerонівського тексту і т. д. Я позволю собі навести один із найчемніших висказів Гурского: „Habe tibi Neapolitanam (!) istam eloquentiam: uale cum tua Neapoli ista, quam uel sus rostro suo suffoderit, fundamentisque euerterit...“

³⁾ Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стор. 253.

та не Гербестови, а Їурскому він її вислав... Очевидна річ, — Гербеста в ній він не хвалив...

Свої уваги вислав Ожеховський під псевдонімом Лявrentия з Серадзя ¹⁾. Шкода й говорити, як дуже зрадів оттаким дарунком Їурский. „Мені байдуже“, казав він, „чи се причалив до мене човном Серадзкий, чи Ожеховський: я радо на нім впливаю із хуртовини“...²⁾ Та зрештою тут годі було й сумнівати ся, хто був автором дисертації Лявrentия з Серадзя: „*Utrum autem haec Laurentii Dissertatio, an illius ipsius, qui misit Orichovii sit, cuique facile est existimare. Prodit Leonem sua vox, produnt vestigia*“³⁾, — оттаку побідну пісню заспівав тепер Їурский. Здавало ся, що всі змовились на бідолаху Гербеста... І Їурский у своїй „Рефутації“ і його студенти у їдких епіграмах, і Ожеховський, і Падневський, — всі вони висказували своє співчуте подраженному Їурскому... Навить славний Кохановський не стерпів та ось такою віршою звеличав побіду Їурского:

„Huc etiam, campos qua prospicit Ilsa feraces,
per rapidos amnes, Gorsci, perque invia saxa
nuntia factorum peruenit fama tuorum.
Nempe ut pro Cicerone micantia sumpseris arma.
In mediumque audax processeris aequor, ubi hostem
.
victor humi prostrasti et palmam rite tulisti:
ille autem ingenti percussus corda dolore,
ne toties vultum victoris et ora videret,
tristis ad extremae concessit flumina Vartae“⁴⁾.

¹⁾ *Dissertatio Laurentii Siradiensis, Philosophi super Disput. periodica Gorscii et Herbesti in Diatriba Antisophistarum Cracoviensium, Cracoviae, 1563, 8°, карт 20.*

²⁾ *Ibidem.*

³⁾ *Ibidem.* Також: Wiszniewski, *op. cit.*, т. VI, стор. 154, 155, замітка 199, — а перед тим Goezius, *Διατριβή*, *op. cit.*, стр. 13 При тім годить ся зазначити, що хибно подає Вішневський, піби то Гербест відкликав ся тоді до осуду Андрія Нїдецького, Стаїслава Ожеховського і Петра Скарґи... Се стало ся аж 1566 р.

⁴⁾ *Ibidem.* Також: Wiszniewski, *op. cit.*, т. VI, стр. 155, замітка 200.

І отсе був справді побідний пеан Гурского... Його соперник дійсно

„tristis ad extremae concessit flumina Vartae“,

— себ то удав ся до Познаня¹⁾. Краків та його непривітну Академню рішив Гербест кинути вже раз на все...

~~~~~

Коли тепер приглянутись отьому горячому спорови очима безсторонної людини нинішньої доби, — просто сьміх збирає, коли подумаєш, через яку велику марницю поріжнило ся тих двох поважних учених-приятелів, та як з так пустої та нікчемної причини могла счинити ся так голосна, горяча літературна полеміка. А одначе — хоч се й була клясична борба *de lana caprina*, — все ж таки викликала вона в Польщі чимале заінтересованне та влила в краківську Академню чимало огню. І коли дивимо ся на неї з того боку (а не з того: по чийй сторонї правда, — чи по сторонї Гурского, чи Гербеста?), тоді природна річ, набирає вона більшої ваги та значіння. Та вжеж ніде правди діти — елементарного вражіння отся горяча полеміка не лишила. Прошуміла вона так, як та буря, що рине там далеко — на самім небосклонї, — а громів не чути... Влила в завмираючу Академню чимало огню, що від нього кров в жилах стинала ся, рознітила в ній ватру — без поломіни і тепла, що багато надимила...

І сумно стало в понурих мурах старої Академії — по грізній хуртовині — без громів та дощу. Сумнійше ще, як перед тим...²⁾

¹⁾ Познань лежить над Вартою.

²⁾ Побут Бенедикта Гербеста в Кракові і його полеміка з Гурским — се найбільше звісна та найбільше обговорена і освітлена в польській літературі карта його житя. А одначе кілька тут помилок, кілька плутанин та невідповідного освітлення, — невважаючи на велике багатство фактичного матеріялу. Дальше вістки про житє і діяльність Бенедикта вривають ся зовсім, крім кількох гучних фраз — та й то фалшивих.

Важнійшу літературу полеміки подаю тут. — Першим і найважнішим жерелом служать писання Гербеста та Гурского. Ми старали ся подавати їх як найдокладнійші заголовки. Крім згаданих написав ще Бенедикт маленьку брошурку п. з. „*Benedicti Herbesti Nea-*

А всеж таки — розголос отсєї полеміки був величезний. Імена обох суперників стали звісні в цілій сучасній Польщі, а й грядучі покоління згадували опісля нераз отсю славну подію. І хотяй — офіційальна критика признала побідником Їурского, все-ж таки можна сказати з всякою рішучістю, що загал читаючої громади — симпатизував горяче як раз з Бенедиктом,

politani Aequus Iudex. Personae dialogi, Hospes et Studiosus. Aequi iudicis officia hic describuntur.

Cato. Impedit ira animum: ne possit cernere uerum.

Psal. LVII. Recte iudicate, filii hominum. Cracoviae in Officina Scharffenbergiana:—Anno Domini MDLXII. Mense Maio“ (ч. бібл. ім. Оссол. 5.703). — Причипа, з якої написав Гербест сю брошурку (карт 8), така: „Orta est inter me“, каже Бенедикт, „Iacobumque Gorscium, de Periodis contentio: descripsi meam ego sententiam et Argumenta, satis (ut puto) modeste: scripsit etiam contra me, meamque Disputationem Periodicam, Gorscius. Quoniam vero non modo in me, quae illi videntur dicit: verum etiam omnibus in locis, apud omnes cuiuscunque status personas, falsis suis narrationibus acerbum mihi excitat odium, propterea, ut Aequi Iudicis officium non ignoret (Christiane Lector), neue me, cum in doctrina de Periodis, tum in criminibus obiectis, non auditum damnes, volui te hoc nostro Dialogo praemonere“.

Епілогом ської крайню безплідної полеміки було обширне виправді та дійсно богате важкими аргументами, одначе на жаль — спізнене писання Гербеста п. з. „Benedicti Herbesti Neapolitani Periodicae responsionis libri V... Lipsiae Anno 1566“ (ч. бібл. ім. Оссол. 5.716). — Для нас важне воно незвичайно, бо містить в собі багато цінних автобіографічних вісток. — Крім того мав ще Бенедикт написати: „Summa doctrinae de periodis“, 8° (?), [має переховуватись в бібліотеці г-р. Браніцького в Сухій], та „Dialogus de optimo genere dicendi“ і „Disputatio de periodis et ratione scribendae orationis, cum Adversarii argumentis“ (Старовольський, Радимінський, Солтикович). Чи написав їх Гербест і де вони переховують ся, чи може безслідно затратили ся — незвісно. — [Пор. Sołtykiewicz: O stanie Akademii krakowskiej... стр. 330].

Вже Romer в творі De informando oratore lib. III (Cracoviae, 1593) каже так: „Gravis contentio emergerat olim in Academia nostri Gorscii, cujus a morte nunc (1583 p.) est octavus annus, cum Herbesto: quorum cum uterque magnus ingenio, imprimisque clarus extitisset, suos validissimos impetus, sustinere non potuerunt“. Так само не забули голосної полеміки і в XVII в., як ось Радимінський, Старовольський і т. д. В XVIII в. написав вже Goezius про неї спеціальну розвідку (ор. cit., стр. 1—21), а за ним Вішневський (ор. cit., т. VI, стр. 151—157). За славним істориком польської літератури пішли вже не оглядаючись усі пізніші польські (та російські) учені,

спочувуючи щиро його невдачі. За се кождий з огірченням, а навіть з обуренням згадував неможливий спосіб диспування Гурского, який зовсім не лицював повазі ученого професора університета ¹⁾.

Велике спочуття з'єднав собі Бен. Гербест передовсім між академічною молодіжкою. Там — його ім'я було найбільш популярне та люблене. Салі, в яких викладав Бенедикт були все тісно набиті — так, що найбільше простора в ягайлонській колегії саля Сократа не могла ніколи змістити так великого числа слухачів ²⁾.

На все те глядів Яків Гурский і — його лють росла з кождим днем чим раз більше і більше — аж до обридження...

А тим часом Гербест працював даліше з лицарським спокоем та уміркованим запалом. Та на жаль — працював вже не довго. Невдовзі перестали вже гомоніти в мурах краківської Академії слова одного із її найкрасших синів...

не вносячи вже в життєнись Гербеста нічого нового. Тут згадати належить: ks Ludwik Łętowski, Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich, т. III. (W Krakowie, 1852), стр. 11—14, — Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., ст. 257—260, його-ж A. P. Nidecki, op. cit., стр. 93—96. Інших як Лукашевича (Archium teologiczne, Rok I, Poznań, 1836), Солтиковича, Собешанського (Енциклопедия Орґельбранда) і т. д. — не згаду. Крім нових помилок — не внесли вони нічого нового... Пор. також рукопись бібл. ім. Оссол. п. ч. 935, стр. 219, 220—226. — Се власноручні замітки І. гр. Оссолінського, — дрібні материяли до провкованої життєписи Б. Гербеста...

¹⁾ „Nullus Christianorum mihi crede Gorsci“, писав Гербест, „nostram damnaturus est disputationem, modum disputandi omnes damnant, horrent et abominantur. Audisti iam et tuorum, de tua Responsione iudicium: si tu istic te audisse dissimulas, nos hic cuius rei optimos habemus testes, audivimus...; — tu vero, Gorsci, quid deinceps factururus eris, vide, — quid hactenus feceris, iam et amici tui vident, neque tamen, probare possent..“ Periodicae responsionis libri V, L. V.

²⁾ Гурский закидав Гербестови (Refutatio), що ось то на його (се-б то Бенедиктові) виклади вже й навіть студенти стидують ся ходити. На се відповів йому Гербест так: „Quos enim ab initio lectionis auditores habebam, ad finem vsque ij perseuerarunt: neque ipsi doctrinam de Periodis meam, quasi ineptam riserunt, — sed potius, quum iudicio Ciceronis consentaneam esse viderunt, et secuti sunt, et proba-

І отсе була для неї болюча втрата... Імя Бенедикта Гербеста останеть ся все звязаним тісно з історією відродження на краківському університеті. Побіч Шимона Марицкого, Якова Ёурского і не багато иньших — згадуватись ме Бенедикт все, як один із ліпших заступників нового напрямку, один із найбільше заслужених противників середньовічної мертвеччини, не вважаючи на дуже коротке учительованнє, й нїде правди діти — деякі його помилки.

Насуваєть ся на кінець до рішення ще одно важне питання... З якої властиво причини кинув Гербест краківський університет — саме в тій хвилі, будь що будь в апогею своєї слави?...

Польські учені співвають одну пісню... „Гербест просто капітулював... Він предчував по своему боці невдачу, або — він зробив се з превеликої грижі, що усі більше спочували Ёурскому, то знов, що отсей спір захитав таки дуже поважно його повагу...“¹⁾ Та вже-ж — по моїй думці, Гербеста не годить ся вважати так надто сантіментальним... Плебей — з такою желізною витривалістю та з такою лицарською енергією, як Бенедикт, так легко не уступає... Не знеохочений невдячним спором, уступив Гербест з поля бою, а уступив просто тому, що був змушений...

Нїде правди діти, а таки Ёурский воював з Гербестом не дуже там чесним оружем...; свій гнів та ба! не гнів, а свою злобу — посунув він вже таки до крайних границь... Бо за мало було йому вже книжкової лайки... І як перед тим він справді незвичайно щиро попірав скрізь свого приятеля,

---

runt, tui forsitam illi risores fuerunt, qui vlinam apud te literas tantum. non tuos etiam mores (!) discerent. Secutos autem illos fuisse Periodos nostras, hoc vnum confirmat: quod in explicanda Ciceronis Oratione De Prouui. Consul. tantam auditorum omnibus horis habui multitudinem, vt eam capere non potuerit amplissimum Gymnasii Cracoviensis auditorium Socratis“. Ibidem.

1) Батьком таких поглядів — Кохановский:

„Ille autem ingenti percussus corda dolore,
ne toties vultum victoris et ora videret,
tristis ad extremae concessit flumina Vartae“.

(Dissertatio Laurentii Siradiensis).

За ним пішли вже всі, як Ёезий (*Διατριβή*, стр. 14), Солтикович, Лукашевич, Вішневский, Моравский, і т. д.

так тепер він його скрізь де лише міг чорнив, обмовляв та кпив собі з нього найогиднішим способом. Перед так безглядним ворогом не міг Бенедикт нічого втаїти: кождий його хочби й найдрібніший вчинок, кожде хочби й найневинніше слово — мусіло дійти до відомости Іурского, який усі ті дрібниці препарував та коментував так злобно та так гідко, що аж лячно було слухати...¹⁾

Ні! З такого пекла мусів Гербест видобути ся як найборше... Боротьби чесної — він не бояв ся!

¹⁾ „... scripsit etiam contra me, meamque Disputationem Periodicam, Gorscius. Quoniam vero non modo in me, quae illi videntur dicit, verum etiam omnibus in locis, apud omnes cuiuscunque status personas, falsis suis narrationibus acerbum mihi excitat odium...” так писав Бенедикт ще з початком 1562 р. (Aequus Index).

„Tu mihi constanter maledicebas: ego quid priuatim fecerim, quid publice dixerim, tacere malo, quam praedicare, conuitium certe nullum tibi feci, calumniaris tu mea pleraque: aliquam me calumniam adhibuisse, nullo vnquam me teste conuincas. Quot autem, et quibus artibus, tu tuam causam probare conabaris! quam exquisitis rationibus, me domi sedente, et vni veritati fidente, apud omne genus hominum, in invidiam me rapiebas! quid meum in te simile vnquam fuit? vel vnus in te mendacij, bonis testibus me redargue: hoc posteaquam feceris, vana et irrita, quae scribo, sint omnia!” Periodicae responsionis libri V, L. V.

Таких прикладів можна би навести ще більше.. Та дальше побачимо, що Іурский не вдоволив ся Гербестовим відходом з краківської Академії: — він переслідував його ще навіть в Познані.

ЗАМІТКИ

до поправнійшого видання поезій
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Написав

Микола Кр—ський.

(ПАМ'ЯТІ НЕЗАБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО).

~~~~~

В XXXIV т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ д. Романчук умістив свої замітки і уваги до тексту Шевченкових поезій*), який він є в різних виданнях „Кобзаря“, що були в нас до останнього часу; трохи згодом під його-ж редакцією товариство „Просвіта“ надрукувало повний збірник поетичних творів Шевченка. Уваги й замітки д. Романчука дуже цінні, а „Поезії Тараса Шевченка“ (Львів, 1902 р.) — можна з певністю сказати — найкраще з усіх дотеперішних видань нашого поета. Але (без „але“, як відомо, на жаль дуже рідко обходить ся) й воно має свої похибки; передивляючись і статтю д. Романчука і „Поезії“, ми завважили — перше, що шановний автор сам не використав в виданні всіх своїх власних заміток, і друге, що — не кажучи вже про иньші помилки й хиби, — д. Романчук залишив в тексті віршів чимало де-чого такого, що він виправляє в иньших виданнях, то-б то не додержав сьміливо й рішучо прийнятої ним методи поправлювання редакторських помилок в дотеперішних „Кобзарях“. Метода д. Романчука не в тім, що він звіряє видання по рукописам Шев-

*) Деякі причинки до поправнійшого видання поезій Т. Ш.ка.

ченка*), але здогадується, сказати-б, що „в данім місці повинно бути так, а не так“...

Та що-ж се за метода? — спитає читач. На перший погляд вона дійсно не зовсім оправдана, але досить поверхового погляду на ті „недогляди“, яких так страшенно багато по всіх виданнях „Кобзаря“, щоб зараз спостерегти, що до їх потрібна виключно тільки така метода. Читач переконається в сім з отсих прикладів:

В „Наймичці“ читаємо в усіх виданнях:

...Перед ним —

З собакою унучок грав ся,
А внучка в юнку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засьміявсь
Старий і внучку привітав і т. д.

А в „Княжні“:

...Схаменись!

Не схаменував ся. Ключ виймає,
Прийшов і двері одмикає,
І лізе до дочки. Прокинсь ся...

або:

...І в той час

Скирти і клуня зайнялись.

Можна навести дуже багато не менш яскравих прикладів. Чи не ясно, як день Божий, що тут повинно бути: засьміяв **ся**, прокинсь, зайнялась? І хоч би у власнім рукопису автора ми знайшли першу лекцію, то все таки не маємо права не друкувати: засьміяв ся, прокинсь, зайнялась! Мабуть, і в рукописах Шевченка подибають ся слова написані їм через недогляд, помилку або що... але безперечно головний контингент помилок, подібних вище-наведеним, припадає на долю видавців-редакторів „Кобзаря“. Коли ви бачите майже по всіх виданнях масу недоглядів власне такого характеру плюс іще незліченне число всіляких помилок, то се починає зразу вас дивувати, а нарешті вправляє просто в якесь остовпінне. Цікава психологія такого неакуратного відношення нашого до найбільшого народного поета!

*) Їх у нього, здається, не було, та вони мало-б і придали ся до сього діла, бо річ іде головню про такі помилки, котрі можуть бути і в манускриптах авторів; крім того ми розрізняємо помилки в словах, хронологічних датах то що — взагалі помилки цілого видання.

Факт сумний і неприємний для нас... тим сумніший і неприємніший, що на підставі його можна зробити деякі ширші і загальні висновки що до наших суспільних обставин взагалі. Ми маємо неопінене національне багатство і не хочемо, чи не вміємо показати його ні собі, ні другим. На нашій сумлінності повинно лежати те, що Кобзаря читають європейські критики в дуже кепських виданнях і дякуючи цьому не можуть оцінити нашого поета як слід. Не кажучи вже про європейських і російських читачів, і Українець дуже багато терпить від такого стану річей. А від тих людей, котрі себе з аматорства залічують до Українців („мы тоже Малороссы“), не раз доводилось чути такі фрази: „я очень люблю Шевченко, но... признаться, онъ далеко не то, что Пушкинъ. Промилуйте, въ его стихахъ нѣтъ даже размѣра, не то что римъ!“ І для доказу вишукувались в найгіршому виданні — київському (Кобзарь. Изд. Гамалѣя 1894) всі такі місця, що „тоже Малоросс“ міг дійсно радіти... Люди — людьми, а все таки неприємно. Що до „методи“, про котру в нас річ, то запевно можна сперечатись про її *raison d'être*, коли роздивлятись її в незалежності від даних фактів; ми не маємо охоти безпременно доводити її konieczність; нехай факти самі покажуть, о скільки був справедливий д. Романчук, коли приклав сю методи до свого видання поезій Шевченка*). В своїм проєкті ми маємо намір по можливості і внести деякі поправки в останнє видання Шевченка „Просвіти“ (по котрому й будемо цитувати), і оголосити власні замітки, котрі часто доводилось робити на маргінесі, читаючи „Кобзаря“; крім того ще подаємо плян розкладу поезій Шевченка по відділам, вважаючи розклад Романчукового видання хоч лучшим, ніж в „Кобзарях“, але механічним (на поезії менчі і більші) і не видержаним в під-розділах.

Се все на стільки важна справа, що й найменчі вказівки мають значінє і дуже бажано було-б, щоб кожен, хто може, вніс свою ленту на діло доброго видання Шевченка, бо-ж недалеко й до 100-літнього ювілею дня народження на світ нашого великого поета.

*) Вправді д. Романчук може застерегтись проти приписаної йому методи, але-же не може відібрати права кожному робити свої висновки з його статі і видання.

I.

В поправках і замітках до тексту ми будемо держати ся такого-ж плану, як і д. Романчук в своїй вище згаданій статі.

З початку „Поезій“ поставлено, звичайно, — „Думи мої, думи“ і в сьому-ж першому вірші знаходимо таку помилку. На ст. 11-й (рядок 2-й зверху) читаємо: Засівала трупом поле, поки не росило. Що се за „росило“? Річ іде про „козацьку волю“, котра родилась на Україні, там гарцювала, засівала поле трупом шляхти і Татар, засівала доти, аж поки поле нарешті не остило: слово взяте Ш-ком з російської мови — значить: захололо, бо перестала його поливати кров убитих. Картину поля залитого кровю маємо в другому вірші Ш-ка: „Ой чого ти почорніло, зеленее поле? Почорніло я від крови...“

Ст. 12, в рядку 7 з-низу стоїть: Привитай, треба: привитай; в сьому виданні скрізь стоїть привитати зам. привітати.

Поезія: „Минають дні“ майже по всіх виданнях дуже знівечена, особливо строфа: „А дай жити...“ В Романчука безперечно краща, найсильніша лекція сього місця; але перед тим стоїть (ст. 16 р. 17 знизу): По сьвіту валялись, — треба: На сьвітї лежати; а далі — р. 5 знизу: Чи жив, чи загинув — треба: Чи жить, чи загинуть (Див. збірник „Вик“ т. I вид. 2-ге ст. 134 і женецьке видане).

По над полем іде. Ст. 19. В 2-й строфі замість: „Хоч і не проси“ лучше: „Хоч і не кричи“, бо відповідний рядок: Зустрічають сичі. Таку заміну слова і д. Романчук вважає можливою і потрібною (статя), але чомусь не зробив її в своєму виданні.

Сонце заходить. Ст. 22. Рядок 5-й лучше: І ніби серцем одпочиваю (рифма до гадаю в р. 4-ім). В останнім рядку замість доленьку слід поставити: долю — для ритму.

Козачковському. Ст. 24 в р. 17*): по за валом; в ряд. 19-м: над Уралом (а не: по-над Уралом). Ст. 25 в рядку 9 знизу зам. краду **ся** — треба: **крадусь** для ритма; в р. 8 знизу: по

*) Коли ми ставимо перед словами дві кронки (:), то се не значить, що так стоїть в виданю, але — що ми так радимо ставити; коли коло цифри рядка не означено звідки його лічити, то се значить — зверху сторінки.

за валом — для риму й ритма. Ст. 26 ряд. 9-й луче так друковати: Нікого і нікому в сьвітї.

Мені тринадцятий минав (28). В 6-му рядку поезії не достає трохскладового слова — се видко по формі; замість сих складів слід ставити — — — як і в усіх подібних випадках.

Та не дай, Господи (30). Очевидно, що перше слово (**та**) зайве, воно псує ритм. Треба завважити, що й народна пісня не дуже то любить вставку де треба, де й не треба, слів: та, тай, ой, й, в котрих чогось так кохають ся співці.

Добро у кого-є-господа (30). Останній ряд. вірша: А письм нема; далі — , бо рядок не скінчений автором.

Не для людей. Ст. 34. р. 7-й знизу. — Мою сиру душу; здаєть ся, тут було-б краще: сіру з приміткою, що слово взяте автором з російської мови (сиротливий); так само і в „Неофітах“, в посв'ятї — „убогая, сірая“ (578, 1).

І золотї й дорогої (35). Ряд. 12 поезії: Що се ж **то** молодість моя (а не **та**): з початку вірша не говорилося про молодість автора нічого, і читач може спитати: яка молодість?

І небо невмите (42). В двох останніх рядках останньої строфи останні слова: сказати, спитати (не — сказати, спитати), тоб то рими повинні бути женські, бо в двох перших рядках сеї строфи мужеські: жива, трава.

Як би зострили ся (43). Рр. 5 і 6 поезії у Романчука —

Нїкого і не пізнала-б,
А може-б потім нагадала

Луче в другому: А може потім нагадала-б.

І знов мені не привезла. На 46 ст. ряд. 1-й — Та пісеньку засьпіваю — наче зайвий, бо псує музику вірша. В думці „Вітре буйний“ д. Романчуком викинутий так само зайвий рядок: Втоплю свою недоленьку.

Готово! (47). В р. 10-м вірша безперечно треба: зробити (а не зробить): се рим до літа в р. 7-м. Треба завважити, що взагалі у Ш-ка рим багатий, та як скрізь, і в своїм римованню він зістав ся цілком оригінальним і залежним хиба від народної пісні української: в нього часто нема повних римів, але тільки, сказати-б, консонанси, за те консонанси мелодійні, ніжні й гучні.

Ст. 48 в рядку 17: хотіло (то-б то серце хотіло), а не: хотілось, як у Р-ка.

Ст. 49 р. 1-й луче: Чи мати Бога не молила.

„ 50 в рядку 6-м луче: полю.

„ „ „ 13-м знизу: до Бога (гл. „Викъ“ т. I вид. 2-ге стр. 116).

Ст. 52 в рядку 18 луче: Спогадають люде

„ „ „ 5 знизу — луче: Навіть не згадають.
Див. „Викъ“ ст. 118.

Ст. 56 в рядку 2 знизу — безперечно: золотохвилі, а не золотополі (див. пражське вид. в примітці, як варіант „першого рукопису“), се рим до: могили.

Ст. 59 р. 5 знизу: Так щож мені казати тут? (рим — забути), а не — Так що-ж мені тут...

Ст. 60 в ряд. 16-м безперечно: звір'ями, а не звірми, бо далі рим — катами.

Ст. 60 в р. 18-м, здаєть ся, луче: Великомученик. На мою думку в віршах інтерес ритму стоїть на першім пляні і граматична помилка (в флексії вокатива) не поспеє вражіння.

Ст. 62 р. 7-й: Давно колись, давно колнсь

Ст. 62 в р. 11: сіроми сироти.

Муза (64). 4-й ряд знизу на сій стороні сам по собі зайвий, бо пеє музику вірша. В „Викъ“ (ст. 138) маємо кращу лекцію, взяту з Дневника Шевченка; замість того рядка стоїть два:

Сієш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим.

С л а в а. Після другого рядку знизу (на ст. 65) випущено у Романчука:

І к а з Миколою
У Севастополі (Див. „Дневник“ Шевч ка).

Ст. 67 в р. 6-м у Романчука стоїть гнить, луче: гинуть.

Антонію Сові (69) — се не заголовок, а посв'ята; поезію надписати можна: З Сирокомлі, бо се пересьпів з того поета.

Молитви. В II і III молитві (72) замість: Постав Ти ангели твої — луче: Постав ти ангелів твоїх; так каже граматика і рим (до „коло їх“).

Вірш Ликері (74) має 21 рядок і ділиться на дві однакові строфи по 8 рядків і третю 5 р.; так його й слід би друкувати.

Що до вірша „Не журюсь я“ (76), то небіжчиком О. Ко-
нильським давно доведено, що він належить не Шевченковому
перу*); пора-б уже покинути друкувати його в Кобзарях.

Минули літа молодії (77). Рядок: „А нікогісенько
нема“ для форми зайвий.

Чи не покинуть нам, небого. Ст. 80 в рядку 1
знизу: „і тоді-6“, далі рифма **дід**. — Ст. 81 р. 12 знизу: То по-
над самим Флєтєтоном.

Ст. 86 в р. 10: **В** сьвіт за очі.

Ст. 91 р. 13 знизу: В чужій сімі, в чужій землі (пере-
ставка слів), бо далі рим: приросли.

Ст. 93 в р. 16: гармати.

Ст. 94 в р. 9 знизу треба: над всімі, а не над всіма,
як у Ром—ка, бо далі — „мій“.

Ст. 95 в р. 9 безперечно: хати; дієслово „витопить“
з „нічим“ має після себе genet., далі-ж рим: встати.

На ст. 96 після 3 рядка зверху треба поставити такий
знак: Найкраще слово, — а не знак запитання, бо далі йде
друга частина того самого періоду. З інтерпункцією д. Роман-
чука виходить неясно й плутано.

Не так тії вороги (98). Луче: Не так тії воріженьки.
Після восьмого рядка поезії випущено: Щоб потім з тебе
сьміятись**). Ряд 4 знизу луче: „Але сії добрі люде“. Форма
сього вірша (коломийка)***) автором не зовсім додержана. Як
бути в таких випадках, про се річ трохи нижче.

Ой умер старий батько (ст. 100). В першій і другій
строфі тут не додержано форми (коломийка). Пропоную друку-
вати так:

1) Ой умер старий **мій** батько

І старенька мати,

Та нема кому щирої

Тії ради дати.

2) Що мені на білім сьвітї

Сиротї робити?

Чи йти **мені** в люде жити,

Чи дома журитись?

*) Див. „Проба улаштування хронології до творів Тараса Шев-
ченка“ (з „Записок Наук. тов. III.“ т. XVII). Частина друга, ст. 15.

**) Оговорено в „Похибках“ без потім.

***) Коломийкою звано такий розмір строфи: 1 і 3 рядки 8-скла-
дові, перимовані; 2 і 4 — римовані, шестискладові.

Гадаю, що вставка трьох слів і зміна двох (а власне тільки одного) не може вважатись якимсь незаконним поправленням тексту і у всякім разі сих двох строф не зопсує. Так само і в сих двох віршах краще друкувати :

(Не тополю високу) Ст. 101 р. 5: Бодай тобі, моя доле.

(На улиці невесело Ст. 101 р. 5 поезії): Що мені тепер робити?

Вірш: Було роблю що, чи гуляю (107) кращий без що.

Ст. 106 р. 11: із похода (рим — шкода).

Ой люлі, люлі (108) Рядок передостанній краще: А як побачиш — з дітками мати — при чім слово „мати“ не буде accus., але nominat. (фраза sans l' attribut).

Ой не пють ся пива (109). З п'ятої строфи другий розмір — треба відрізнити в друку, як і взагалі у всіх таких випадках дуже неприємно вражає, коли строфи, що мають ріжний розмір, друкують ся в ряд, що подибується в усіх виданнях III-вих поезій.

Ст. 110 в р. 7-м знизу: Івана (легше читається).

Ой пішла я у яр... (110). Сей вірш має незвичайно гарну, оригінальну форму, старанно автором оброблену; але мені не трапилось ні в одному виданні бачити його надрукованим так, як слід... Після двох перших 10-складових рядків, котрі становлять собою як би прелюдію до цілої пієски, йде чотири строфи (по 4 рядки в кожній); два перші і четвертий рядки п'ятискладові, третій — восьмискладовий. У Романчука строфи перемішані. Щоб було яснійше, як треба друкувати сю поезію, виписую сюди дві строфи.

Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою...

А другая тая,
Розлучниця злая
Багата сусідонька —
Вдова молодая.

*

А я вчора з нею,
З сією змисію
В полі плоскінь вибірала
Та все й розказала і т. д.

Ой у саду, у саду (114), мабуть не належить Шевченкови*). Д. Романчук заявляє, що в Київській Старині і львівським „Кобзарі“ р. 1893 сей вірш зіпсований, але і в його виданню він не зовсім поправний, не вважаючи на пороблені в йому зміни. У всякім разі перший рядок повинен бути такий: Ой у саду, са́ду (без у).

Ст. 115 р. 12 знизу лучше: Ходить він одну годину.

„ 115 „ 7 „ : А з яру та з ліса (рим — гульвіса).

Неначе праведних дітей (116). В р. 3-м поезії: пророка. Р. 22-й: „На вас на лютих, на вас диких“. Варіант сеї поезії той що в київському вище цитованому Кобзарі**) кращий, той що у Романчука — спутаний. (У всякім разі не слід друкувати: зьвірей, як і царей, губителів — див. „Псалми“, — а зьвірі́в і т. д.). В рядку передостатнім краще: **Замісто** (див. „Вик“ т. I. вид. 2-ге, ст. 115).

Ст. 119 в р. 5 знизу: коло них, а не: коло їх (рим — німих).

Ст. 120 в р. 5 зверху: І в чудеса (рим. словеса).

Радуй ся, ниво неполита я (120). Здасть ся, два перші рядки треба друкувати так:

Радуй ся, ниво неполита,
Радуй ся, земле неповита,

бо далі через весь вірш чергують ся наголоси мужеські й женські й нема ні одного на третім з кінця складі.

Ст. 121 в р. 3 знизу: ділея

„ 123 в р. 14 „ третє слово слід друкувати так: к.....сь.

Ст. 126 в р. 10: гнали (рим — майнували).

На смерть Григорія (127). Р. 5 і 6 написані автором, мабуть, по російськи:

И Хомяковъ, Руси любитель,
Москвы-Отечества ревнитель.

*) Гляди між иньшим про сю поезию у Кониського. „Проба“... Ч. II.. ст. 4.

**) Коли згадуєть ся київський Кобзарь, то треба розуміти тут видане 1894 р., Гамалія.

В рядку передостаннім: **исповѣдай** (рим — Бесѣда).

Сьвіте ясний (129). Р. 2 з кінця в пражському виданні, здасть ся, такий: „А кропилом будем, брате“. У Романчука приходить ся читати: Кропи́лами — наголос неприємний.

Хоча лежачого й не бють (131). В р. 3-м „...Тебе(ж), о суко“ не треба **ж**, бо тут розвиваєть ся і поясняєть ся попередня думка і нема ніякого протиставлення (а через те й після слова „ледачому“ треба ставити дві крапки). Поет в сій поезії звертаєть ся з докором до персони вже помершої („лежачого“) і через те вважає потрібним оговоритись; „то і полежають (розум. — спокійно) не дають ледачому“. Ся думка імпровізована автором і тому, мені здаєть ся, її слід надписувати: Імпровізація.

О люде, люде небораки (132). Ся поезія належить до мало зрозумілих уривків, нескінчених автором (як „І Архімед і Галілей“). Ні в одному виданні я не находив пояснень до неї. Мені вдалось випадково прочитати поясненє в купленій на київській торговиці майській книжці „Основи“ за 1861 р., де вірш сей був у-перве надрукований; там олівцем на марфінесі було написано: „Дівчаточок гнали на поклоненіє праху в Бозі почившей матери — Всероссійской Государыни Императрицы Александры Ѳеодоровны“ (жінки Павла I.). Чи се мало-б вказувати на якийсь і який іменно історичний факт — не відаю.

Ст. 134 в р. 1-м безперечно така інтерпункція: Ні Бога, навіть ні пів-бога.

Ст. 135 в р. 10-м: божую.

„ 137 „ 19: Дарма.

„ 138 „ 9 у Романчука стоїть: „і хто тєє знає“; нічого й казати, що тут треба: „і кому те знать“.

Ст. 139 в р. 13: очѣреті (ритма: вечеряти).

„ 140 „ 6 легше читаєть ся: Ворожба́ (так стоїть в київському виданні).

Ст. 142 в р. 16: ями (бо далі — дві могили).

„ 145 „ 11: на всім сьвіті.

„ 149 р. 10: А дружки **за**плачуть.

„ „ „ 12: Анїж його бачить. Се безперечно кращий варіант (див. київське вид.).

Ст. 149 в р. 4-м знизу: віддає (а не видає).

Хустина. Ст. 153 р. 2 зверху: На шовк вона заробляла. — 154, 11: Навчи мене, моя доле.

У Вільні (161). В р. 2 поезії: **лучило** ся; в 8-м: **ла-м**али, а не **зні**мали. Від слів: „То синок був...“ — **коломийка**.

Ст. 165 р. 10 і 9 знизу: **і лозину**

Тихо похитнула (рим: **пори-нула**).

Ст. 166 р. 10 **лучше**: Лоскотали, грались.

Ст. 168 р. 2: Та ще й **реготали** (рим — **плювали**); **ся** форма **вживаєть** ся часто на рівні з **реготались**.

Ст. 177 в р. 13 знизу: як **згадаєш** (рим — **знаєш**).

Варнак. Від слів „Та за **ралом**...“ (179, 10 зн.) **почи-наєть** ся другий-розмір, треба **одрізнити** се. Ст. 179, р. 6 знизу: „Отож **вивчив** ся я, **ви**ріс; р. 4 знизу: „Не дає **та** і в **мо-скалі**“.

Ст. 183, 17: **І** **перехрестив** **ся**.

„ „ 18: **Й** **пішов** — і т. д.

У Бога за дверми (183). Початок сеї „**киртізьської** **ле-генди**“ — народна приказка. В устах народу вона вимовляєть ся так: „в Бога за дверима | **лежала** **сокира**“. Думаю, що в Шевченка так воно й стоїть, при чім розділяєть ся на два рядки; після двох дальших рядків, знов починаєть ся такий самий розмір (ще 6 рядків). Таким чином, початок сього вірша треба, на мою думку, друкувати так:

Киртізьська легенда.

В Бога за дверима

Лежала сокира.

(А Бог тоді з Петром ходив

По світу та дива творив).

А кайзак на хрю

Та на тяжке лихо і т. д.

Ст. 184, 5: **стелють** ся

„ „ „ з **яра** (рим — **хмара**).

„ „ 6 знизу: **І** **червоніє** по пустині (для ритму).

„ „ 7 „ в **степ**ах.

„ 185, 11 „ : Одним одне при долині (а не єдине) — і починаєть ся **коломийка**.

Як-би тобі довело ся. Ст. 186 р. 9 знизу: „У той **ярочок** **погуляти**“; 2 знизу: **Старий** **собака** та ще й **битий** (рим: **несамовитий**). — Ст. 187, 8: **Наймолодший**, **озирнувшись**

(а не **що** наймолодший) — тут починаєть ся коломийка. — 189, 1: ...! смерклось.

Між скалами. На ст. 189 р. 8 знизу зайвий; на 190 р. 6 і 7 одрізнені від иньших друком, наче в їх иньший розмір, але се та сама коломийка; рр. 10 і 11 лучше:

За ними йде та чорнява,
Плаче-рида йдучи.

Р. 6 знизу: Але троха́ лишень, чи так? — Ст. 191 рр. 9 і 10-й: — За чоловіка...

Укоротивши йому віка... — так роздумує пан. 191; 17: І — Боже Господи єдиний; р. 19: У намістах Її водив; з рядка 20-го иньший розмір.

196, 22: кр^онивою.

199, 3 знизу: повила.

202, 11: „на те, на се“, а не „на се, на те“ (рим. трясє).

203, 5 знизу: жону; 205, 3 знизу: (Чабан Саул) — з скобками.

208, 13: гірло (гбрло)

215, 1 знизу: Злодій плаче (так вимагає ритм).

220, 3 знизу: З великого Лугу.

226, 10: Пливуть собі; із-за хвилі... З сього рядка починаєть ся строфа (одна тільки), що має иньший розмір, ніж попередні.

Ст. 226; 14 знизу і 227, 8 знизу: „Чигирине, Чигирине“ — так вимагає форма поезії.

230, 6: Жидові.

Кавказ. Рр. 12 і 13 на ст. 233 мають ріжні варіанти; у Романчука не такий спутаний, як у иньших виданнях, але мабуть найгірший. Здаєть ся, тут найкраще буде друкувати так:

(Коли одпочити)
Даси, Боже, утомленим,
Коли даси жити?

234, 19: в кайдани (рим — дане); 234, 20: До нас! — на те... і т. д. (інакше ся фраза не буде ясна). — 235, 3 знизу:

Як ті жиди, та продавать!
Ми по закону.

236, 12 і 11 знизу: Щоб братню кров пролити просим,
А потім в дар Тобі приносим.

Холодний яр (237). Р. 2-й вірша: І в мене не тихо; сей варіант кращий: при такій лекції принаймні не збігається під ряд три рази рим: лихо. — 238, 13: Мотронова (Мотронівський монастир); 17: Самопали лагодили — переставка слів (див. „Викъ“ т. I, вид. 2, ст. 97); 28: загатили, бо далі — Не гатіте! „Яр“ треба скрізь друкувати з великої літери. Найкраще видане сеї поезії в „Виду“.

Чи ми ще зійдемо ся (242). Р. останній найкращий буде по такому варіанту: „За неї душу положить“; не памятаю, де я читав сей варіант; він записаний у мене в „Кобзарі“ на маргінесі. —

Іржавець. На ст. 243 р. 20 у Романчука написаний так: „На нове вбоге Запороже“; не знаю відки сей варіант. В київському Кобзарі стоїть: „На нове горе — Запороже“. Здасться, останню лекцію й треба вважати автентичною.

Сон. Ст. 246 р. 13: „А далі синий наш козак“, а не долі. Я чув од очевидців описаної тут місцевості, що з пункта обсервації, про котрий річ в поезії, Дніпро справді не в низу, але в далечині. Та треба просто більш уважно аналізувати текст, щоб побачити, що тут власне має бути — далі. — З початку 28 р. на ст. 247 не треба „В“; р. 10-й на 248 слід випускати, бо він нескінчений і псує форму сього місця в поезії; 249, 16: Хмари звеселились (безперечно).

Чернець. 254, 2 знизу: молих ся. Що до поданого в „Приписах“ (ст. 683) кінця сеї поеми, то про його треба сказати, що він мабуть не Шевченків. Принаймні, почуте артистичної міри вказує, що на словах

І за Україну молих ся
Палій-Чернець пошкандибав —

кінчається поема. Що далі — вже робить вражіння чогось нового, зовсім иньшого, що до поеми мало тичиться.

256, 1: „А дома слухай же, остались“. Очевидно, тут не може бути: Зо мною, бо далі: „Данило, чура мій, та я. 256, 13 і 10 знизу з такою інтерпункцією: 1) Вони... вони... — не бій ся, сину — 2) Замкнулись паний... я бачив... Р. 8 знизу: У клуні на соломі спати.

257, 3 знизу: гуляє (рим — знімає).

І виріс я на чужині. На ст. 259 після р. 4-го треба ; після пятого , (коми); коли-ж придержуватись інтерпункції Романчука, то цілком змінюється й навіть затемнюється зміст цього місця.

Швачка (263). Дві перші строфи мають відмінний розмір, їх слід відрізнити від других друком.

В поезії „Заступила чорна хмара“ (265) маємо одноцікаве місце (266, 23—26):

Не пустили Дорошенка,
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали.

Відомо, що в Шевченка чимало є таких місць, де підряд збігається багато римованих слів — по три, навіть по чотири (гл. Іржавець, Холодний Яр, Відьма і баг. інших). Безперечно, се трохи псує вражіння від поезій; тут потрібна переставка слів (див. нашу замітку до такого місця в „Холоднім Ярі“). З вище наведеного прикладу (р. 3) бачимо, що й сам поет унікав напливу римів, — мабуть тоді, коли звертав на се більшу увагу. Кипуча діяльність поетична не дозволяла Шевченкові дати своїм творам ані трохи „вилежати ся“, вони зараз по написанню брались публікою „на расхват“, як кажуть Росіяне; се пояснює маленькі дефекти деяких поезій III—ка, котрі безперечно бачив і сам автор, але не мав часу виправити. Опираючись на сьому, я радив би в усіх відповідних випадках переставляти слова. А в тім се не має особливої ваги; говорю, щоб звернути увагу тих, хто цікавиться питанням. Тепер будемо далі давати свої замітки.

267, 12: шляхом - „Ромоданом“, щоб показати, що се назва шляху; показати тим більше потрібно, бо на два рядки вище стоїть: „з Ромоданом“, а се назвишко московського боярина.

268, 12: дивовали (рим: домуштровали); 269, 2: прахвостам (російське).

271, 5 знизу: Возобновім

В кінці поезії „Марку Вовчку“ у Романчука неправильна інтерпункція, що перериває одну й ту саму фразу; треба так:

І думу вольную, — о доле,
Пророче наш, моя ти доне! —
Твоею думу назову.

В поезії: Як би то ти, Богдане (272) нескінчений рядок 9-й слід випустити: без його далеко краще; р. 8: Або в калюжі-6 утопивсь.

273, 10 знизу: розтлінная

274, 7: Не дасть вам п'ять, не дасть вам їсти,

274, 3 знизу: древнє; 2 знизу: Розтліннес,

275 в 8: Тею.

276, 8 знизу: А з вечора та до сьвіта (київськ. Кобзарь)

„ 4 „ : В степу, в полі незнаємім

„ 3 „ : Серед.

277, 9 і 10 становлять собою власне один рядок: „І бились день і другий бились“

Чудовий вірш „Бували війни“ (278) в виданні Романчуковому просто; можна сказати, знівчений; видавець не зрозумів музики вірша і поставив в першому рядку наголоси такі: Бували війни і військові сварі (!). Треба: Бували вбійни і військові свари. Р. 2 треба безперечно розділити на два:

Галагани і Киселі,
І Кочубеї-нагаї.

Р. 6-й: „Жеруть і тлять старого дуба“, а не діда (далі — любо). Ясно, що тут автор зображає старий суспільний лад під образом старого дуба, од коріння котрого ростуть нові нарости і т. д.

295, рядка 7-го зверху: „Деж Катруся блудить“ можна не друкувати, бо він псує форму.

297 в р. 3 стоїть: Сирота собака; може усяка?

299, 4 знизу: Що од тебе мала сина (переставка).

Гайдамаки. 310, 9 і 10:

Добре били, а багато
Чечому навчили? (київськ. Кобзарь).

310, 13: ходім, сини; 310, 3 і 5 зкінця: Любить її думу правди, любить її (а не любіть). Мова йде про „щирого козака“, котрому автор доручає „своїх дітей“ — гайдамаків, про В. І. Григоровича, котрому й присвячено поему.

316, 3: Дріжить, ізігнув ся; 316, 6 знизу: „А одчиняй, проклятий жиде“ (так вимагає ритм).

318, 5 знизу може: Була собі колись Гандзя

319, 9 може: Ходить жидок ходором.

320 з р. 7-го — „Вільшанські схизмати“ — слова конфедератів, котрі в формі іронічного питання докінчують мову жидаву; з інтерпункцією Романчука діяльої втрачує живість. — 323, 16 може: Сів — та і зомліли (рим — зоріла) замість: Сів тай обняли ся. — 324, 7 знизу: То божились, то плакали (переставка), бо далі: „То знову божились“. — 327, 9: Поміркуйте. — 328. Викропкований рядок такий: „На віки заснуло“. — 329, 9 і 10 знизу — се власне один 12-складовий рядок: „Ляхам, жидам кару: за кров і пожари“. Пісня волоха (331), два перші рядки:

Волохи, волохи (без ой спочатку)
Вас осталося трох.

Потім було-б краще відступити два рядки, а два треті знов вряд з першими і т. д. Рядок 22-й пісні зайвий; р. 22-й — „Пекло засьмієть ся“ (без „що аж“). В такому виді ся гарна пісня мала-б цілком закінчену, видержану форму. — 333, 16: ушкварять.

В третій пісні кобзаря не слід друкувати останніх слів: „Та й“ (334, 1 знизу), котрі починають собою новий, недокінчений рядок. Так само й слова: „Як-би таки“ (337, 7) — тільки вносять в вірш дісгармонію. Тут до речи завважити, що всі народні пісні в „Гайдамаках“ (не авторів) слід друкувати петітом, взагалі дрібнішим шрифтом, ніж иньше. — 338, 11 знизу така безперечно інтерпункція: „Інгул, що зиму замерзає“. 338. Питанєм: „Де Тарас?“ (в р. 8 знизу) знов починають ся власні слова благочинного — докір (— не в батька діти!); коли-ж тримати ся інтерпункції Романчукового видання, то се місце втратить всю свою силу. — 343. Заголовок — Червоний бенкет: се слово і ті, що од нього, пишуть ся з Ъ. — 346, 13 знизу — після слов: „Без прізвища“ знак запитання безперечно; з інтерпункцією-ж, яка в сьому виданні, виходить, що Залізняк спочатку каже записати Ярему в реєстр без всякого прізвища. — 361, 7: „А я піду — так до шинку“. Від слів „Старий рудий“ починаєть ся друга пісня народна, не слід зливати двох пісень в одну. — 362, 5: Ти завяжи, доню. Між піснями кілька разів зустрічають ся перериви (слова гайдамаків); сі місця автором не уложені в віршовану форму, тож їх свободно можна випускати, — се буде тільки на користь формі. — 362, 2 знизу перше слово слід-би друкувати так: „П.....а“.

364 — між 14 і 13 рр. знизу можна вставити: „О як би я тоді знала“. 368, 3 р. епіграфа: Будем драти, пани-брати (київськ. вид.). Ст. 368, 5 р. знизу: в гаю. 370, 12 знизу: Отак їм проклятим (рим — завзятим). На ст. 373 замість р. 3-го знизу слід друкувати курсивом і в скобках, як ремарку: (Кобзарь сьпіває). 380 в рр. 9 і 10: місяця.

Черниця Марьяна. 385, 12: сивого; 386, 7 знизу: гуляє.

386 два останні рядки в київськ. вид. такі:

Знать забула, що минуло,
Чи не дівувала?

Се, мабуть, і буде автентична лекція. 388, 13 в київськ. виданню стоїть: „Треба буде старостів ждати“, але треба — ждять, і се буде краще ніж у Романчука. 392, 3 знизу: виливає.

Ся поема допіро в виданні, що ми розглядаємо, надрукована поправно. Треба тільки зрівняти її з надрукованою в київським „Кобзарі“, щоб побачити всю користь „методи“ д. Романчука. Але і в його вона не зовсім поправна (гл. 391 ст.). На мою думку, її слід друкувати в такому виді, в якому вона появилася уперше в „Основі“ в редакції Куліша.

Сон. 397, 1: дивлюсь; 397, 8 знизу: Чого тобі, душе, шкода; 399, 9: Х а й чорніє, червоніє; 399, рр. 11—14 знизу зайві. 400, 13 знизу: І гонячи мою силу; 11 знизу: За що, не знаю, карають; 7 знизу зайвий. 401, 3 знизу: Ще митарство, чи вже буде; 402, 10 знизу: закричало. 405, 16: Ура, ура, ура-а-а; 17: Зареготавсь я тай годі (коли — зареготав ся, то псуєть ся коломийка); 411, 10: „Я як засьміяв ся!“

Наймичка. 412, 1 і 2: Ой тумане мій, тумане,
Латаний талане.

413, 13 знизу: ягнат; 423, 10 знизу: Засьміяв ся. 427, 15 знизу: А нездужа дуже.

Великий льох 428, 4 знизу: „Ми пташки-душі, а не люде“ — такий варіант у пражському виданню; 2 знизу: „Як той копати будуть льох“ — легше читаєть ся; 430, 9 знизу: „От за що карають“; 433, 7: вся сила (?); 15-й можна: „Так тепер карають“. — „Третя ворона“ в містерії говорить по російськи; і ті її промови, що звичайно друкують ся по українськи, зложені цілком з російських слів, а се вказує, що тільки через помилку так досі друковались, напр.

Через міст іде чорт
І коза по воді...
Буть біді! буть біді! —

Так друковалось, аж поки небіжчик Кониський не знайшов російського варіанта. І так, мені здається, треба поставити:

1) Есть, сестрицы, много!	Съ Петрухою попила,
Три указа пакаркала	Да Русь нѣмцамъ продала,
На одну дорогу.	Да Русь нѣмцамъ продала
2) Да шесть тысячъ въ одной верстѣ	чи: Да й*)
Душъ передушила.*)	4) Я золотомъ растопленнымъ*)
3) И я таки пожила;	Залью ему очи.
Съ татарами помутила,	5) Я царёвыми чинами
Съ Мучителемъ покутила.	Скручу ему руки.

436, 15: живучі; 441, 9 знизу: для чого; 443, 11: Вѣр-
нѣй дѣло! 444, 5: Про Богдана співасмо (переставка).

Невольник. 444, 3 знизу: молодая; 447, 3 і 4 треба
злити в один рядок: „Старий козак. — І так, і сяк“. —
447, 1 знизу: Нуте, діти, отакої; 448, 14: Ні, не та
вже — підтопталась (а не така, бо тоді нема ритму). —
454, 13 знизу: Поважати товариство (переставка); 460, 1
знизу: **Й** не дослухала, упала (звідси починається коло-
мийка).

Іван Гус. 470, 11 знизу: „Благослови не на месть, а
муки“; коли тут ставити **і**, то трудно зрозуміти річ. 472, 4:
Мов у Москві як і татари (ритм).

473, 8 знизу: Тай стерегти яко мога (київський Коб-
зарь).

Посланне до мертвих і живих. 478, 13: Чорт зна
що — **не** Брути (київськ. Кобз.).

Псалми Давидові. 486, 14 знизу: суддів (зам. судей).
Нам вже приходилось зауважити, що славянські закінчення ге-
нет. не додають ніякого кращого відтінку мові Шевченка.
488, 7: Чи є краще, луче в світі (без **що**). — 15 і 16:

І на шитії омети
Ризи дорогої

Омети се не окрема одіж, але частина одіжи; 490,
14 знизу: одмщеніє.

*) Сі українцями не говорять проти моєї думки: Шевченка ніхто
не зобов'язував писати тут чистою російською мовою.

Княжна. Про „заспів“, що звичайно уміщується перед поемою, О. Кониський каже от що: „Зоре моя...“ на жаден звязок з „Княжною“ не має указки і є окремим, самостійним твором („Проба...“ ч. II ст. 15). І справді, який звязок сеї поезії народних повірок і забобонів з поемою „Княжна“?

491, 2 знизу: Неначе писанка. Село і т. д.

492, 11 і 10 знизу, може, в такім виді:

Зелені верби і тополі
І вітряки кругом на полі

493, 6 знизу безперечно: „А жить, Господи, хотілось“ — сим рядком починається коломийка. 496, 3: „мама“, бо далі „тато“, а не „тату“. 498, 13 знизу може так: Щоб чув Він і бачив і не покарав (рим — показав). 501, 12 знизу: прокинсь. 502, 3: зайнялась. В „Приписках“ (690) показані деякі варіанти до „Княжни“; на мою думку з ними форма буде краща.

Відьма. 506, 15: Ну, оженив ся неборак (ритм).

507, 3 — зайвий; 8 знизу: немає. 1 знизу — зайвий. 510, 16 знизу: В білих Яссах колихала (такий розмір і далі). 510, 7 знизу зайвий; 511, 1 безперечно: немає; 6 знизу ніби зайвий, без його краща форма, а зміст не змінюється; 512, 17: діждала; 515, 6: діти (а не діток — рим: квіти).

523, 10 і 11 безперечно зайві, а до того вони сплутують оповідане. Кінець „Відьми“ (з женецького видання) д. Романчук чомусь подає в „Приписках“, а не в самому тексті.

Сотник. 535, 3: Троха́ лиш; 539. Розділ III аж до слів: І дарував же мені Бог (на 540) написаний автором прозою, відповідно треба й друкувати весь початок. 544, 13: „Помандрую з ним у Київ“. Два останні рядки ліпше:

Не ходи, не нуди і не залицяй ся,
І не сватай, не піду і не сподівай ся*).

*) Або друкувати в чотири рядки, бо по середині тут цезура:

Не ходи, не нуди,
Не залицяй ся;
Не сватай, не піду,
Не сподівай ся. (Се пісня народна).

547, 10 знизу: занехає (безперечно!); я думав, що „зане-
хайть“ друкарська помилка, але так само стоїть і в київськ.
Кобзарі.

Петрусь. 557, замість 3 і 4 один рядок: „І мали до-
чечку вони“.

560, 17 знизу: би́ла **ся** — безперечно. 561. Після р. 21
стоять в деяких варіантах, як каже сам д. Романчук (692),
ще отєї слова:

Або сховатись під водою,
Або принамені розбить
Об стіну голову.

З ними, безперечно, краще.

562, 6: Із генеральшою? (ритм).

Москалева криниця. 565, 17 безперечно: уто-
пить **ся**.

565, 14: „Залили за шкуру сала“; 566, 2: „**Ані** муки,
ні кайдани“ (ритм); 2 знизу: Шелесть за **тими** рушниками.
576, 4: напить **ся**.

Неофіти. Кінець „Пролога“ кращий в інших варіантах,
бо в цьому багато підряд римованих рядків. 582, 12 знизу:
гінекею (рима — Гіменею); 8 знизу: пови́ла; 583, 11: **од**
гробу; 2 знизу: І ще гарнійше попи́лись; 584, 8, 7, 6 знизу:

...І слово
Із уст апостола сьвятого
Драгим елеем потекло.

З приводу трьох останніх заміток треба сказати, що хоч
метод не допускає змішувати варіантів, але придержува-
тись якогось одного, то все таки в виданню не науковим, а при-
значенім для широкої публіки, редакция має право вибирати
кращі місця з різних варіантів, особливо коли вони обмежують
ся одним словом, чи й одною фразою.

588, 16: „Чи-ж кат поми́лує кого“ — сильнійше!

589 недокінчений р. 6 зайвий; 10: „А **Ми** (велика літе-
ра) поми́луємо вас“. 593, 12 знизу: „А син твій гордо на
арену“ — сильнійше! — Початок розділу XV, може, кращий був
би в таких виді:

Стара мати недобита
Трохи одпочила:
Сила ночі живущою
Силу оживила.

Потім встала, походила
Та щось шепотала,
Чи не кесаря сьвятого
Нишком проклинала? (ст. 595)

Або :

Коло замкнутої брами
Ходила, шептала... і т. д.

596, 14 знизу: Над їм (а не „над ним“ рим — твоїм)

„ 7 „ : „Новому Богови“ — сильнійше.

Марія 597, 9: на них (рим — сліпих); 4 знизу: Душі убогої, убогий, — а не „убогий“ — тут *nominat.*; 602, 3: повила. 604, 10 знизу: І досі мерли-б ми; Шевченко не вжив би форми: „І досі мерли-би“. 605, 2: Дивочний (дивний).

613, 11: просить ся, безперечно; 617, 2: тином (рим: сином); 8: тріпотно раділа (р. — мліла); 12: Перед Ним (р. Єрусалим); 7 знизу: хитону. 618, 1: слідом.

В примітці до „Марії“ в пражському виданні є десять рядків у кінці поеми, які перечеркнені в рукописі Шевченка і для того не взяті в текст поеми і пропущені також д. Романчуком. Ми завважали, що д. Романчук наче-б нехтує пражське й женецьке видання Шевченка, до того, що наприклад не умістив в „Поезіях“ драматичної поемки: „Москалева криниця“.

Царі. 621, 11: в бока; 622, 4: Тую Вірсавію (а не: твою, бо тут ще не названо її чоловіка); 622, 10: А Гурій спав; 12 знизу: Анафана*) (рим — паний), а не: Анафіна. 624 в II розділі два останні рядки мають иньчий ніж попередні розмір: треба се друком відрізнити. 624, 16 знизу: Котюгу блудного сього, а не свого, бо далі теж: свого. 625, 7 знизу: Й присьпівують (ритм). 625, 4 знизу: квітчатись (рим: сподіватись).

626, 6 знизу: кругом них (а не їх, далі рим — людськїх).

Вірші з „Назара Стодолі“. 647, 16 знизу: „Дожидалась до білої зорі“; 648, 1: „До дому козаки, з-за Дунай ріки“ (без і спочатку).

Одно з слабих місць у всіх виданнях Шевченка — се хронологія його творів; і з сього погляду Романчукове видання лїпше від иньших; але, на скільки було змоги перевірити з тими матеріалами, які я зараз маю, хронологічні дати

*) навіть: Йонафана.

і в цьому виданню не скрізь певні і повні. Можу вказати ось що :

„По над полем іде.“ Повна дата: 1847. 30. V. Петропавловська цитаделя. Під поезією: „Як маю я журити ся“ стоїть дата: 3. I. 1849; що до року, то се, мабуть, певно, що-ж до 3. I, то сим днем (і р. 1850) датований лист Ш-ка до Бодянського, в котрім уміщено сю поезію. Тут може бути дві дати, або: 3. I. 1850, або: 1849 (може, грудень*).

Вірш „Хатина“ (56) датований: „Над Каспієм (?) 1850“. О. Кониський піддає гадку, що над Каспієм в 1850 р. сей вірш не міг бути написаний, бо автор попав тоді під дуже пильний і жорстокий догляд; коли його написано 50 р., то в Оренбурзі; коли над Аралом, то р. 1849. З сим трудно не згодитись (Гл. „Проба...“ ч. II ст. 14). „Доля“, „Муза“ і „Слава“ безперечно написані 9. II. 1858 р. (див. „Дневник“ Шевченка) — у Романчука стоїть 8. XII.

„Колись дурною головою“ в київськ. Кобзарі дата: 24. VII. 1859, у Романчука: 21. VII. 1859. Котра дата певна, не відаю, — звертаю тільки на се увагу.

Під „І станом гнучим“ в київ. Кобз. стоїть дата: 1848, у Романчука: „1858 (?)“; здається, остання більш відповідає змістови поезії.

„Росли у купочці“ підписано в київськ. Кобз.: 5. VI. 1860, у д. Романчука **25** і т. д.

„Не журюсь я“. Коли сю поезію уважати Шевченковою, то, як каже Кониський, треба датувати: 1846. Се безперечно так, бо поезія подана в тому місці „Воспоминаній“ Чужбинського, де йде річ про події 1846 року**).

„Пісня“ (122 ст.). Повна дата: 4. VI. 1859. Лихвин.

Петербург був місцем написання, між инчим, отсих віршів: Сон (117 ст.); Я не нездужаю; Ой діброво, темний гаю; Над Дніпровою сагою; І тут і всюди; О люде, люде; І день іде; Зійшлись, побрались; Із слова о Полку Ігоревім.

„Утоплена“ в київськ. Кобз. має дату „до 1847 р.“, то-б то 1846, у Романчука: 1842; не відаю, котра певна.

*) О. Кониський „Проба...“ ч. II (ст. 15).

**) Д. Романчук каже, що сей вірш написаний тоді, коли Ш-ко розійшов ся з Ликерою Полусмаківною, і кладе на р. „1860 (?)“.

„Зоре моя вечірняя“ (490). Повна дата: Нижній Новгород. 21. II — 7. III. 1858 (Див. „Проба...“ ч. II ст. 15). „Сотник“ в київськ. Кобз. — 1849, у Романчука 1850.

„Москалева криниця“ присвячена на пам'ять 7 квітня у Романчука, 7 мая в київськ. Кобзарі.

Тут ще зауважимо, що російські назви місяців, котрі часто подібують ся в посьвятах, слід скрізь друкувати по українськи.

Мені залилось ще сказати про одну важну сторону доброго видання поезій Шевченка — про розклад їх на відділи. Хронологічний — се найпростіший розклад, але разом з тим і зовсім односторонній, бо він тільки показує розвиток поета, дає змогу порівняти окремі роки його діяльності по кількості написаних річей та ще хіба — прослідити історію творчости його. Я не бачив ні в одному виданні поетів (крім Ш-ка) хронологічного розкладу поезій. Небіжчик О. Огоновський розділив поетичну діяльність Шевченка на періоди: ділене, очевидно, перестаріле. Про поділ в Романчуковім виданню я вже говорив. Гадаю, що найвідповіднішим і найкращим з естетичного погляду був би поділ поезій по літературним формам, подібний тому, що в підрозділах у Огоновського; пробу такого розкладу і подаю я, з увагами до кожного відділу; а відділи ось які:

- 1) Заспів (Думи мої, думи мої)
- 2) Баляди і легенди
- 3) Думки і пісні
- 4) Послання й посьвати
- * 5) Переклади і переспіви (на біблійські теми)
- 6) Поєми і оповідки
- 7) Додаток I (Невикінчені поезії і уривки)
- 8) „ II (Поезії сумнівної автентичности)
- 9) „ III (Російські поєми Шевченка).

При виданні народньому, от як се — видання Товариства „Просвіта“ — безпремінно треба подавати крім короткої біографії ще й огляд поетичної діяльності Шевченка і взагалі — пояснити, про що писав Тарас, які в його були ідеали, то що. Портрет в селянськ. одязі і вид хати й могили поета доповнили-б сказане в передмові*).

*) Що до назви збірника поезій Ш-ка, то кращої ніж „Кобзарь“ не підбере ніхто.

Тепер поговоримо ближше про кожен відділ.

До 2) Легенду звичайно зачисляють до форм народньої (людової) поезії, а не до літератури, яко штуки, але сей теоретичний погляд, на мою думку, мало підходить до Шевченкової поезії, котра сама по собі народна в самим широкім розумінню сього слова. Тож і до деяких з поезій Шевченка, тих, котрі засновані на народних переказах з певним фантастичним і разом — історичним змістом, на мою думку, найбільше підходить назва легенди, напр.: В Бога за дверима, За байраком байрак, Іржавець, і навіть, може, — Великий Лях і Холодний Яр. Остання поезія, вправді, має характер думки (особливо середина її), але коли глибше вдуматись, побачимо, що вона заснована на народнім переказі про страшне місце зборища гайдамаків, котре — як і таємничий Великий Лях, має якесь фатальне значіння в історичній долі народу:*) все москаль позабирає, як розкопа Великий Лях; І повіє новий огонь з Холодного Яра! Коли вважати кольорит тих місць поезії, де йде річ про Холодний Яр, чисто-історичним (що теж можливо) без жадної народно-фантастичної закраски, а останні слова: „І повіє новий огонь“ — погрозою і пересторогою „новим Ляхам“, що йде від самого автора, а не від народа, — то сама поезія від сього, на мою думку, втрачає характерний відтінок і те, сказати-б, підкреслення революційного духу, що прокидається в кожному, зрабованім ким-небудь народі й проявляється перш за все в його поезії з її спеціальними формами. Здається, автор надав „Холодному Яру“ власне такий народно-революційний характер, коли можна так висловитись, а своїм почутем вибрав і відповідну форму для вірша, форму людової поезії — легенду. Розмістити поезії 2-го відділу можна в такім порядку: Причинна, Тополя, Утоплена, Калина, Русалка, Лілея, Коло гаю в чистім полі, Три шляхи; Киртізька легенда, За байраком байрак, Іржавець, Холодний Яр (?), Великий Лях (?). Три шляхи — се лірично-епічна поезія; се не заважає звати її баладою, як і „Шільонський вязень“ Байрона — поемою, хоч сей твір теж має в собі ясний ліричний кольорит. Лілею, яко твір не зовсім артистично оброблений (особливо середина), може слід би умістити в I додаток, куди підуть невикінчені по формі поезії і уривки.

*) Такий переказ автор міг чути від свого діда.

До 3) Думками вважаємо ті поезії, в котрих висловлюють ся скорбні по більшій часті роздумування поета над долею своєю, свого народу і загально людською — з морально-філософічним відтінком. Що-ж звати у Шевченка піснею, про се, здасть ся, не може бути двох думок*). Які саме поезії ми зачисляємо до 3 відділу, буде видко із реєстра поезій других рубрик, в котрі вйде менша кількість пс. Можна сперечати ся тільки про ось які поезії, чи підходять вони до сього відділу: Заповіт, Як-би зостріли ся ми знову, Вечір, Гимн черничий, На смерть Григорія, Титарівна-Немирівна, Сичі, Чигирин; потім: Тяжко важко в світі жити (чи пісня, чи думка?), Вітре буйний, Тече вода в синє море, Ой сяду я під хатою, Ой вигострю товариша, Удовця і У неділеньку та ранесеньку (ст. 110). Одна увага що до порядку розміщення поезій сього відділу: всі ті вірши, в котрих поет малює картини панщини, чи взагалі говорить що про панщину, слід містити з ряду, один за другим, не перемішуючи їх з иньшими думками.

4) Послання Шевченка чинять цілий окремий характерний відділ в його поезії; сюди-ж належать ще й посьвяти; відріжняю посьвяту — поезию і присвяту якій персоні своєї псеи, такі напр.: Пустка (М. С. Щепкину) ст. 17 і Катерина (присвяч. Жуковському**). Рекомендую такий порядок: До мертвих і живих..., Послання славному Шафарикови, Ляхам, До Основяненка, М. Маркевичу, Пустка (17 ст.), N. N. (ст. 181), На вічну память Котляревському (?), Марку Вовчку, Костомарову (?), Моїм союзникам, Чи ми ще зйдемо ся (може, думка?), Козачковському***), На Різдво (39), Сестрі, Ликері, Л. і N. T.

5) „З Сирокомлі“ (Антонію Сові) ст. 69, „Із Слова о полку Ігоревім“ і „З сербського“ (ст. 125); потім з підрозділом: „На біблійські теми“ — Мій Боже милий, Радуй ся ниво неполита, Подражаніє (слід писати: наслідуванне) Іезекиїлю, Осії гл. XIV і Псалми Давидові.

*) У д. Романчука в ту рубрику відділа „Світ і люде“, яка надписана „думки“, ввійшли і думки і пісні, але се залежало від загального розкладу поезій Шевченка в його виданю.

**) В „Кобзарі“ 1893 р. нема такого відріжнення і через те в відділ посьвят увійшли многі вірші, що мають иньший віж сї перші характер.

***) Гл. під цифрою 7.

6) Раджу такий порядок: Невольник, Гайдамаки, Катерина, Найми́чка, Ма́рія, Неофі́ти, Княжна, Москалева крини́ця, Москалева крини́ця (драматична), Варнак, Як би тобі довело ся, Не спало ся а ніч..., Гори мої високі́ї (Сон), Кавказ, Розрита могила, Суботів; Тарасова ніч, Гамалія, Чернець, Заступила чорна хмара, У неділеньку у сьвятую, Швачка (?), Сотник, Петрусь, Хустина (?), Хустина (ст. 173), Пустка (172), У тієї Катерини, Чума, Саул, Во Іудеї во дні они, Царі і Перебендя (остання поезія відповідна і на сам початок 6-го відділу).

7) Приблизно 7% поезій Шевченка не викінчені автором, не оброблені як слід, мають дефекти в формі і взагалі — слабенські, або нескінчені, фрагментальні і, яко такі, теж не можуть стати в одну міру з иньшими чудово артистичними утворами його. Їх, по нашому глибокому переконанню (особливо перші), не слід містити разом з иньшими, але в окремому відділі, яко „Додаток“ до Кобзаря. Так і взагалі воно робить ся при виданнях поетів, і чому би нам не піти в сьому ділі за другими? Напр. Росіяне в виданні Некрасова не уважали можливим умістити всіх його віршів в самий збірник, але додали деякі з них — необроблені — до збірника додатком. Здасть ся, всякий згодить ся, що поставити підряд напр. Катерину і Відьму просто не можливо: протиставлене блискучої форми, чудової мелодійности і легкості мови першої — і цілковитого занедбання форми в багатьох місцях другої (поема може ієніяльнійшою, ніж Катерина) буде різати слух і дасть несправедливе понятє про Шевченка, яко поета взагалі. Марина, Титарівна і — Гамалія, Гори мої високі́ї, що до художницьких прикмет форми! Більше прикладів наводити не оплатить ся. На мою думку, в додаток І повинні піти ось які пєси: Сон (394), Відьма, Марина, Титарівна, Між скалами неначе злодій (?), У Вільні городі, Козачковському, Як би з ким сісти..., Макарову, Добро у кого є господа; потім уривки з поем: Черниця Марьяна, Іван Підкова, Юродивий, Іван Гус, І Архімед і Галілей і О люде, люде небораки. Може в сей же відділ слід би помістити: Русалка, Лілея, Як би тобі довело ся, Хустина (ст. 153), Ну що-б, здавало ся, слова? Не так тії вороги, Ой умер старий батько і На улиці невесело — останні три тільки тоді, коли їх лишити в такім виді, як вони звичайно друкують ся. Невикінченими я вважаю також розділ V поеми „Москалева крини́ця“ і деякі місця в прольоту до „Неофітів“; при друкуванню їх слід як небудь відрізнати, ну хоч би брати в скобки [], пояснивши, що се значить.

Взагалі, над сими поезіями видавцям слід призадуматись.

8) Колись Шевченкові признавало ся багато не його творів; за час після смерти нашого поета умістили в різних журналах і „Кобзарях“ одинадцять поезій (ще ж не рахуючи сюди тих, що були надруковані в „Основі“ за 1862 р. з підписом Невідомого*), про автентичність котрих ішло змагання критики. На мою думку, про сім із них доведено напевно і безперечно, що вони не Шевченкові; остаєть ся ще чотири: Ой у саду, у саду, Вночі (ст. 677), Мій Боже милий (685), і 4-та подана в тій статі Кониського (Записки Наук. Тов. ім. Ш—ка т. XXXIX), де він наводить і „Юродивого“ і „Подражаніє Іезекіїлю“. Коли сюди додати ще поезії з „Назара Стодолі“ — Гой, го, го (ст. 632), Зоря з місяцем (647) і Через гору піду (660), про котрі теж сумнівають ся, то й вийде всього сім поезій сумнівної автентичности; їх слід або умістити в окремий відділ, або подавати в „Примітках“ разом зо всіма варіантами до поезій Ш—ка (а між варіантами є дуже цікаві, напр. в „Царях“ — недавно віднайдені О. Кониським, в Посланні Козачковському то що).

9) Здаєть ся мені, що коли видають збірник поезій Т. Шевченка, то в його повинні увійти й російські поеми його. Завдане збірника — обмалювати Шевченка яко поета, і нема рації відкидати на бік ще дві поеми його: Слѣная і Тризна. В збірнику їх, безперечно, треба помістити в оригіналі, але дивно — завважимо до речі, — що й досі ніхто з наших перекладчиків не взяв ся зробити перекладу на рідну мову автору тих двох гарних поем. Само собою розумієть ся, що коли друкувати Слѣпую і Тризну, то для них треба дати окремий відділ в виданню.

Що до „Назара Стодолі“**), то ся драматична песа прозова, яко така, не підходить до видання поезій Шевченка; правда, сам автор умістив її в свій „Кобзарь“, але коли дивитись з такого погляду, то ми не мали-б права, напр., змінити і порядку поезій в „Кобзарі“. Треба мати на увазі, що автор назвав „Кобзарем“ певний збірник, куди ввійшла тільки частина його поезій (і се ще питанє — чи можна дати сю назву повному Збірнику творів Шевченка).

*) і тих що є в „Назарі Стодолі“.

**) До речі: навіщо ще досі друкують ремарки в сій драмі по російськи?

Ще кілька слів про „Приписки“ до видання поезій Ш—ка. Від них ми бажали-б більшої повноти, щоб се був справжній коментар, котрого Шевченко, як і кожен великий поет, потребує часто. Потребу такого коментара побачимо ще більше, коли будемо мати на увазі, що видання творів нашого поета повинні призначатись не тільки для інтелігенції, але і для простих, малоосвічених людей, яко найкраща лектура для нашого сільського люду.

Я висловив „отверто і без упередження“ гадки про Романчукове видане Шевченка, а також свої бажання і думки, що до поправнішого видання поезій славного Кобзаря; почуваю, що деякі з них можна назвати ризикованими, деякі уваги, може, — дрібними, але все таки оголошую їх без сумніву: при сїм мною водить давне й горяче моє бажанє, — бачити цілком, всіма сторонами поправне й добре виданє великого українського поета; для сього діла кожен повинен сховати на час „делікації“ й висловлювати отверто свої гадки, не боячись того, що вони можуть показатись „ненауковими“. Я певен, що такі думки про Шевченкові поезії повстають майже в кожного уважного читача його. І коли мої посильні уваги зможуть викликати інтерес до діла й посунути наперед справу поправного видання поетичних творів найбільшого гєнія рідного нашого слова, то я буду вважати цїль сих заміток досягнутою.

Уваги до „Заміток“ д. Кр—ського.*)

Всякий причинок до зладження поправнішого видання Шевченка треба прийняти з живим вдоволенням. Бо хоч доси самих більше-менше повних видань Шевченка появило ся в Австрії 4, а в Росії мабуть 6, і пізнійші видавці звичайно старали ся усувати попередні хиби (я сам змінив текст вид. Огоновського в яких 400 місцях), то все-ж таки місць непевних, прогалин і т. и. лишило ся ще багато, і до зовсім поправного видання ще далеко. Тому й належить ся подяка п. Кр—ському за його працю, і то тим більша, що в ній подано не тільки багато матеріалу, звиш 300 поправок тексту, але ті поправки заслужують в великій часті прийняті, а в усякім разі уваги.

На мою гадку належало-б прийняти 60 поправок, поданих п. Кр—ським. Я і по виготовленю мого видання не перестав займатися текстом Шевченка і зладив дальші 120 поправок (з них, що правда, 20 тільки привертають давнійші звичайні лекції). Межи тими 120 поправками є 30 таких, котрі я потім подибав і в статі п. Кр—ського, але крім них я знайшов в ній ще 30, на котрі я не попав був, а котрі мушу признати зовсім раціональними. Такими вважаю н. пр.: дуба замість діда (Жеруть і тлять старого дуба 278, 12), раділа з. ридала (І мовчки трепетно раділа 617, 10), Анафана з. Анафина (одувив Псалмом старого Анафана 622, 21), дорогої з. дорогій (І на шитій омети Ризи дорогої 488, 16—17), та з. така (Ні, не та вже, підтопталась Стара моя сила 448, 14), дверима з. дверми (У Бога за дверима лежала сокира 183, 24) і иньші. Так само цінні деякі замітки що до інтерпункції, що до поділу на строфи і т. д.

*) Уваги сі були предложені референтом праці д. Кр—го фільольогічній секції Наук. Тов. ім. Шевченка і друкують ся за її ухвалою.

Коли ж більша частина поправок п. Кр—ського, на мою гадку, не має такої вартости, то сьому винні отсі дві причини: одна — недостача матеріалів у нього, а друге — його хибна метода. П. Кр—ський, пишучи свою статю, мав перед собою лише декотрі видання Шевченка і часто цитує з пам'яті, котра часом його заводить. При такій недостачі матеріалів очевидно не легко дійти до більшого успіху.

Не менше важна хиба — сама метода п. Кр—ського. Він покликуює ся вправді на мене і каже, що держить ся тої самої методи, якої я придержував ся в моїй статі і в моїм виданню та тільки не перевів її консеквентно. Сеся метода має полягати на тім, щоб не багато оглядати ся на рукописи (бо і у самого автора можуть бути помилки), але тільки догадувати ся, як повинно бути. Однакож я не тільки не держав ся такої методи, але виразно заявив ся против неї, коли сказав (ст. 18): „Бою ся, аби, замість неуважного переписувача або корректора, кон'ектурами не поправляти самого Шевченка“.

Особливо-ж хибною виходить така метода тоді, коли ставить ся кон'ектури без пильної потреби, коли ті кон'ектури занадто сьміді, за далеко відступають від лекції рукописи чи видання, та коли поправляє ся не тільки помилки (*lapsus calami*) або похибки самого автора, але переробляє ся його, так сказати-б, на своє конито. А се все й приходить у п. Кр—ського.

Шевченко в своїх переспівах з біблії і подібних поезиях любить уживати церковно-славянські форми, думаючи очевидно, що ними додає ся поезії певної поваги і торжественности. Нехай буде, як думає п. Кр—ський, що тота рація безпідставна, але з нею треба погодити ся і на неї уважати. Годі отже, як домагає ся п. Кр—ський, ті форми перемінити на нинішні, тим більше, що се в многих случаях навіть неможливо, бо пописував ся би ритм. Н. пр. 621, 4 з д. не можна „божиім“ змінити на „божим“ або 117, 12 „мужа сьвята“ на „мужа сьвятого“. Так само й не треба поправляти „ангели Твої“ (78, 9 і 6 з д.) на „ангелів Твоїх“, дарма що через сю поправку вийшов би і лучший рим (до „коло їх“). Вже-ж поет очевидно і сам добачав ту неправильність риму і легку можливість усунення її, однакож старинність форми була для нього важнішим моментом. Тим менше вільно поправляти „судей, царей, губителів“ і т. и. на „судів, царів, губителів“. Старинні форми відповідають зрештою й старинним словам, ужитим в тих поезиях, як: соблюди, доброзиждущим, долгоденствіє і т. д. і т. д.

П. Кр—ський справедливо звертає велику увагу на правильність ритму, але він бере нераз ту правильність занадто невідлучно і механічно, та хоче її навіть там, де власне свободний ритм представляє ся красше. Н. пр. в гарній і милозвучній поезії „Ой умер старий батько“ (100) він не то що в 8-х стрічках предкладає аж 5 значніших змін, вставляючи 3 слова а 2 змінюючи, але робить через те форму як-раз якоюсь деревяною, вимушеною, замість гнучкої й живої форми звичайного тексту. Так само він не поправляє, але псує, хоч би при правильнішій ритмі, поезійку „Не так тиї вороги“ (98), де на 16 стрічок предкладає 3 зміни. В „Наймичці“ неправильний ритм в стрічках „Ой тумане, тумане, Мій латаний талане“ (412, 1 і 2) мене бодай не разить, але разить поправка п. Кр—ського „Ой тумане мій, тумане, Латаний талане“, бо замієнник „мій“ надає ся вправді—добре до „талане“, але не надає ся до слова „тумане“. А вже-ж зовсім без потреби і підстави п. Кр—ський поправляє в „Петрусу“ стрічки „І дочечка у їх росла, Уже чимала піднялась“ (557, 6—7) на „І мали дочечку вони“. Сеї поправки, поминувши те, що ніяка рукопись і ніяке виданє ані її ані чогось хочби трохи подібного не подає (так само стоїть справа і з попередними поправками), не можна вже навіть і ритмічними взглядами оправдати.

Шевченко нераз, особливо в рядку, що розпочинає поезію чи строфу або нову часть поезії, має оден склад по-над потрібне число складів. Часом таким складом є навіть слівце „ой, та, а“. Н. пр. „Ой у саду, у саду“ (114, 6), „Та не дай, Господи, нікому“ (30, 2), „Та з Великого Лугу“ (220, 3 з д.). П. Кр—ський хоче всюди ту неправильність усунути, особливо нелюбі ему такі слівця, як: та, тай, ой, й. Однакож вже сама тота обставина, що таких неправильностей є багато, а усунути їх було би звичайно зовсім легко, здає ся, вказує, що тут не заходить якийсь недогляд поета та що поет не уважав тої неправильности за похибку. І справді, для мене згадані стрічки красше звучать з тою неправильністю, як по усуненю її. Зрештою п. Кр—ський часом і там, де ритм правильний, добавчує якусь похибку і хоче її поправляти, та як-раз його поправка поєсувала би добрий ритм: 362, 7 (А ти завяжи, доню), 560, 18 (Ридала, билась, нечистую).

П. Кр—ський не любить також, коли той сам рим повторює ся, і для того каже в таких разі переставляти слова. Н. пр. 238, 16—18; 242, 2—1 з д. і 243, 1; 444, 4—6. Він вка-

зує на те, що в однім такім випадку (266, 24—26) поет сам переставив слова, щоби уникнути повторення риму. Однакож таке повторене не конче впливає з неуваги поета, як думає п. Кр—ський, але нераз власне потрібне: воно надає більшої ваги якомусь слову (237, 2—1 з д. і 238, 2) або наслідuje дикцію дум (454, 21—24).

Нераз п. Кр—ський хоче викидати цілі рядки, уважаючи їх непотрібними, причім покликue ся на мій приклад, що я в думці „Вітре буйний“ (83) один рядок викинув, хоч він читає ся у всіх виданнях і у всіх рукописах. Але я мав більше важних причин до випущення рядка, а п. Кр—ський таких причин не має. Н. пр. рядок „І пісеньку заспіваю“ (46, 1) не псує, як він каже, „музики“ поезії, а для змісту навіть конче потрібний; рядок „А нікогісінько нема!“ (77, 5 з д.) для ритму зайвий, але не для змісту; рядки 334, 1 з д. і 337, 7 не вносять дисгармонії тим, що не докінчені: вони недокінчені, бо гайдамаки перебивають кобзареві, отже вони починають ся до наслідности і живости оповідання.

Часом п. Кр—ський без причини оспорує певні конструкції або вирази. Н. пр. 86, 12 „(пішов) сьвіт за очі“ поправляє на „в сьвіт за очі“, хоч той самостійний 4-ий відмінок приходить і у иньших писателів (н. пр. у Квітки в Маруси: „піду сьвіт за очі“) тай згадує ся в граматиках (у Огоновського §. 322, 1). Кілька разів поправляє він вираз „привела“ (дитину або сина) на „повила“ (199, 3 з д., 582, 8 з д., 602, 3), але не доглянув, що се звичайний вираз у Шевченка та що той сам вираз приходить також 509, 7 з д. і 510, 6, де і п. Кр—ський його не оспорує, а в першій з сих місць його і не можна заступити словом „повити“.

Декотрі поправки п. Кр—ського полягають на непорозуміню змісту, н. пр. 11, 2 „ростило“, де і звичайну лекцію „остило“ толкує він хибно через „охололо“, замість через „навкучилось, на-доїло“ (розуміє ся: засівати поле трупом), 131, 9 з д., 134, 1.

Коли в сих і иньших разях п. Кр—ський змінює або на гірше або без потреби, то нераз його поправки справді ліпші від звичайного тексту, але вони видають ся мені за сьмілими. Н. пр. 24, 17 і 19 і 25, 9 — 8 з д. я й сам хотів був задля риму і ритму зовсім ті самі поправки поробити, які тепер предкладає п. Кр—ський; але я вагав ся тому, що се були би занадто значні зміни, а нема ані для одної з них ніякого хочби найменшого натяку в жадній варіанті, хоч зрештою н. пр. в варіантах Кониського текст

значно відмінний від звичайного. Так само добра, але не зовсім потрібна поправка п. Кр—ського 52, 18 і 5 з д., або його пропозиція пропущення неповного верша 589, 6. Оправданою здаєся мені також гадка, щоб у „Великім Льоху“ всі бесіди третьої ворони подавати в російській мові. Що ті бесіди мусіли б вийти з деякими українськими, се можна оправдати не тільки тим аргументом, який подає п. Кр—ський, що „Шевченка ніхто не зобов'язував тут писати чистою російською мовою“, але і прикладом зо „Сну“, де в російській бесіді „землячка“ є також українськими (403), і нарешті російським та і в Шевченка ніколи неуживаним словом „накаркала“ (434, 2 з д.), котре мають всі видання, а котре я, задержуючи у тої ворони бесіду українську, перемінив на звичайну українську форму „накракала“. Але все-ж таки пропозиція п. Кр—ського була би за великою зміною, і я без дальшої рукописної підстави не важив би ся її зробити.

Се нехай буде й дальшим поясненем, чому я декотрих поправок, про які я в моїй статі здалека згадав, не перевів в моїм виданню, з чого п. Кр—ський робить мені докір та й потім декотрі з них підіймає і від себе ставить (19, 15; 50, 20; 428, 2 з д.).

Годі мені розбирати ще дальші поправки, предложені п. Кр—ським; скажу тільки ще раз, що хоч найбільшу часть їх не можна оправдати або вони навіть подають гіршу лекцію від звичайного тексту, одначе багато є оправданих, оригінальних і цінних і вони причиняють ся справді до поправлення тексту Шевченка.

Додам ще кілька слів до другої і третьої части розправи п. Кр—ського, се-б то про хронологію творів Шевченка і розклад їх на відділи.

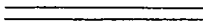
Дати 8. XII. 1858 замість 9. II. 1858 під поезіями „Доля“, „Муза“, „Слава“ в моїм виданню се чиста, мені самому незрозуміла помилка; під думкою „Як маю я журити ся“ стоїть в моїй рукописи дата 3. I. 1850, отже 1849 мусить бути помилкою складача, котру я пересліпив в коректі. Місця написання якого твору (н. пр. Петербург і т. д.) я умісне не додавав тоді, коли воно ясне з поданої мною на стор. 6 хронології. Дещо инше поясню в новій статі, яку приготвую, п. н.: Матеріали до критичного видання Шевченка.

Що до розміщення поезій Шевченка, то проєкт п. Кр—ського має дещо за собою, але і дещо против себе, особливо що до оцінення декотрих творів. Н. пр. п. Кр—ський уважає Сон (394),

Відьму, також Русалку, Лилею, Хустину (153) невикінченими поезіями і помістив би їх аж у „Додатку“; між тим інші критики (Огоновський, Франко) оцінюють ті поезії інакше. Я при моїм поділі зовсім не стою і сам висловив мій сумнів що до його управнєня; може найлучше буде, задержавши поділ на дрібніші і більші поезії, сі перші поділити на ліричні і епічні, а відділ ліричний ще на три підвідділи: до заслання, на засланю, по засланю, та притім всі поезії в кождім відділі і підвідділі розміщати в хронологічнім порядку.

Вкінці мушу висказати бажанє, аби подібно п. Кр—ському і інші люди подавали свої уваги, хочби лиш яко догадки. Розуміє ся, що особливо пожадано було би подаванє нових варіант і доповнєнь на спосіб Кониського (в 33 і 39 томі Записок Товариства Шевченка).

Юл. Романчук.

Miscellanea.

З історії української молодіжи в Галичині, 1871—1884.

В історії галицько-руського українофільства можна завважити дві фази. В 60-тих роках ідуть теоретичні дискусії, що були з разу продовженням дискусій розпочатих іще в 50-тих роках: за букви (Кобилянський і Горбаль), за правопис, за народний язык, за характер письменства; досить буде згадати, що вже 1862 р. Маркил Лаврівський у своїй брошурі „Кілька слів на часі“ виступив з думкою, що Русини повинні на разі зрезиґнувати з усякого вишого письменства, але писати „посередно, або ще ліпше безпосередно для хлопа“. „Добро народа ліпше, як слава не приносяча хісна, — писав він. — Зачинали інші народи освіту з гори, якось їм ся зле веде, бо хлоп руський не дуже дальше в понятях, в освіті, як німецький, а на рівні з польським, а прецінь там освіта, там давно вже школи запроважені, денекуда навіть цілі праві громади письменні, ліпший бит, жите політичне і т. и. Зачинаймо ми з долу; теорія показує, що так ліпше; дасть Бог, і практика не хибне. Тим більша слава, сли Русини перші вкажуть скоршу тай певнійшу дорогу до освіти“ (стор. 6). Як бачимо, думки зовсім розумні; 15 літ пізнійше їх з більшим натиском і з більшим талантом підніс Драгоманов, і вони зробили ся новим зворотним пунктом у нашім розвоку.

Вплив поезій Шевченка та Федьковича й особистої агітації деяких молодих ентузіастів в роді Данила Танячкевича звернув галицьке українофільство по троха з тої дороги прак-

тичної праці, яку вказував Маркид Лаврівський. Почала ся доба козацького ентузіязму, сентиментального обожання козаччини. По висших і середніх школах потворили ся тзв. громади, тайні організації, що мали метою по троха самоосвіту, а переважно плекане національного духа, замилювання до України. Всі інтереси сього молодого руху зводили ся на піддержуване партійних органів та на роздобуване книжок; про якусь ширшу роботу для здійснення українських ідеалів чи то через просвічуване народа, чи через яку будь політичну агітацію або економічну акцію не було ані мови. Тай само істнуванє тих ученицьких організацій було нестале; вони раз виявляли жите, коли в організації була одна-друга здібна та енергічна одиниця, то знов занепадали або й щезали зовсім.

Аж в кінцем 60-их років починає ся зміна. Перебудова конституції, заведенє нового закона про товариства показало свій вплив і серед Русинів. Повстають українсько-руські організації, з разу освітні (Просвіта 1868), далі політичні та економічні (Народна Рада в Перемишлі 1872 р. — не вийшла в жите, та Побратим, ремісницьке товариство у Львові), і народній рух звільна виходить із теоретичного розумованя та з сентиментального ентузіязму на поле конкретної, виразно обмеженої, більше-менше методичної праці. Певна річ, треба було перейти ще не одну невдалу пробу, перебути не мало розчаровань. Галицька малоосвітність та малокультурність давали себе дуже неприємно почути в тій організаційній роботі; але все таки раз розпочата вона вже не урвала ся; по всяких кризах і застоях піднімала ся на ново, росла та громадила людей, а разом з нею й давні ідеали, що перед тим уносили ся високо над головами в якімсь рожевім тумані, тепер виступали в конкретніших формах, як довгий ряд насущних питань, близьких та лекших до розв'язаня.

Отся дуже цікава історія повільного переродженя наївного та ентузіязтичного українофільства 60-их років на народовство яко політичну партію, таку, яка виступає на сцену в 80-их роках під проводом Володимира Барвінського, доси вияснена ще дуже мало, хоча для її виясненя маємо ліпші і певніші матеріали, ніж для виясненя першої доби нашого українофільства. Ся перша доба крім кількох річників часописей, у яких про внутрішнє жите нашої суспільности, а спеціально молодіжи задля страху поліційного говорило ся як найменше, не лишила майже ніяких документів, хиба що вдасть ся зібрати значніші

решти багатої і оживленої кореспонденції тодішніх діячів, а на се надія невелика. Для історії українофільства 70-их років маємо поперед усього такі жерела, як протоколи і архіви заснованих тоді товариств; при тім сі часи були добою більшого розвитку публіцистики, яка тепер привикає вже обговорювати крім загально політичних справ також близькі всім організаційні й партійні справи.

Праця безіменного автора, яку тут друкуємо з рукопису, захованого у д. Олекс. Сушка, подає інтересний прицинок до історії українофільських організацій львівської молодіжи. Вона написана в р. 1885 членом тодішнього студ. товариства „Академічне Братство“, і мабуть не була призначена для друку. Автор користувався, зрештою досить скупо, протоколами і архівом товариства, вказував декуди на газетні статі, де були обговорювані справи молодіжи й її організації, та звичайно не вдавався в ширше коментованє сих справ, задовольняючи ся зібранєм фактів, тай то лише таких, що мали певне значінє в житю спеціально тої організації, якої хроніку він писав. Якогось ширшого круговору, що поміг би оцінювати факти відповідно до їх загально-народного значіння, у автора не бачимо; він не вибігає думками по за стіни свого студентського товариства.

Уважаючи отсею працю інтересним документом не лише для історії початків товариського життя укр. - руської молодіжи у Львові, але також важним причинком до характеристики духового стану чільнійшої части укр. молодіжи у Львові з половини 80-их років мин. віку, ми друкуємо працю безіменного автора в повні, не змінюючи в ній нічого крім правописи. Автор числив себе очевидно до поступової части тодішньої молодіжи, бо вживав радикальної, тзв. Драгоманівської правописи, то б то вживав латинського j та розв'язував є, я, ю на је, ја, ју, чи то на ње, ња, њу. Зрештою радикальні погляди автора коли в загалі й дають себе де-де спостерегти, то дуже слабенько, майже незаметно. До деяких уступів авторового оповідання я додаю свої уваги та поправки, на скільки річ іде про факти, яких я був свідком і які в авторовій хроніці представлені не повно або не зовсім вірно; вони означені моїми ініціалами, всі иньші примітки походять від самого автора.

Іван Франко.

Історичний очерк розвою Товариства академічного „Дружний Лихвар“ опісля „Академічне Брацтво“ від часу его засновання себ то 21 цвітня 1871 р. по Загальні Збори Товариства з дня 1 падол. 1885.

Если задумав я подати Товаришам короткий історичний очерк життя і розвою нашого Товариства від початку его засновання до нинішньої хвилі, то не лиш для того, щоби вказати на поодинокі фази, які Товариство переходило, вичисляти голі факта, які безпосередно будь посередно з его існуванем вязались, але тому, щоби з его змагань і діяльності виділити ті моменти, котрі в житю суспільнім надавали ему правдивої ваги і значіння а котрі і на будуче можуть стати ся кріпкими підвалинами обезпечаючими его становиско. Бо історія має лише о стілько реальну вагу і підставу, о скілько вона мостить дорогу в будучину, о скілько визначає напрямок вперед, о скілько витворює програму, инакшими словами, о скілько єсть *magistra vitae*. Поза ту границю вона виходить майже пустою забавкою, заспокоючою цікавість людий. Тримаючись отже тої засади постараюсь я з поза верхньої опони фактів вивести провідну думку, котра була доси основою змагань нашого Товариства, а котра на будуче стане нам дорогосказом, куда наші сили і змагання направляти маємо.

Если близше придивимо ся і розберемо історію нашого Товариства від его засновання по нині, то легко прийде нам в его розвою розділити три осібні епоки, ріжні від себе тим, що в них Товариство вступає на нові дороги, розширяє круг свого ділання, примає в свій обєм такі завдання, котрі підносять его вагу і значінє в нашої суспільности. Перша з тих епок починає ся заснованем Товариства з цілею обмеженою *stricte* на матеріальну підмогу членів — а кінчить ся розширенем статутів в напрямі науковім і товарискім доконаним на загальних зборах дня 1 падоліста 1875 р. Друга починає ся спімненім розширенем статутів, а кінчить ся виданем „Антології“, порішеним на загальних зборах з дня 21 цвітня 1881 р., скликаних для святкування десятих роковин заснови Товариства, а третя триває від сего часу по нині.

Постараюсь отже перейти їх за рядом і розяснити в кожній з них так внутрішній розвій Товариства, як і відносини его до сьвіта виїшного, іменно інтерес, з яким его прийняла і до него зверталась наша публіка.

I Епока. Від заснованя Товариства по Загальні Збори з дня 1 падолиста 1875.

При склонї 60-ти років, коли проминув вже час голословного ентузіазму, почала здоровїша, а то молодша часть нашої інтелїгенції забирати ся до реальної праці, праці над осьвітою власною і осьвітою рідного народу. Переконавшись, що сама деклямація і борба о язык та правопись, хотяй би поперта незбитими доказами лінгвістики, етнографії і (прогалина) не підвигнуть народа з грязі і не добудуть ему лучшої долї, почала вона разом роботу з верху і з низу, з одного боку кинувшись образувати ся на сьмілих зашїтників народних, з другого боку взявшись за просьвіту люду. Виразом тих змагань нашої молодї інтелїгенції являють ся два одного ж року засновані товариства, іменно тов. „Сїч“ у Відни і тов. „Просьвіта“ у Львові. Товариство „Сїч“ засноване дня 13 марта 1868 р. Натальом Вахнянином¹⁾ мало на ціли на вір Сїчових Запорожців боротись за права та долю русько-українського народу — не мечем виправді як тамте, але міцнїйшим оружжєм, яким єсть наука і осьвіта; невдовзі-ж опісля бо 26 листопада 1868 р. заложене тов. „Просьвіта“ мало кинути між народ плідне зерно духової осьвіти і привести велику масу тяжко робучого люду до самовїжи его прав і достоїнства чоловічого. Пішли, як бачимо, серіозні заходи коло власної самопомочи, котрої даремно дехто виглядав з иньшого боку...

Ті змагання і живий приклад віденських студентів подїляли безперечно також на молодїж університетську у Львові, котра в осени 1870 р. подибавшись в поважнім числі, забажала мати також осередок, де-б, як свої межи своїми, могла вона стрічатись, обмінюватись гадками, порозуміватись у спільних справах. Впрочім близший приклад давала нашим академікам молодїж польська, котра тоді посїдала вже два академічні товариства іменно „Bratn-ю Pomoc“ і „Akademick-y Czysteln-ю“.

Тими отже причинами поведена зібралась в листопадї 1870 р. руська академічна молодїж в салї університета, щоб нарадитись над ста-

¹⁾ Правда 868 Чл. 10 і 11. Дня 13 марта 1868 р. обходжено торжественно закладини „Сїчи“, котрої статута затвержені зістали ще 21 грудня 1867 р. дольно-австр. намїсн. (Лїтопись суспільної роботи и сил. Рус. Гал. Олек. Варв'їнській 1885). Головою товариства був до 30 марта 1868 р. Наталь Вахнянин, від 30 марта до кінця р. 1868 Улян Целевич. Членом товариства був між иншими Спиридїон Литвиневич, митрополит, котрий споміг тов. даром 50 зол. В члени вписались також ректор і духовник віденського руського сіменища, а відтак 2 секретарів найвисшого ц. к. Суду. Всїх членів дійсних було 30, а бібліотека Сїчи в першім році числила 42 книжок (Правда р. 1868 Ч. 46).

тутами нового Академічного Товариства і надати йому назву. Вибраний перед тим ще провізоричний виділ вніс, щоб товариство звалося „Академічною Бесідою“, що і одногolosно прийнято; та при парадах над статутами почались систематично підносити зі сторони одної горстки академиків контраголоси, котрі крок за кроком спиняли діло і не дозволяли прийти до скорого а нашій академічній молодіжці взагалі так кінцевого порозуміння. Гнеть почались, як то звичайно буває між Русинами, суперечки, сварки і галасливі дебати. Прийшло до того, що, як справоздане в актах нашого товариства зложене посвідчає, по поводу „багательних вопросів“ відлучилось від Громади академічної молодіжці 13 академиків, засновуючи окреме академічне Общество під іменем „Академический Кружок“. Сепаратизм той так неоправданий і вузкоглядний застановив і здивував нашу молодіж черезмірно. Розуміла вона, що з того зерна незгоди не вродить ся здоровий плід, проте старала ся всіми силами прийти з сепаратистами до порозуміння. Відбувано проте зарядом кілька загальних зборів, подавано як найумірненійші услівя згоди, та всі забіги розбивались о безважливий упір сепаратистів. Між тим, коли на одних подібних зборах отворено місце внесенням членів, вніс академик Петро Лінівський, щоб заложити товариство матеріальної підмоги бідних руських академиків. Мотивував він, що таке товариство, зложене на взір польської „Bratniej Pomocy“, далеко Русинам академікам потрібнійше*), як зложене читальні; що Русин академик приїхавши на студия, мусить вічно боротись з матеріальною нуждою, котра часто-густо недопускає йому докінчити наук і вибити ся на верх. Тим способом в борбі о хліб насущний марніють і тратять ся сили, а молоді люде, упадаючи під бременем тяжкої борби, покидають студия і сходять на бездорожжя. Найлучшим же средством проти того лиха було б, завязати руське акад. товариство Братньої Помочи, котре, складаючись із самих Русинів, щиро і дружельно сповняло б гуманну задачу підмоги убогих академиків, а при тім спиняло б їх шукати помочи в спосіб иньший, нераз діаметрально незгідний з патріотичними руськими чувствами. Гадка тая, хотяй так хосенна і на часі поставлена, не найшла однак прихильного прийняття в кружках академиків руських. Причиною того була в певній мірі обава о роздроблене сил; се ж був прецінь початок зроблений в цілі сконсолідованя ся і так кінцевого полученя ся руської молодіжці: вже досить клопоту і замішанини нанесли своїм виступленем сепаратисти — а тут надто ще подають ся проєкти зложеня окремого кружка чи товариства з осібними цілями, окремими статутами. Того не могло

*) Олівцем приписано: Правда 71. Понизше також в багатьох місцях пороблені значки для цитат, але вони лишили ся не виповненими.

ніяк знайти одобренья зі сторони молодіжи, маючої одну ясну ціль перед очима.

Другою причиною неповіднення були протести основателів „Академического Кружка“, котрі з найбільшою форсою старались недопустити до заложення подібного товариства. Що се було поступоване зовсім не шире а основане радше на вузькій амбіції, о тім переконуємось із суду одного сучасного чоловіка.

Будь що будь, коли внескодатель пояснив, що нове товариство підмоги буде радше доповняючим, а не ривалізуючим чи то з „Академічною Бесідою“ чи з „Академическим Кружком“ приступило до него 7 (сімох) товаришів, котрі враз з ним еще перед Різдвяними святами 1870 р. занялись виготовленем статутів і висланем їх до Намісництва в цілі затвердження, підчас коли рівночасно опубліковано їх в „Основі“ і „Слові“ поручаючи товариство взглядам руської публіки. Товариство охрещено на внесенє П. Лінінського „Дружеским Лихварем“, а ціль его була определена на несенє матеріяльної підмоги членам через уділюване відсоткових позичок і безповоротних запомог. Очевидно, що належанє до „Дружного Лихваря“ зовсім не стояло на перешкоді бути членом „Академічної Бесіди“ тої *par excellence* читальні академічної зарівно як бути членом „Академического Кружка“.

Між тим цікавим було б знати, на чім скінчили ся переговори між „Академічною Бесідою“ а „Кружком“. Не довели вони, як можна було знати наперед, до ніякого успіху. Кружок і Бесіда розділились — і то на завсїгди. Від тих, котрі „багательні вопросы“ уважали достаточними, щоби між молодіж руську внесли роздор, не можна прецінь вимагати, щоби вони оглядались на добро загальне, та щоби вони порозуміли, що своєю сепарацією віддають як найгіршу услугу народови. Та если над тою річею застановимо ся ближше, то прийдемо до того переконання, що неподібною являє ся річею, щоби так мала горетка оперла ся волї загалу і пішла супроти цілої громади без інспірації „свише“ і без певного опору на якімсь авторитеті. З того, як зараз з початку редакція „Слова“ заопіковалась сепаратистами а знов напротив накинута на „Лихваря“, відтак з обставини, що Кружок дістав відразу безплатне поміщенє в „Народнім Домі“ та що з Вільни діставав підмоги, можемо витягнути як найяснішу відповідь на питанє, хто був інспіратором сепарації, хто вніс нещасливий роздор між нашу молодіж. Гріх того роздору спадає тим більше на сепаратистів і на тих, котрі їх до того кроку напустили, если завважаємо, що загал тодішньої молодіжи зовсім не був специфічно українофільським, що проте не міг так дуже ображати ні чувств общеруссів ні консерватистів. На се доказом може послужити хоч би навіть основний статут „Лихваря“, на котрого „Слово“ найбільш

накинуло ся, статут написаний як найкращою етимольогією а затитулований „Уставы Товарищества Русинѡвъ-академикѡвъ Дружескій Лихварь у Львовѣ“; відтак і дуже характеристичне місце з актів товариства, де виділ звиняє ся, для чого відовзи свої публікує в „Основі“: „Тутъ знова єсть ключъ и ѡтповѣдъ на замѣты, що Др. Лихвара органомъ єсть „Основа“ а замѣты на „Основу“ трафляють Лихвара. Най вѡльно буде спитати противникѡвъ Лихвара, если „Слово“ не помѣщало его рахункѡвъ, ѡтзовъ и обвѣщений, що лишило ся Лихвареви, — де було помѣщати и якъ задоволити ворогѡвъ? Дружескій Лихварь хотѣвъ всѣхъ о всѣмъ завѣдомляти, протѡ не зважаючи на политику умѣщавъ въ „Основѣ“ и Слово протѣ прослѣдне (-задля того) не зволило нѣ раву напечатати нѣ одного его слѡвця, за що най буде честь и слава „Слову“!“ І можемо се з найбільшою певністю твердити, що загал тодішньої молодіжи визначав ся повним уміркованнем а що хотів стояти на основях, які здвигнули люде 48 року, що був перенятий любовю всього рідного, питомого, того йому ачей ніхто за але взяти не може.

Між тим одержавши безплатне поміщенє в „Народнім Домі“ уконституовав ся „Академическій Кружок“ в лютім 1871 р. розпочавши свою діяльність тим, що по обвѣщеню статутів Лихвара в Слові і Основі подав до „Слова“ протест проти нашого товариства, будьто воно не єсть академічним, щоб тим способом здискредитовати його перед публікою. Який сей протест був, говорять акта, можна судити і з того, що „Слово“ его не посміло напечатати, во замість того появились в нїм (з кінця 1870 р.) артикули, в котрих говорить ся, що „Дружескій Лихварь“ закуплений Ляхами, а членів називає ся „лутшим сортом юношей“ і т. д.

Мимо всїх тих супротивностей розвиває ся „Дружескій Лихварь“ дуже скоро приєднуючи собі членів і ростучи в средства материяльні. 21 цвѣтня 1871 р. відбулось перше засѣданє провізоричного видѣлу а 25 цвѣтня прийшли від Намістництва затверджені статути. До мая 1871 р. числило Товариство уже до 60 членів і закасовало „Академическій Кружок“ зовсім. Наглий той зріст показав, що воно вміло підійти під потреби загалу. Побачивши се „Академическій Кружок“ скликає в маю 1871 р. надзвичайні загальні збори і розширяє свій статут приймаючи у свою ціль також материяльну підмогу. Було се вимірене впрост на згубу Лихвара, котрий не посѣдав ані хати ані бібліотеки, і лише енергії видѣлу і загальній симпатії публіки мусить він завдячити, що не переставив ся на доно Авраамове. До того щасливий для него случай побільшив несподівано значною квотою его маєток. Лучило ся іменно, що під пресією загальної опінії, розбудженої головнѡ накликами „Слова“ розвязала ся „Академична Бєсѣда“ віддаючи заразом довг па-

тріотичний так пожаданій для молодіжи єдності. Маєток свій в сумі 110 злр. р. передала вона „Дружескому Лихвареві“. То було поводом нового вороговання Кружка, котрий всякими можливили способами старався сдискредитовати Лихвара в очах публіки. Називано его, як каже хроніка, сином усопшої Бесіди, а даліше будучи головним винувником лиха, голошено, що Лихвар чинить розділ між академіками, хотяй той ані по історії свого повстання ані по цілі свого істновання до того найменшої не давав причини. Напротив, замічає хроніка, сам Кружок крайне нетолерантно і непатріотично поступив розширяючи свій статут в замірі, щоб братне собі товариство підкопати і знищити. Кружок відгравав ролю жида, що бє а кричить „Gewalt! мене бють!“

Все те діялось перед загальними зборами нашого товариства себ то перед днем 25 мая 1871 р. В той день зібралось на заг. збори Лихвара до 60 товаришів. Провізоричному виділові осьмох дано абсолюторію а вибрано новий, на котрого чолі став Осип Мійський яко предсідатель а котрого членами були: Ігузар, містопредсідатель, Подляшецький Кароль секретар, Лінїньський Петро касиєр — відтак Мальчевський, Сельський, Савчак, Стеблецький, Киляновський, Добрянський і Жуковский, а заступниками Руденьський, Рушицький, Коритовський і Таньчук. Перший той порядочний виділ, як показує справозданє від 25 мая до 29 октября 1871 р., займав ся дуже пильно і дуже ревнио справами Товариства. В протягу 4 місяців відбув він, хотяй товариство не мало жадної сталої селитби, 5 засідань себ то 4 порядочних а одно надпорядочне. Дебатовано тут головно над способами побільшення фонду товариства і над придбанєм ему членів. В тій цілі ровіслав виділ по всіх сторонах Галичини письма запрошуючі публіку до участі в зачатім ділі, роздаючи заразом членам виїзджаючи на село листи вписові. І справді забіги і стараня виділу не остави без успіху. В протягу піврічного свого істновання до 29 октября 1871 р. числило товариство над 100 членів і мало в касі около 400 злр. Був то зріст як на початок дуже несподіваний і много обіцяючий, котрий казав надїятись, що нова інституція розвинесь скоро і виневить гідно свою задачу. Призбиравши трохи капіталу не давав ему виділ залежуватись — а сейчас пустив его в рух. Тим способом уділено до 40 6%-тових позичок, закуплено біднійшим потрібні книжки і скрипта, роздано деяким і безповоротні за-помоги, на що обернено іменно гроші уділені тов. Просьвітою. Тогож ще року удались 2 виділові до митрополіти Йосифа Сембратовича з просьбою, щоб до товариства могли вписуватись і богослови — відтак — щоб митрополіт поручив товариство взглядам руського духовенства. До обох сих просьб прихилив ся митрополіт дуже охотно і приобіцяв нове товариство мати собі на серцю.

Споминаю про той початок „Дружеского Лихвяра“ трохи обширнійше, щоби подати товаришам повний образ обставин, серед яких воно повстало, засобів, з якими розвивалось, трудностей, з якими ся боролось. Безперечно, що уродини его були не легкі і треба було великої енергії, щирої волі і охоти, щоб крізь противні невзгодини вивести его на рівну дорогу. З того вагляду належить ся повна похвала основателям Лихвяра — котрі своєю витривалістю і ревністю дали доказ свого справді патріотичного духа а заразом поруку, що се з трудом основане товариство буде кріпке і тревале.

Перебігнемо тепер короткими словами сьвітлу добу „Дружеского Лихвяра“ під дволітною управою Д-ра Олександра Огоновського. Др. Олександр Огоновський був вибраний головою товариства в рр. 1872 і 73 і ті два літа належать безперечно до найсьвітліїшого часу його епоки запомогової. Особливо в першім році себ то 1872 зацвило тов. в дословнім значіню того слова. Товариство розширило круг своєї діяльности до небувалих розмірів. Уліпшено адміністрацію а у касиєра Лініньського отворено сталу канцелярию товариства. Не ограничаючись лише на Львів воно вступило в звязи з академіками краківськими і віденськими а навіть з існуючим тоді руским Кружком в Ціріху. Число членів числилось тоді на 152 дійсних, 9 почетних а 3 основателів. Капітал товариства підскаочив нараз до 1179 зол. а позичок роздано немилосердне число, бо 149. Особливо збільшив ся маєток товариства даром митрополіти в квоті 50 зол. і представлєнєм даним на дни 11 грудня 1871 р. на дохід Лихвяра Омел. Бачинським. Опріч того отримало на представлєнє виділу Лихвяра 7 членів запомогу з фонду Мрочковського по 50 зол. а один 100 зол. Мимо тих надзвичайних успіхів жалусе ся виділ, що „Слово“ своїми доносами і клеветами вплинуло так на духовенство на провінції, що тоє майже цілком Лихвяра спомагати залишило. Та вже в 1873 році показало ся, що виділ за далеко зайшов в своїй ревности та що роздаючи без упину позички з другого боку не старав ся довгів правильно стягати. З того пішло, що довжникам дозволено в повній силі розвинути свою невивплатність, котра з бігом часу взмогла ся так, що її наслідства відчуваємо ми по ній не могучи з старими довгами дійти до кінця. А вже то склонність до несплачування позичок мусіла бути епідемічна, коли Андрій Павлиш, роблячи справозданє касиєрське з р. 1873 виписав почавши від 1871 р. величезний реєстр довжників, числом 103 примірників. Було то як на третій рік існування товариства число так ненадійне, прогностик так зловіщий — що кождому мусів впасти відразу в очи. Зауважав се і Андрій Павлиш, коли в книзі касовій під списом довжників умістив замітку сього рода: „се і причина меланхолічного настрою в найскупнійших навіть

аріях русько-народної поезії і переважного ліризму тихже". Може се впрочім бути зарівно свідощвом непотішного материяльного положення годішньої молодіжи, як ще більше того досвідом ствердженого нахлону Русинів, не бути влізливим та натрутливим з платами. Мимо того з одного боку непотішаючу обяву знайшов „Лихвар“ ласкавих покровителів і добродіїв в особі найсамперід еписк. Івана Ступніцького, відтак в особах двох наших знаменитих патріотів О. Стеф. Качали і посла Лавровского, котрі оба спомогли товариство дарами по 50 злр.

Таким способом зріс масток „Дружеского Лихвара“ до листоп. р. 1873 до суми 1211 зол. 36 кр. находячої ся вправді в переважній частині на позичках, котрі однак думано старанєм виділу вскорі стягнути і в касі потрібну рівновагу привернути. Ті позички впрочім свідчать о як найліпшій волі і охоті виділу, поставлену задачу на ділі сповняти, чого і в великій частині доконано, не зважаючи на те, що сама екзистенція товариства в великій мірі була виставлена на небезпеченство. До супротивностей, які діяльність і розвій Лихвара вельми спиняли, належали дальші систематичні клевети і інвективи „Слова“ та „Академического Кружка“, котрі, жаль сказати, найшли поміщене в так невідповіднім місці, яким була попул. „Наука“. В слідуючім т. е. 1874 р. відбилась впрочім світла, но надто форсовна господарка попередніх літ дуже чутливими послідами. Товариство позискало вправді гідного свого попередника управителя в особі Д-ра Володимира Ганкевича і числило поважну суму (157) членів, но рух грошовий і з ним тісно звязаний рух і інтерес членів ослаб надзвичайно.

Ані в Лихварі, котрий впрочім не маючи хати не мав до того претенсії, ані навіть в Кружку не заявлялось жите академічне ніяким живішим обявом. Що молодіж однак промишлювала над тим, якби запобічи загальній апатії і що була навіть попала на спасенне, як судити можна, средство, видимо се із намагань, получить оба академічні товариства разом. Іменно в лютім 1874 р. прислав „Академическій Кружок“ депутацию до „Лихвара“ з зазивом до згоди і єдности. Лихвар прийняв проект як найприхильнійше, но хочачи заховати свою відрубність поставив деякі уміренні условия від себе. Кружок пристав зразу на ті условия, но коли прийшло до переведеня фузії, не знати по якій причині вицофав ся цілковито. Після сього інтермецца настає в житю академічним гробова тишина, котру перериває „Правда“ своїм запитанням в ч. 5 в 1874 р., де є молодіж академічна? На тоє відповідає тодішний секретар Лихвара Андрій Павліш, що годі шукати академічної молодіжи, коли вона не має навіть хати, не має центра, де би ся могла сходити, комунікувати. Відтак звиває членів Дружного Лихвара, щоби зарадили тому лиху, що по думці виділу може єдино наступити через розширенє круга

діяльності Лихвяра, в особенности же через розширєнне статутів в напрямі науково-товарискім. І дійсно після безуспішного трактовання в „Академическим Кругом“ о згоду і після появи в цвітні 1874 р. „Друга“, журналу Круга Акад., заняв ся Др. Володимир Ганкевич пильно владженням нового уставу, котрий в листопадї 1874 р. предложив загальним зборам до потвердження. Новий сей устав зміряв головню до того, щоб вмагання товариства звернути в инший бік, на иншу дорогу, лицюючи більше з завданням товариства академичного, іменно щоб через заложенне бібліотеки і отворенне читальні вчинити в Лихвяра правдивий осередок академичного житя, осередок для виміни гадок, для сходин та дискусій наукових, коротко — осередок для духового руху Русинів академиків. Доповнюване, висилане до Намісництва нових статутів, відтак справлюване назад відісланих протрєвало цілий рік 1875, на котрий поновно вибраний головою Др. Володимир Ганкевич віддав товариству як найбільші услуги. Так отже рік 74/75 дуже важний в історії нашого товариства; єсть він роком переходовим Дружного Лихвяра з поля виключно материяльної підмоги на поле науково-літературне. Та рік сей важний і тому, що товариства наші академичні придбали сьвіжі, многонадійні сили, котрі розбудили в обох товариствах замітно житє духове, працею їх зблизили, опісляж і спровадили їх поєднанне. Були то тодішні академики 1 року, що в жовтні 1874 р. записали ся на університет, іменно Іван Белей, Леонід Закліньский, Іван Франко, Антін Дольницький, з котрих два перші записали ся до Лихвяра, два другі до Круга, де вони попри Лабаши і Стебельского були головними сотрудниками „Друга“ в 1875 р. Тії то два даровиті академики переняті щирою любовию до сільського люду внесли у мертве житє академичної молодіжи крихітку серіовнійшого духа, котрий в часом став обгортати що раз більший круг приклонників, став живою думкою зачіпати молоді голови. Хто хоче пізнати, як тоді зміняли ся і вироблювали ся думки молодіжи що до її становиска та задачі в житю суспільнім, що до хосенної роботи для народа, що до поглядів літературних, тому радимо переглянути 4 рочники „Друга“ — журналу, котрий мав обнимати літературну і наукову працю Русинів-академиків. На перший погляд разить нас, іменно в перших двох рочниках, та безпрограмовість видавництва, тай брак чогось конкретного, живого, щоби зачіпляло за живий інтерес народу, а не було лише обявом голословного патріотизму. Журнал, як єго собі позволив бомбастично назвати „Академическій Кругок“, ввяв собі за ціль викурювати з під „руських стріх“ польске слово, польску літературу, або, як точнійше виражає передне слово в 1875 р. — щоби витрутити із рук „дівц та молодежи“ Nowiny і Rozmaitości. І викурювано їх теж псевдоісторичними Розандами, пре-

гарними новелеттами та ще гарнійшими гуморесками в роді „Сераф і Серафіна“, котрі звернули на себе увагу навіть глибокоученого Драгоманова, тодішнього професора Київського університету. До того витворено собі якусь теорію рутенізму, після котрої на підставі, „що наш язик розвиває ся кілька сот літ разом з польським, а від прийняття християнства з церковним — миже довший час учились також по німецьки, на тій підставі наш себ то галицький, в гал. часоп. уживан. язик не може бути чисто народний“. І так було би ішло в безконечність, коли б над нашою молодіжю не був змилосердив ся Драгоманов, котрий перший розтворив молодіжи очи і на всю її роботу дав поглянути з иньшого боку. Він указував на ту пропасть нелюбоїчностей, які поповняє, на тую нещирість і перфідність, з якою інтелігенція наша відносить [ся] ку народу, указував на сумні вигляди, коли молоде покоління дальше піде в тім напрямі, і-вказав-заравом на задачу, яка припадає в уділі руській молодіжи, що вона іменно повинна виділити з поміж себе щирю, народолюбиву, європейсько осьвічену інтелігенцію, котра б уміла з хісном працювати для народу. Молодіж будучи сьвято переконана о непогрішимости рутенізму сторошила ся, спорила і полемізувала якийсь час — та наврослідок покорила ся осудови Українця. Почав ся між академіками обох товариств рух справді животний, на котрого чолі станули Іван Франко, Антін Дольницький, Михайло Павлик, Іван Белей, Іван Кич та другі даровиті молодці, переняті любовію для рідної справи. Тії то щирі люде спровадили і поєднанє обох товариств — пожаданє так зі взгляду на власне обраованє членів, як і зі взгляду на згідну роботу в добро народу. При яких близших обставинах тоє поєднанє наступило, як довго потрєвало і які за собою потягло для обох товариств послїдства, побачимо понизше.

Ми лишили „Дружного Лихвяра“ в сїм місци, як він розширивши статута свої — в днєм 1 падол. 1875 р. вступив в нову добу свого житя і діяльности. Головою его на рік 1876 зістав вибраний Андрій Павлиш, вельми заслужений член видїлу літ попередних. Задача нового видїлу була трудна і вимагала з його сторони великої старанности і заходів. По новим статутам мав Лихвар бути осередком духових змагань народовців академиків, іменно мав він через відчити, діскуссії наукові, музикально-декляматорські вечерниці, заложєнє бібліотеки — і т. д. стати центром наукової праці молодіжи. А тут гроші лежать на позичках, бібліотеки нема жадної, а впрочім товариство досі обходило ся без хати, то й нікуда бібліотеки поміщати! Недостаток той поміщення, найбільше пекучий зі всіх, усунув видїл в той спосіб, що упросив „Руську Бєсїду“ о відступленє своїх комнат на відчити та вечерниці, к чому „Бєсїда“ за попертеж Володимира Барвіньского охотно ся прихилила.

Так товариство мало вже можливість ціль зазначену статутами бодай в часті сповнити. І справді як на початок вивязало ся воно досить добре з поставленої задачі. За цілий рік 1876 уряджено в кімнатах „Бесіди“ 9 відчитів з розличних галузей науки, іменно з літератури, естетики, фільольогії, наук природних. На відчити ті громадилась молодіж обох товариств дуже пильно. Після кожного відчиту наступала оживлена дискусія, в котрій брала участь з десятка товаришів: дебатовано, критиковано і спорено в спосіб інтересний. Увага молодіжи звернена на наукову працю затирила давні вражди і непорозуміння. Як раз тоді склало ся так, що і з „Академического Кружка“ уступили ворожі елементи, а їх місце заняли щирі народовці, котрі тепер без перешкоди могли робити діло. Сліди їх змагань видні вже в тім, що „Друг“ з р. 1876 станув вже зовсім на почві малоруській. Того ж року відвідав Львів професор Драгоманов. Интересуючись дуже початковою працею академиків поступив він 2 лютого 1876 р. на Бесіду і був присутній на відчиті тов. Романа Литвиновича „О політичнім і соціальнім стані нинішньої Сербії“. Відчит вислухав він уважно а відтак вчинив кілька своїх заміток, між иншими, що прелєгент зовсім поминув мужицьке питання в Сербії, і подав відтак діла трактуючі о сїм питанню полудневих Славян. Пращаючись заявив свою радість по поводу наукової праці молодіжи галицької, заохочував іменно до роботи над статистикою і етнографією і обіцяв свою поміч в тім напрямі.

Тая його гостина а відтак появивші ся в „Друзі“ 1876 р. два його письма до редакції сьєї часописи доконали переміни в поглядах галицької молодіжи. Вона, з неясними перед тим змаганнями, ідеями, тратила більшу часть своїх сил на „багательних вопросах“. Тепер від неї самої виходить пароль до реальної, всесторонньої праці на поли осьвіти народа, етнографії, статистики, літератури. Був се виправді лиш проєкт праці, кинене слово, котрому не судило ся стати тілом, та мимо то було воно ясным проблеском серед туману залягаючого в більшій часті тодішню галицьку інтелігенцію.

Поеднанє обох товариств наступило не відразу, а що-но після цілорічних майже зносин, сходин та вечерниць, на котрих молодіж пізнала ся та зблизила ся до себе. Наступив іменно в літнім курсі 1876 року цілий ряд спільно уряджуваних маніфестаций, котрі мали звістити цілому сьвіту руському, що молодіж своєю незгодою не хоче йти дальше супроти інтересів рідного народу. І так видимо, що 23 мая 1876 р. устроюють оба товариства в сали ратушевій при участі старших народовців вечерок в користь учеників руської гімназії; дня 24 червня 1876 р. спільний вечерок в 33 річницю смерті Маркіяна Шашкевича. Сей послідний був наче квінтесенцією подвигу тодішньої молодіжи, де

вона виразила прилюдно свою *confessio fidei*. Вечерок розпочав своїм відчитом тов. Антін Дольніцький, в котрім спімнувши про житє, діяльність і заслуги Маркіяна закінчив відтак коротенькою згадкою про теперішню працю і змагання Русинів. Тут іменно указав, як роботою Галичан від смерті Маркіяна не руководить ніяка глибоша ідея; як все тут робить ся поверховно, ніяково; як у нас обі партії запустившись у маловажні спори язикові на ґрунті реальної праці мало ділають, як одна партія вибравши собі князів за ідеал народнього могутинства, друга козаччину — кожда немов білок на піну розбиває теорію і переливає з пустого в порожнє; — а як знов важні річі, якою єсть приміром просьвіта народу ділають ся безпрограмово і необдуманно або просто нерозумно; — кінчить відтак заключенєм, що час вже нам брати ся до реального діла, себ то до справедливої а всесторонньої просьвіти народа іменно на підставі питомої етнографії і статистики, котрі то галузи винні передовсім стати предметом серйозного досліджуваня і праці. А що до такої роботи потрібне передовсім усуненє всякої партійної неагоди — тож взиває старшину вступити в сліди молодіжи, котра вже зробила початок в тім напрямі, і злучити товариства Просьвіту і Качковського. Тих самих вечерниць держав Михайло Павлик відчит „о потребі етнографічної і статистичної роботи в Галичині“. Згадавши коротко про се, як в западній Европі Макферсоном видані пісні Оссіяна зробили кінець псевдоклясичній школі і звернули мислячі голови у народ, перейшов він до Славян, котрі посідаючи велику силу мужицтва мусіли звернути свою увагу на недокопані скарби народної словесности. Між ними були Серби перші, що у них Вук Караджіч розкрив величавє багатство творів людової музи, а тут за ними йшли українці Максимович, Срезневський, Куліш, Костомаров; з котрих іменно перший положив величезні заслуги, викликавши гєніяльний талант Миколи В. Гоголя на Україні, а діяльність писательську Шашкевича в Галичині. В тім напрямі пішли Українці далше і розвели іменно після смерті Шевченка етнографічну-статистичну роботу до імпонуючих розмірів. Досить навести збірники Номиса, Рудченка, Антоновича і Драгоманова, Труди Чубинського, а відтак видання „Югозападнаго атдела імераторскаго русскаго географіческаго общества“, у котрих містить ся жива картина житя і побуту українського люду з єго звичаями, норовами, сьвітоглядом, єго радощами та неусипним горем, жива мова, котрою нарід найліпше сам за себе говорить. У нас жаль сказати — в Галичині лежить се поле майже цілком облогом і не має між нашою інтелігенцією милосердних людей, котрі б взяли ся за се одіноке средство помочи нужді народу, з стілько сторін експлюатованого, визискуваного, поневіраного. У Росії викликала і викормила етнографічна робота цілий ряд

реалістів-писателів, що вже причинили ся та ще невпинно працюють до висвободження простого люду, а у нас під тим виглядом ще і на світ не займає ся. А поки не буде у нас етнографічно-статистичного підготовання, поти не пізнаємо ми і народного горя, не будемо могли взятись успішно за народну просвіту, не будем мати і правдивих писателів-реалістів. „Молодіж, проте, кінчить прелегента, має тепер як найборше зробити того, чого не зробила до тепер інтелігенція; має не тільки позаписувати усе, що народ знає співати й розказувати, але має вона анатомічно вистудіювати наш люд. Із праці такої покаже ся, що церковщина висить над нашим народом, як то грізне фатум, від котрого, видить ся, ніхто его не заступить, так що прийшло би небавом згинуту йому морально; но тота сама праця відкріє нам в серци самого люду невідьничий прицип, що каже гнути шию й розум перед першим ліпшим диктатором-крикуном, але покаже нам така робота думку нашого народу, до волі, до рівности усіх, до науки; тай не буде тільки душевно слабих, котрі кажуть, що туск їх імив ся, що щось їм росте на серци, — не буде тільки бідаків — чи там неробів-паниць та кримінальників“.

Після тих епохових вечерниць устроїли оба наші академічні товариства при живім співуділі „Весіди“ спільну забаву на замку дня 6 липня 1876 р., котра була наче увінчанням духової згоди академ. молодіжи піднятої в ціли спільної праці для народа. Взагалі вечерниці Шашкевича і ся забава належить до найкрасших хвиль в житю наших академічних товариств. Таких хвиль зажили ми в посліднім часі хіба на вандрівках наших — серед товариства любого нам люду — на вольнім, свободнім воздусі сільської природи.

Двома тими торжествами була молодіж підготовлена зовсім, заключити акт згоди. І справді саме трапила ся як найлутша спосібність думку сю перевести в діло. Дня 1 червня 1876 р. вишло розпоряджене міністерияльне, щоби всі товариства академічні в Австрії змінили свої статута до 3 місяців на строго академічні себ то після котрих тільки академики можуть належати до товариств акад. і то включно до часу отримання абсолюторії. Для виповнення сего розпорядження мали оба товариства скликати ще перед великими фєріями загальні збори. Хіснучи отже з нагоди, уложив Дружний Лихвар на загальнім зборі з дня 9 липня 1876 р. точки поєднання з „Академическим Кружком“, котрі той на своїх зборах з дня 12 липня 1876 р. в цілости приняв. Акт поєднання наступив без найменьшого (протесту) зі сторони котрого небудь члена. Молодіж розїхала ся домів з повною надією будучої кращої долі надгороджена похвальним отзывом в „Правді“, котра одна о тій згоді як

о радіснім обяві між руською молодіжю відозвалася, підчас коли „Слово“ і другі письма того напрямку о факті сїм зовсім замовчали.

Та між тим не судилось тій згоді остоятись довго на ногах. Над що-но розбуджуючим ся житєм академичним громадились поволи чорні хмари, котрі не ворожили нічого щасливого. Ті чорні хмари — нічо другого, як опінія галицько-руської інтелігенції, котра як раз тоді станула супроти молодіжи, коли тая простягла собі агідну руку до праці над піддвиженнем рідного народу. Остра критика піднята в „Друзі“ на суспільну і просвітну роботу галицьких проводирів, на недостатки руських інституцій обрушила цілий рій патріотів руських. „Що вони — недорослі молодики будуть нам сьвідомим свого достоїнства і ціли старим патріотам давати науку?“ — залунало по всіх кутах галицької Руси? І гнеть за тим посипались на „Друга“ величезні кулі — в редакції „Слова“ і „Сіона“ — от „востока“ і запада, навіть в кузьні тодішнього найбільшого поета п. В., котрий видав навіть і розівслав по сьвященниках окрему брошуру анатеміауючу „Друг“ і его редакторів¹⁾. „Проч в нечистивим, проч в проклятим!“ — мож тоді було густо часто читати на retour-ованих числах журналу академичної молодіжи, так що вдавало ся, немов воскресли часи Гуса та Лютра. І підчас коли патріоти анатемізовали „Друга“ і кричали „проч в ним!“, відтручували вони також молодіж, котра сьміла до чогось такого нечистивого приложити свої руки, відтручували талантливі а роботящі сили, котрі пригорнути і плекати було безперечно їх обовязком. І так на загальних зборах т. ім. Качковеского дня 22 сернія відкинено незнати по якій причині кандидатуру т. Івана Франка до виділу сего товариства а поставлено і переперто кандидатуру чоловіка зовсім не відомого. То була перша дуже нетактовна кривда — виряджена руській молодіжи. Та не мало ся скінчити на тій дрібниці. На загальних зборах членів „Народного Дому“ в дня 14 (15) вересня 1876 р. виступив от. Кмицикевич в внесенем, щоби ві взгляду на великі видатки Нар. Дому на 3 кімнати занимані „Акад. Кругком“ наложити чиншу 300—360 злр. Було се вимірене на те, щоби „неповинуючого ся молодика“ яким в посліднім часі оказав ся „Кругок“, видалити із безплатних кімнат. На щасте виступив в обороні молодіжи Др. Добрянський і той уратував ситуацію Кругжа, потягнувши за собою 15 голосів проти вісім.

¹⁾ Автор має очевидно на думці брошуру „Отвѣтъ П. О. Партицкому на его замѣтку вымѣрену противъ статьи „Кѣлька слѣвъ о словарѣ О. П.“, и деkotрїи инші замѣчанья именно о литературной стѣйности и тенденціи „Друга“, написавъ Иванъ Верхратскій“. У Львовѣ

Тим часом надійшла пора, коли молодіж по вакаціях вібрала ся наново у Львові, щоб вписатись на зимовий курс викладів університетських. Враз з тим мала вона заявити ділом результати доконаного перед феріями поєднання академічних товариств. І справді читаємо в Друзі відозву підписану виділами обох товариств, котрою звиваєсь всіх Русинів-академіків вписуватись без різниці в члени Лихваря і Кружка. І послідучі відтак збори обох товариств в листопаді 1876 р. перейшли мирно — без суперечки. На голову Кружка вибрано тоді Леоніда Закліньського, на голову Дружного Лихваря Андрія Павлиша. Оба товариства фуніовали в своїм напрямі попри себе, а в Академічеським Кружку був осередок, де сходились і згромаджувались члени обох товариств. З часом вся вага перенесла ся на Академічеський Кружок, а Лихвар став гейби то переживатись. Не скликувано засідань, не стягано залеглих позичок, не роздавано нових, словом: через кілька місяців Лихвар зробив ся неістнучим. Судити б можна з того, що коли Лихвар підупав, так Кружок находивсь тоді в повнім розцвіті і силі. Та де там! Кружок представляв тоді так хаотичний образ, був місцем таких „юношеских“ експесів, що ні перед тим, ні опісля жадне із двох товариств чимсь подібним повеличатись не може. Правда, що він громадив переважну часть молодіжи у себе, правда й то, що через нього Лихвар стратив вагу і значінне, але чи він підчас того подобав хоть крихту на товариство академічне, о тім позволю собі посомніватись.

Ненадійні ті непорядки і тумульти вняли свій початок з того часу, як між академічною молодіжю зявились знов ті бурливі елемента, що то колись при закладах Бесіди Акад. споводували роздор між академіками. Після того, як лучша часть молодіжи, що справді хотіла робити і працювати, здепрімована була осудом публичної опінії, дуже легко приходило провідникам антинародного руху зєднати собі кільце прихильників. І так, коротко кажучи, утворилась між академіками горстка, котра всякими можливими средствами стреміла до того, щоб ненависних народовців в „Кружка“ викинути, назад давні порядки завести, коротко, щоби Кружок вповні назад „академічеським“ зділати. В тій цілі узнано найсамперід виділ нелегальним; відтак, коли той зажадав від бувшого касієра видання каси товариства, для передачі касієрови новому — взборенось видати єї серед остентаційної лайки і протестів. Та найбільше боліло партизантів се, що ціла досить значна бібліотека товариства була в руках численвійших народовців; опріч того сї послідні поставили

1876 р. Ся брошура кінчила ся надрукованими грубим письмом словами: Прочь съ „Другомъ“! Не пренумеруйте „Друга“!
І. Ф.

в Кружку чоловіка, щоби днем і ночію стеріг бібліотеки. Мимо того при усмотреній хвилі вдерли ся партизанти до Кружка, викинули мимо опору сторожа в кімнати, розбили шафи бібліотечні і загарбали що цінніші книжки домів. Подомано притім також меблі а дещо лучшого з дрібного інвентару потаскано також з собою: хата Академического Кружка виглядала не лучше як би після нападу Галлів.

Між тим еще в лютім 1877 р. рознесла ся по Львові вість, що львівська поліція попала на слід соціалістично-революційної пропаганди, котра між иньшими веде ся також між академіками. Колиж опісля справді арештовано Михайла Павлика, повстала між академіками паніка не до описаня. Павлика випущено вправді по переслуханю, але було достаточним „Слову“, щоби розтрубіти по цілій Галичині про „нигилистическі пропаганди межи українофилами“, в чім ему без пощади помагали польські газети. І не було тоді чоловіка в Галичині, котрий би успокоїв і вгамував потревожені уми, опріч одного Володимира Навроцького, що сам як палець в „Правді“ станув в обороні руської молодіжи і виказавши безосновність обав що до якого то шкідливого державі руху упійнув ся за рівне право всіх, що належать до одноїж конституційної держави.

Тя опісля дня 9 червня 1877 р. придержала поліція якого то Михайла Котурницького, після осуду поліції дуже небезпечного емісара швейцарського інтернаціоналу, бо при ревізії зроблених в его кватирі в готелю Лянґа знайдено у нього велику масу соціалістичних книжок, відтак револьвер, штилет в палиці, трутизну, англійські пильники і довгий спис осіб мешкаючих у Львові. По тому показчику арештувала поліція сейчас Лимановського — сотрудинка „Газети Народовой“, Августу Скерля, председателя ремісничого товариства „Gwiazda“ а в три дни опісля також трох Русинів академиків а то: Івана Франка, Івана Мандичевского і богослова Олександра Заячківського — а знов трохи опісля пораз другий Михайла Павлика і Остапа Терлецького — останнього в Відни. Тії нові арештованя долили до вогню олію і як з одного боку прибили народовців так з другого боку осьмілили партію антінародну, котра всіми даними їй средствами кинула ся на тих первих. По найбільш безперечно утерпіла на тім через страту найліпших своїх сил молодіж, іменно молодіж партії народовців, котра не тільки в липню 1877 р. мусіла заперестати видавництво „Друга“, но відтак мусіла ся також вицофати з „Кружка“, де небавом розгостив ся на добре казенно-руський дух з казенно-руськими ідеями і тенденціями.

Так і скінчилась в половині 1877 року та саме рік тому навад на сьвіт приведена згода обох академічних товариств, обіцююча собою дуже много а не подавши нічого. З того часу ровійшлись дороги Др.

Лихвяра і Акад. Кружка в дві противні сторони, по котрим вони рік за роком чим раз більше від себе віддаляють ся. І суджено мабуть, що поки їх істнованя, вони і ніколи у спільній ціли не зійдуть ся. Дальше продовжене історії розвою нашого товариства представлю я тільки літописно, наводячи головніші моменти з его життя і діяльності. Факта тикаючі історії Лихвяра по 1877 р. так сьвіжі, так мало відлежані, що годі щось об'єктивного о них сказати. Задля того наведу я їх лиш коротенько — нехай вони сьвідчать самі за себе.

Рік 1878. На сей рік вибраний головою звисний опісля писатель Константин Бобикевич. Через рік 1877, як сьвідчить бодай сам протокол, утерпіло товариство дуже. Відбуло ся всього 6 засідань виділу і одні загальні збори дня 12 липня. При ревізіях загубилась книга касова, котру ледво відпитано десь в поліції. Для того постановлено з початком шк. р. 77/78 товариство зреорганізувати в той спосіб, щоб наняти для нього відповідну хату і уліпшити адміністрацію. Відтак постановлено по поводу, що товариство через ревізії і арештовання попало в підозрінне, зрадаговати усправедливляючу відозву до публики (не написано її).

Товариство наняло собі за 20 злр. хату на пляцу Бернадинськім ч. 11 (о двох кімнатах) та не просиділо в ній лиш 2 місяці. Відчити відбулись 3, іменно 20 марця 1878 р. читав М. Ковшевич: Про побит мужиків у Франції, 24 марця 1878 р. читав Балтарович: Про штуку друкарську, чим вона є для культури людської, а 22 мая читав Малиновский: Про оди Кльоппштока. Мав тоже читати Іван Франко (30 мая): Про відносини науки до життя, але виділ не дозволив ему читати его відчиту. Тогож року вислано Миколі Устияновичу ігратуляційну телеграму в пам'ять його 40-літньої діяльності на поли літературнім.

Рік 1879. На той рік вибрано головою Осипа Билиньского, правника. На той рік винаняло собі товариство в лютім 1879 р. помешкане на улици Галицкій ч. 37 — де однак загірло місце тільки до червня с. р. а відтак цофнулось назад до Бесіди. Відчити були в марци сліду-ючі: Володимир Левіцький читав: Поворот Т. Григ. Шевченка з неволі і его смерть, а Корнило Заклїньский: Деякі поеми Шевченкові яко осуд історичний. Яко важнійша проява наукового життя являєсь в марци (15) т. р. заложений „Кружок історично-літературний“, котрого сотворене як також літне взірцеве ведене належить приписати Корнилу Заклїньскому. Був се і за всі часи істнованя Лихвяра одинокий кружок, в котрім заявила ся систематична і солідна праця наукова.

Рік 1880. Голова товариства Чайковский.

На загальних зборах передвиборчих з дня 29 жов. 1879 р. ставить Чайковський внесенє, щоб ніхто із членів не вписував ся до Кружка,

проти чому виступає рішучо т. Іван Франко боронячи свободу волі личности. Відтак вносить т. Франко, щоб товариство більше ваги кляло на сторону інтелектуального образования, чим матеріяльного вєспіраня членів. В тім напрямі радить тоже змінити статута. Ставить відтак внесенє, щоби товариство старало ся уряджувати як найбільше число відчитів — щоб кождий член его зобовязав ся мати хоть один відчит. Всі ті внесення прийнято з малими змінами, а для урядження відчитів вибрано комісію відчитову, в котру ввійшли: Кос, Франко, Білецький, Гордієвич, Олесніцький. Той рік взагалі цікавий тим, що комісія для відчитів цілий божий рік сварила ся і спорила з віділом. Комісія твердила, що єї загальний збір поставив независимію від виділу, виділ знова (ім. Кокорудз — секретар) хотів конче зробити її зависимію від себе. Впрочім річ маловажна. Комісія урядила слідуєчі відчити: Евг. Олесніцький читав 30 лист.: Біографія Золі і його значінне; Іван Франко 7 грудня 1879 р. Про громадські ґрунта — а відтак також „Heine's Germania“ — через котрий послідний хтів навіть хтось виступати з товариства¹⁾. В червні 1880 р. прийшло завізованє від Січи на перше віче академиків руських до Коломиї на день 15 вересня 1880 р. Щоби над тою справою зріло застановити ся, скликано на дни 3 липня 1880 р. загальні збори і вибрано 3 делегатів на віче: Кокорудза, Сев. Даніловича і Костя Левицкого з слідуєчими порученнями: 1) Не підносити квестий язикових і правописних; 2) предложити проєкт видаваня часописи яко орґан всіх малоруських академиків; 3) Брати уділ в вок. декл. вечерку урядженім при тій нагоді, іменно щоби один з членів відпоручників держав відчит доволної грьести. На тих зборах вніс т. Ев. Олесніцький, щоб подати петицію до сойму о запомогу в квоті 300 зол. Принято.

Рік 1881. Голова Евгеній Олесніцький.

Дня 7 падол. 1880 р. відбулись загальні збори, на котрих вибрано одноголосно головою Ев. Олесніцкого. Відтак поставив т. Чайковский внесенє, щоби утворити осібний „Кружок правників“ і вилучити з бібліотеки тов. книжки правничі, котрі мають відтак бути до розпоря-

¹⁾ Сей відчит — то був попереджений коротким вступом переклад звісної поеми Г. Гайне „Deutschland. ein Wintermärchen“. Показало ся, що в товаристві сеї поеми не знав ніхто, її титул переплутали з Тацітовою „Germania“, а її змістом так обурилася „консервативна“ часть молодіжи, що під проводом молодого історика, пок. Корнила Заклинського, в часі відчиту остентаційно вийшла з салі, а дехто з них загрозив виділови виступленєм із товариства, коли буде й далі допускати такі відчити.

дження Кружка правників. Внесене прийнято, але переведене его в жите наступило доперва в лютім 1881 р.

Відтак зазначає ся сей рік досить оживленою діяльністю. На засіданю виділу з дня 28 падох. 1881 р. рішено на внесенне Зарицкого і Чайковского заложити х о р. В тій ціли як також взагалі для уряджованя і аранжованя вечерків та вечерниць вибрано комісію з 5 членів, до котрої ввійшли Зарицкий, Дольницький, Володимир Чайковский, Гувар і Гіль. Комітет урядив перший вечерок в грудни 1880 р., на котрім т. Корнило Заклїнський читав свій критичний погляд на повість Нечуя: „Кайдашева сім'я“. Другий вечерок, на котрім були члени Ак. Кружка присутні, відбув ся дня 28 січня 1881 р., на котрім читав Ярослав Романчук про „Чумацкі-народні пісні“. Відтак уряджено спільно з „Академическим Кружком“ балъ, котрий випав дуже сьвітло. 20-цяті літні роковини смерти Тараса Шевченка обходжено в сім році таки у себе, в комнатах товариства. Мав на сих вечерницях відчит Корнило Заклїнський, о чім — не стоїт записано, а Могильницький виголосив стих Грабовича. Найголовнішим однак ділом сього року — то видане „Антології“ в пам'ять десятилітньої річниці закладин товариства. Для зладження того видавництва вибрано на однім із засідань виділу комітет до котрого ввійшли: Чайковский, Олесніцкий, Романчук, Ів. Матієв і Негребецкий. Комітет відбувши нараду рішив видати збірник найзнаменитших творів руських поетів під тит. „Антологія“ в форматі „Правди“ і то рішено видати 200 на веліновім, 400 екс. на звичайнім папері. Авторів предложив Олесніцкий а комітет одобрив всіх. Відтак на засіданю виділу з дня 10 мая рішено обходити 10 роковини заснованя Лихвяра еще загальними зборами, котрі справді відбулись дня 26 червня 1881 р. розпочаті хорошою промовою голови, де поминав закладини і дальший розвій товариства.

Антологія появилась ще перед фєріями р. 1881 р. Єсть се видавництво о стілько для Лихвяра важне, що ним розпочав Лихвар ряд других, через котрі зеднав собі повну заслугу в рідній літературі. І справді сли що правдиво хосенного в его діяльності, то сесі его видавництва, котрі будуть на будуче явним документом его безпретенсiональної, но щирої праці для народа. А вже то з повним почутєм довольства може він вказати на се, що за послідні літа був він одиноким діяльним меценасом наукових видавництв, підчас коли иньші товариства спеціально до того покликані або нич не робили або видавали „Calico-Waaren“. І на сю ціль ніколи не повинно товариство поскуплятись, бо через те з одного боку виробляєсь у нього самого інтерес для науки, з другого боку єднає воно собі тим узнанє і незбиту заслугу в очах народа.

За Олесніцького мусимо піднести ще оден момент певної ваги для нашого товариства. Коли іменно наш перворядний патріот Ст. Качала виголосив свою славу річ супроти заведення інтернату Змартвих-встанців — післало тов. до нього депутацію з желаннями. Тоді відповідаючи на бесіду Олесніцького сказав він сі пропамятні слова: „Працуйте соединеними силами для добра народу і над образованием своїм“ слова дуже цінні — котрі на безпечно товариство наше може собі положити за девіз — у всіх у своїх цілях, змаганнях і працях.

Рік 1882. На сей рік вибраний головою Володимир Коцовський і то супроти кандидатури Костя Левицького (22 гол. проти 21). На загальних зборах дня 23 жовтня піднесено досить важні справи, котрі годі поминути. І так найсамперед звіщає Кость Левицький о уконституованю ся Кружка правників, котрий властиво від сих загальних зборів починає фунґувати. Відчитує відтак реґулямін сього Кружка, уложений комітетом *ad hoc* вибраним: іменно т. Олесніцьким, Чайковским і Кост. Левицьким. Після реґуляміну може до Кружка належати кождий Русин-академик, котрий фахове образование має на цілі. Як видимо, розвиває ся „Кружок правників“ по нині досить успішно і посідає досить добру бібліотеку.

Крім того піднесено на сих зборах зміну назви товариства. Іменно виступив перший Коцовський з увагою, що назва товариства не відповідає ні його цілі ні його характерови, а що найбільш дуже нужно представляє ся на ній. Висказує відтак своє велике зачудованє, котре і я вповні поділяю, як могли академики — академичне товариство — без ввгляду на його ціль — в подібний спосіб назвати. Пропонує за тим зміну імени Друж. Лихвяра і просить товаришів о запропоноване відповідної назви. Предложено розличні, між иншими Академична Дружина, Ак. Громада, Акад. Єдність, Ак. Згода, а також Акад. Бесіда. На сих загальних зборах сеї справи однак не залагоджено, а поручено уввглядити єї при зміні статутів, над котрою вже минувшого року трудились Олесніцький і Коцовський, модифікуючи статут в мисль внесеня т. Франка з р. (не написано) (щоби більшу вагу покласти на інтелек. образование членів). В дальшій своїй діяльності представляєсь вибраний виділ зовсім неfortunно. На засіданню виділу з 27 падол. рішено враз з Ак. Кружком* устроїти баль — відтак дня 4 грудня ухвалено дати вечерниці і вибрано навіть величезний комітет, до котрого ввійшли: Кор. Закліньський, Кость Левицький, Клим Ганкевич, Чайковський, Сіменович, Романчук і Левицький другий. Мимо того значного контингенту людей комітет вечерниці заснав. Вину приписано передовсім голові і на внесенє Костя Левиц. уділено неprisутному нагану. На тоє заявив голова свою резигнацію і зажадав скликанє зборів. І дійсно відбулись тії дня

5 марця 1882 р. Тут прийшло вперед до формального залагодження зміни назви товариства і на внесення Левіцького К. прийнято (31 гол. проти 21) назву „Академічне Брацтво“. Відтак затверджено предложені статута в той спосіб, як вони нам представляють ся в едиції з р. 1882. Коли відтак прийшла на порядок денний справа ревігнації голови, заявив Коцовський, що він впав жертвою партійної вражди — що вечерниці — о котрі пішло — не відбулись лише задля того, що не можна було зложити хору, що проте він зовсім не почуваєсь до вини і складає свою гідність. Збір дав му сатисфакцію приймаючи его ревігнацію і поновивши его вибір одноголосно. Так скінчилась ся за цілий час істнованя товариства одинока ревігнація голови серед року.

Мушу ту ще спігнути про деякі дрібніші річи, дотикаючі нашого товариства. І так в маю 1882 р. висилало „Академічне Брацтво“ депутацію до Дра Ол. Огоновского, бувшого голови „Дружеского Лихвяра“, з ґратуляцією взглядом іменованя его звичайним проф. університету. Відтак згадати ту належить про предовжезну переписку між „Брацтвом“ а „Кружком“ взглядом богослуженя в память Яхимовича, в котрій тов. наше замаркувало своє на скрізь малоруске — народне становиско а „Кружок“ вступив ся за „роден нам і дорог язык руский“. На засіданню з дня 14 мая порішено видати збірник пісень руських (à la Боян будь Кобзар) і вибрано в тій цілі комітет, до котрого ввійшли Левицький, Білецький і Кокорудз з поза виділу, а Коцовський, Матієв, Грабович з виділу. Для одержаня апробати від загальних зборів — скликано їх на дни 9 липня 1882 р. На зборах сих був присутний Его Магн. ректор Др. Пентак і прислухував ся пильно, як то у Малороссів відбувають ся дебати. До видавництва того однак не прийшло, понеже поліція спротивила ся взагалі тому, щоби тов. академічне видавало збірники пісень — а комісар правит. супротивив ся навіть дебаті над сею річею. Замічу ще, що збірник мав носити титул „Антольоґія пісень руських“. 30 червня 1882 р. потвердило В. Намісництво нові статута враз з зміною назви „Дружний Лихвар“ на „Академічне Брацтво“. Додати ще мушу, що на сей рік мимо живого попертя зі сторони руських послів сойм краєвий відмовив „Ак. Брацтву“ уділити за-помогу.

Рік 1883. Головою на сей рік вибраний одноголосно Іван Матієв. Тут на загальних зборах з дня 5 падол. 1882 р. підніє т. Коцовський наново проєкт, щоб товариство заняло ся видавництвом „Антольоґії руських пісень“ або щоб перейняло порозумівшись з проф. Ігн. Онишкевичом видаванне „Рускої бібліотеки“. Тому опер ся комісар правительственный — но коли т. Коцовський підніє, що і після статутів видавництво таке дозволене — і з антольоґії, бо прецінь подібними видавниц-

твами займав ся і „Кружок“ (вид. Друга а опісля в 10 річницю закладин — Повісти і рассказы Ероніма Аноніма) — то дозволив на дискусію. Порішено за тим віднести ся і порозуміти ся з проф. Онишкевичом, котрий, як опісля довідаємось, радо пристав на проєкт.

Того року на внесеннє т. Коцовского заложено зараз після загальних зборів кружок „філософічний“, котрий в тім році заявив немалу діяльність.

В грудні 1883 р. вивязала ся відтак переписка між „Bratnia Romosa“ а „Акад. Брацтво“, що до получения фондів обох товариств запомогових. Мимо того, що наше товариство вже задля своїх відмінних цілей і задач в жадну фузію з „Br. Romosa“ не хотіло вступати, і в тім зміслі відразу відповіло, розмазано однак сю річ на велику скалю, антівародні газети скористали сейчас з тої спосібности, щоб „Академічне Брацтво“ поставити в підозріне. Справа однак не потягла жадних важнійших послідств, для того й шкода над нею довше ся задержувати.

На засіданню виділу з дня 25 лютого 1883 р. піднесено, що славний наш земляк Володимир Степанович Качала подаровав товариству 200 рублів. Була се найбільша підмога, яку тов. наше коли від приватних лиць одержало. І за всі часи істновання нашого товариства оказувались оба Качали, отець і син, найбільшими добродіями нашої молодіжи, оказуючи, що правдивий патріотизм ніколи не повинен бути іменно для молодіжи обоятним. Для того вношу, щоби на сїм місци віддане їм було повне узнане через повстанє.

Того року після невіджалованої смерти Вол. Барвіньского рішили львівські Русини скликати друге з ряду всенародне віче, щоби Короні предложити жалоби і жадання всього руского народу. Для урочистого обходу сього дня завіззав „Академический Кружок“ наше товариство, щоби воно взяло уділ в устроєню вечерка М. Шашкевича на стрільниці. „Академічне Брацтво“ згодилось однак на слідуючих услівях: 1) Кожда сторона дає 7 членів до комітету а тії вибирають собі вільними голосами голову. 2) Вечерок відбуде ся під фірмою обох товариств; 3) Одержаний звідси дохід має йти на фонд призначений на памятник Шашкевича, котрий повістане і на дальше під зарядом „Акад. Кружка“, але виділ жадає інформації що до теперішнього стану сего фонда; 4) Язык афішів має бути малоруский. Кружок пристав на сї условія і вечерок відбув ся з малим appendix-ом звичайних тумултів, впрочім благополучно. Ми однак цікаві знати, що діє ся з тим фондом на памятник Маркіяна Шашкевича, котрий бере свій початок ще з того памятного вечерка 1876 р. а на котрий, як і тепер, вся руська молодіж скидала свої лепти!

Із дрібнійших фактів дотикаючих нашого товариства наведемо — що товариство на рік 1883 дістало запомоги соймової 100 зол., відтак в день 15 липня вислано о. Стефану Качалї адрес, молодїжї гімназїальній призволено на вандрівку покритись іменем „молодїжї руської“, вписано ся в жовтні 1883 р. в члени „Народної Торговлї“ з двома вписами à 10 злр. (раз. 20), а Мелїтонови Бучиньському, адвок. в Станїславові, зложено подяку за дар 10 злр. в користь товариства.

Рік 1884. Вибрано на сей рік на внесенне Коцовского головою Олексу Ярему.

Сей рік помину тільки кількома споминками, так як діяльність видїлу і результати його заходів у кожного стоять ще в живій пам'яті. Заложене кружка етнографічно-статистичного, завязавє комітету для урядження її вандрівки молодїжї, доведене до кінця видавництва „Рускої Бібліотеки“ і розпочате другого цінного видавництва — творів Навроцкого, се добре відомі факти, котрі нехай свідчать самі за себе. Правда, діланє молодїжї було в многих взглядах безпрограмовє і зле організованє, в многих скінчилось лиш на голословних манїфєстациях (як другє віче) — та все не дасть ся заперечити, що ми хоть поволи а все поступаємо на перед і стремимо безпечною дорогою до ясної ціли, котру товариство наше має сповнити. І іменно за сей рік 1884 видавало товариство наше так реальні, так — скажу звичайним словом — намацальні результати своєї праці, що по сім ніхто певно не посьмів би виступити з твердженєм — що ось то „Академічне Брацтво“ загіває лише місце, гайнує час, а його члени записуючись у товариство слюбують вічне лїнивство — віддаючись туманним мріям богульного українофілства.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1902 р. — Часописи видавані на російській Україні.

Київская Старина значно змінила свою фізіономію в останніх роках. Вона очевидно старається стати можливо цікавою для ширших кіл інтелігенції, розширяє відділ белетристики, заводять інтересну хроніку культурного й національного життя України-Руси, взагалі з часописи спеціальної перетворюється в загальний журнал — оскільки все таки дозволяє її історичний титул. Та разом з цим оживленням громадського інтересу тратить вона чимало інтересу наукового. До цього починається убуток фахових співробітників — одні помирали, інші замовкли. Все менше стає чисто наукових статей, і з історії в сім році самостійних наукових розвідок було дуже мало, як побачимо з дальшого огляду.

Археології України присвячено досить уваги, занотуємо передовсім отсе: Ц. Нейманъ в статі Разграбленіе большого кургана „Огюзь“ близъ села Нижнихъ-Сѣрогозъ, Мелитопольскаго уѣзда (кн. IV) описує, як в могилі Огюз, розкопаній делегатом петербургської археологічної комісії Веселовским і покиненій, яко використаній, селяне вже погім знайшли похоронну катакомбу з великою силою річей, при тім він пригадує подібні-ж епізоди, коли величезні могили псувалися тільки дослідниками, а не використовувалися відповідно, і жадає докладнішого вивчення вже розкопаних великих могил. В. Хвойка в статі Къ вопросу о славянахъ (кн. VI) дає відповідь на рецензію його праці „Поля погребеній въ среднемъ Приднѣпровьѣ“, подану М. Біляшевським в К. Ст. 1902 кн. IV; автор обстає при своїх попередніх виводах і пробує підперти їх ще деякими новими доказами. Крім того маємо, як і попереду, археологічну хроніку, і справозданнє про Харківський археологічний

з'їзд, М. Біляшевського (кн. XI—XII), що уважає з'їзд дуже вдатним, особливо його етнографічний відділ, та підносить заслуги для вислідження близшої території.

З давньої історії України нема в сім річнику нічого. З часів литовсько-польських найбільша стаття — проф. Харламповича, про шкільництво, буде обговорена особно. Крім того є кілька інтересних документів. Поданий д. Мердером (кн. I) лист князя Ол. Вишневецького з 1587 р. важний для означення польсько-московської границі в Чернігівщині. Д. Щ. подає короткий огляд (кн. III) багатой бібліотеки кн. Вишневецьких — тепер в Києві в руках В. Толлі; є там книги і рукописи з XV—XIX вв. писані на різних мовах. Універсал кор. Жигимонта з 23. VII. 1619 (кн. XI) запевнює королівську опіку П. Сагайдачному і його родині за послуги в московській війні, здержуване козаків від походів на Чорне море і послушність королеви.

Більше маємо з історії Гетьманщини XVIII в.

Г. Б. Лохвицький: Протопопъ П. Рогачевскій и сыпъ сотника Д. Забіла въ Архангельской ссылкѣ въ 1713—21 г. (кн. VI). Се картина з життя українських політичних заточників в Архангельську, змальована на основі архивального матеріялу. Д. Забіла се упертий денунціант, якого тип повстав на Україні по злуці з Москвою, а розповсюдився найбільше по упадку Мазепи. Засланий за фальшивий донос на Мазепу — коли той був ще в ласках у царя, Забіла не покидає свого ремесла і підчас заслання, та доносить на свого товариша недолі Р—ого тим радніше, що се Мазепинець. Та й тепер „робота“ не ведеться йому. Він не знаходить віри, до того доносом своїм ненароком помагає Р—ому до свободи. Та остаточно й Забілі усьміхнулась доля: з пагоди слідства проти Полуботка пригадав собі його цар і висилаючи на Україну Румянцева для розслідження справи Полуботка і товаришів, поручив лишити який уряд для Забіли, „котрий перше доносив на старшину і все дійсно збулось, чому не повірено“. Одначе Забіла уряду тоді не дістав і був в Москві до смерті Петра Великого. За Катерини I добився значіння: ставши її совітником, він дає ради, „як запобічи зраді на Україні“. На Україну вернув Забіла за гетьмана Апостола і до кінця життя вів процеси, загарбував чужі землі і закріпощував підсуєдків.

Як централізація московська обмежувала власть гетьмана Апостола, видно з його просьби (кн. II) предложеній цариці 1730 р. — про дозвіл оплачувати другого лікаря з військової каси. Розпорядження князя Шаховского (кн. II), що обняв управу України по смерті Апостола, звернені против звичайного надужитя, що козацька старшина за дарунки звільняла багатших козаків від походів, а висилала біднійших. В них докладно означено, хто має іти власним коштом в похід, які козаки скла-

дають ся на одного, коли можна дати заступника за себе і як козак має бути прибраний. Розпорядження хочуть досягнути, аби як найбільше козаків особисто і своїм коштом відбувало службу. До характеристики старшинської управи цінне ще розпорядження генеральної канцелярії з 1749 р. (кн. I), що посилає 350 козаків до князя Олексія Розумовського, улюбленця цариці, на роботу в сам горячий для рільників час.

До історії культурних відносин дають цінні вказівки реєстри учеників київської академії з 1727 і 1779 р. (кн. I і III) — дітей світських родичів є в ній через половину, в тім багато дітей козацьких старшин. Далі занотуємо ще таке: Архiepиcкoп київський В. Ванатович видає (кн. IX) наказ 1723 р., яким приказує дітям духовних вчитись по школах латини під загрозою не сьвятити неслухняних. Також заборонює він присилати до сьвячення „ідіотів і нечитателів“ і недомітків, як се доси чинено, а поручає кандидатам на сьвящеників добре вивчити катехизм (sic!) і все до сьвященика належне. Митрополит Рафаїл заборонює 20. X 1731 р. монахам волочитись по своїй епархії, хіба за ділами монастирськими; з сього митрополичого письма слідно, що багато з тодішніх монахів зовсім не приносило чести своєму стану (кн. XI).

Про долю кошового Кальнишевського в Соловецькім монастирі подані деякі документальні звістки в кн. XII.

Е. Кивлицький в статті: Мнимий бунт на Волини въ 1789 р. переповідає вступні уваги проф. В. Антоновича до V т. „Архива югозап. Россіи“, що містить в собі акти до поголосок про повстання волинських селян в 1789 р. (кн. XI—XII). На кріпацькі відносини кінця 18 ст. дрібний промінь сьвітла кидає лист переяславського полковника Іваненка до погарського земського судні Лашкевича з 1797 р. (кн. I). З нього довідуємо ся, що повар за втечу від Л—ча пересидів пів року в вязниці. Крепаки кривджені панами, або свободні — неправно закріпощені звертались не раз за порадою до сьвящеників, тому пани обвинувачували сьвящеників в бунтованю селян і їм відбірано уряди; в кн. VII подана заборона духовного правління 1803 р (викликана жалобою дідпча Льва Розумовського) сьвященикам хорольским не втручатись в відносини селян до панів. Прошене ніжинських купців до губернатора київського 1797 р. (кн. VIII) бажає заборони купцям польським і австрійським торгувати на Україні. Вона звернена головно проти Жидів, що робили Українцям сильну конкуренцію, а зароблені гроші вивозили з краю.

Найбільша стаття з суспільних відносин початку XIX в. — Павловського про м. Полтаву, була вже обговорена (в т. LIII). Той же Л. Павловський подає в кількох замітках статистичні матеріали про

ріжні українські міста в поч. 19 в., оперті на урядових жерелах. З них довідуємось, що Кремінчук (Полтавська губ.) мав 1804 р. 7228 мешканців, з того над 10% Жидів, значно більше, ніж иньші міста тоїж губернії. Місто се, положене над Дніпром, вело широку торгівлю, головню будівляним материялом, тому тішилось добробитом. В нім відбувались великі ярмарки. М. Ромни мали 4173 м. в 1804 р. В цілім повіті було 52616 чоловіків. В місті і повіті було над 70 церков, та без шкіл. Гадяч мав 3175 м., з того 413 ремісників (самих шевців 161). В місті бували великі торги. В повіті було 43463 чол., з того 16976 козаків. Церков 60. В Миргороді 6334, в повіті 45120 чол., з того 24275 козаків, решта — міщане, селяне державні, а головню поміщичі. Церков 45, 56 горалень, 10 броварів. Жидів всюди дуже мало, вони головню ремісники. Нарід заробляє ходячи на Дон і чумакуючи. В Прилуках 5561: міщане, крепаки, козаки, 152 ремісників, купці і дворяни; Жидів 45. В повіті 52616 м., що платять податки, з того 15483 козаків. Церков 80. Лубни 2910 ч., Жидів 158. В повіті 46247, з того 18389 козаків, Жидів 54, Циганів 35, церков 60, горалень 212, були й бровари. Кобеляки 4609 м., ремісників 273, з того 106 ткачів. Міщане господарують, возять сіль і рибу з Дону і Криму. Є і 22 млини у них. В повіті платило податки 39681, з того 20820 козаків. Церков пад 60, декуди сьвященники вчили читати. Крім тих дат при кождім місті подані ціни ріжних продуктів в 1804 р., а крім того окремо ціни в Гадяцкім повіті в рр. 1782 - 1803. В Переяславі було перед 100 роками 931 дворів, а 969 домів, 10 церковей, 4987 м., з того 214 ремісників. В місті був монастир, який володів селянами; місто мало також своїх підданих. Жидів було 239. В повіті було 46844 таких, що платили податки, більшість козацька. Дячки учили письма. Було коло 1200 млинів і над 100 горалень. Такі-ж дати подані ще про Константинів, Цирятин, Золотоношу, Хороль, Лохвицю і Зіньків, — все Полтавщина.

Вкінці згадаємо, що лікарів було тоді 36 на цілу Полтавську губ. В 1829 р. пробували (кн. X, XI) завести фельчерську школу в Полтаві, але се зісталось пробою завдяки неохоті місцевих властей до того діла, які, видко, не признавали потреби помочи лікарської для народа. Ліпше пішло з захоронкою для бідних дітей, яку засновано головню заходами місцевого губернатора в 1839 р. (кн. XII). Про неохоту українських селян до щіплення віспи з поч. 19 в. оповідають дві замітки (кн. VII, IX): уряд і духовенство намагають ся побороти се упередженє, особливо полтавський губернатор кн. Куракин, що і з иньших звісток виглядає на чоловіка прихильного народови; він закладає шпихлірі громадські проти волі дідичів, які сему ділу противні.

Становище Жидів на Україні ілюструє наказ міністерства з 1828 р. на імя київського губернатора: він забороняв Жидам мати підданих і служити в царській службі (кн. X).

З культурної історії України XIX віка подамо: Н. Тумасовъ: Історія кievської второй гимназiї (кн. I—VI). Пок. автор, професор другої гімназії в Київі зладив на 50-літній ювілей істповання тої школи її історію. На жаль більша часть розвідки десь пропала, а поміщено тільки її останок, що обіймає роки 1836—52. Праця оперта на матеріялах архива II гімназії, збірнику розпоряджень міністерства просвіти і на розвідках до історії просвіти на Україні. Автор взагалі старався показати педагогічну програму московських висших властей, дати характеристику безпосередних начальників і учителів молодіжи і їх діяльності, характеристику самої молодіжи, її успіхи і поведене, а вкінци вплив різних громадських появ на неї. Таким розумінем своєї задачі вчинив автор працю свою важним причинком до історії шкільництва на Україні, тим більше, що зроблена вона вірно й основно.

Цікавим причинком до історії змагань ввести на Україні народню мову в школах служить записка Шафранова (в кн. XI) про заходи Полтавців коло придбання апробати для українських підручників: граматики Деркача, азбуки зложеної по методі Золотова і граматики Куліша. Діло тягнулось пару років почавши від 1862 р., та неважаючи на прихильні опинії міністерських комісій не доведено його щасливо до кінця. Інтересний також наказ полтавської духовної консисторії з 1861 р. (кн. II), що дозволяє говорити проповіді по українськи.

Листи гр. Ант. Дм. Влудової до прот. П. Г. Лебединцева (кн. I) з років 1867—86 можуть послужити матеріялом до історії брацтва острожського й київського заснованих в 60-х рр. Брацтва мали на меті розширене православя, будову церков, закладане шкіл і видавництво книжок для народа, та все вело ся в державно-московськiм дусі. Менше цікаві листи Лебединцева до м. Платона (кн. X): К. Старині нераз лучається, що поміщує статі або матеріяли зовсім не інтересні для загалу. Чинить вона се хіба з якогось „цістизму“ для осіб, до яких належать ті ріжні „воспоминанія, листи“ і ин., чого доволі і в давнійших річниках мож було подибати.

До характеристики духовних шкіл можуть послужити матеріялом спомини Ю. Г. про одеське духовне училище в 70-их рр. минушого столітя (кн. XI).

Д. Ефремов в статі: Въ борбѣ за просвѣщеніе (кн. II) на тлі погляду на культурний розвій галицької України під панованем Австрії, оповідає про змаганя наші до придбання українського університету, а передовсім про памятну сецесию молодіжи з львівського університету

з кінцем 1901 р. Події тій признає д. Е. велике значінє, вона на його думку дуже приближила заснуванє українського університету. Тут же згадано петицію Наук. тов. ім. Шевченка про самосгійний український університет у Львові, предложену 4. XII. 1901 р. австрійському парламентови (видруковану в кн. I).

О. Л.: О сектантахъ въ Кіевщинѣ (кн. X) — статя написана з поводу брошури В. І Ясевич-Бородаєвскої: Сектанство в Кіевской губерніи. Баптисты и малеванцы, Спб. 1902, якої авторка доволі основно познайомила ся з материялом своєї розвідки, живучи в тій ціли кількома наворотами між сектантами і знайомлячись з їх найвиднійшими репрезентантами. Самі секти, з яких перша — се баптизм німецький перещеплений на український ґрунт, друга свободна і питома перерібка першої українськими селянами, людьми горячішими, екзальтованими і зраженими до формалізму і холоду баптизма, дають гарне свідощтво про наш нарід і ніяк нема потреби вважати їх якимось ляхом, що треба викорінювати, як то і д. О. Л. слідом московського уряду думає. Всі, що писали про сектантів, змалювали їх яко людей ідейних і наскрізь перенятих правдивою християнською любовю. За що-ж їх викорінювати! Витворене сих сект „найліберальніші“ їх противники виводять з того, що школа народна в Росії, відчужена від народа, займає нарід головно церковними питаннями і що житєм народа не інтересуєсь інтелігенція, не засновує для него товариств тверезости, просвітних і ин.; та забувають про головне на нашу думку: закнебльованє уст народа урядом, який йому не дає проговорити в публичних справах і ними займатись, над'ужитя того уряду і його вірного прислужника православного духовенства, до якого нарід не може мати довіря, тратить проте і віру в його науку, а шукає правди, якої в житю не бачить.

Д. Личков в широкій статі: Къ вопросу о реформѣ официальной статистики (кн. I — III) застановляєть ся над сучасним станом урядової статистики в правобічній Україні й подає свої дезідерати.

Переходячи до біографічних і історично-літературних матеріалів і статей, мусимо насамперед занотувати цінний причинок до біографії Шевченка — урядове справозданє з переслухання його 21. IV. 1847 в „III Отдѣленіи“ графом Орловом (кн. II). Між иньшими замітками про Шевченка подибуємо докладну записку про обновленє могили Т. Шевченка Б. Шевченком при помочи складок довершених в рр. 1883—89 (кн. II).

Н. Василенко п. т. Къ біографіи И. П. Котляревского (кн. IV) подає передрук статі з „Отечественныхъ Записокъ“ 1830, якої автор памагав ся дати характеристику поета яко Українця; до біографії К—ого не дає вона майже нічого. З пагоди ювілею Гоголя подано кілька статей

про нього: В. И. Шенрокъ: Гоголь какъ художникъ (кн. VI) і його-ж Къ історії текста „Мертвыхъ душъ“ (кн. VII—VIII) — вона присвячена генезі і тому „Мертвих душ“. Інтересні причинки до характеристики українських почувань Гоголя і гадок його про Москалів подають листи польського поета Залеского, подані в львівськiм письмі „Przewodnik naukowo-literacki“ за р. 1901, з яких відповідні місця передає К. Ст—на (кн. IX): З—ський пише до ученого польського Духинського, що в часі побуту його в Парпжи 1836 р. говорив з ним Гоголь виключно по українськи, читав йому свою статтю про фінське походжене Москалів оперту на порівнянню пісень московських з славянськими, особливо українськими. Українофільство Г—ля виказують ще й листи його до М. Максимовича з 1833 р., в яких він з неохотою і певною погордою говорить про Москалів, жалує, що не знає чому пожертвував їм свої сили, каже, що займає ся історією одинокої, бідної України і тішити ся, що буде жити в Києві — українським, не московським місті.

Подану в сiм річнику кореспонденцію Куліша з Ол. Кистяковським обговорили ми вже в LIV т. Записок. Крім того занотуємо лист Куліша до Г. Галагана писаний з Штрасбурґа 1. V. 1858 р., досить інтересний яко причинок до характеристики покійного писателя в часі розцвітту його сил (кн. I). В. Науменко подав в X кн. поминку про Олександра Навроцького, в якій пригадав на його участь в кружку „київських славяністів“ 1847 р. і його літературну діяльність, якої овочі лишились переважно в рукописи. В дальшій (XI кн.) А. Шрамченко подає доволі простору статтю про пок. письменника — подає огляд його життя, виказ поетичних творів і деякі їх пробки, оба одначе автори здержують ся від ширшої оцінки їх вартости.

В. Науменко подав теж простору статтю про недоціненого належно на думку його українського письменника Ф. С. Морачевського (кн. XI, XII). Свою літературну працю М. почав московськими віршами, потім пересів ся на українського пегаса, щоб дуже слабонькими стихами підбодрювати московського царя і його народи в кримській війні, а закінчив перекладами з сьв. письма, про які дуже похвально висловлює ся між иньшими така авторітетна людина, як І. Срезневський, котрому академія петербургська передала праці М—ого до оцінки. Та неважаючи на дуже прихильну оцінку перекладів і поважну аргументацію зі сторони оціночної комісії академії про потребу перекладів сьв. письма на українську мову, Синод не дав дозволу друкувати їх. Рукопис перекладу четвероеванґелія до нині лежить в петербургській академії, як свідчить записка д. Павловського в IX кн. К. Ст—ни.

Д. Матушевській: Жертвы переходной эпохи (кн. VII—VIII) подав з нагоди нового видання „Люборацьких“ А. Свидницького (що появилось

в Києві в 30-ті роковини смерті автора 1901 р.) коротенький огляд життя передчасно помершого писателя, зміст і оцінку його цінного твору, на основі котрого ставить його в ряди наших виднійших писателів і тому жаліє над вчасною його смертю. Стаття має вартість інформаційну, без претенсій на основну літературну силуетку С—ого. Подано також дещо з літературної спадщини земляка Свидницького — Руданського: в IX кн. подана його баллада Край печери два дубочки, з 1854 р. Слідно на ній вплив польської і московської романтичної поезії, особливо Жуковського. З артистичного боку нічим не визначена, та має істор.-літерат. інтерес з одного боку як жива пам'ятка тих впливів і настроїв, які панували в молодій укр. літературі, з другої сторони яко матеріал для характеристики самого автора. Баллада друкована з автографу, та зміненою правописом, в дописках подані важливіші відміни правопису оригінала. Вона була друкована п. з. „Люба“ в II т. творів Ст. Р—ого, що вийшов у Львові 1896, та сей варіант значно ріжниться від тамтого, так, що можна її вважати другим обробленням тієї самої теми. З порівняння виходить, що варіант К. Старини ранішньої редакції, — пізнішше він був поправлений і скорочений. В кн. XII подані деякі твори Руданського (яких багато спочиває ще в рукописи) — вони взяті з приватних альбомів. В 60-ті і 70-ті рр. поезії Р—ого були дуже популярні на Поділі, тож вписували їх в модні тоді альбоми. Тільки не всі з цілою певністю можна признати за твори Р—ого.

I. Гордієвскій подає листи Н. Закревського до прот. П. Лебединцева (кн. VII—VIII) — вони писані 3-мим з Москви в рр. 1864—66. До біографії звісного етнографа П. П. Чубинського послужить звістка про його недобровільний побут в далеких Архангельську в рр. 1863—69, відки лише завдяки його енергійній науковій праці над пізнанням місцевої людності удалося йому видобути (кн. X). С. Пономарьов дає (кн. II) огляд життя і діяльності Мих. Левченка († 1891), дідача, офіцера і книгара, що торгував головню укр. книжками; він дописував до різних часописів і був співробітником „К. Старини“, де подав кілька статей з нашої минувшини (про Запорожців, давні дороги на Україні і т. п.). О. Пчілка дає причинки до біографії проф. московського університета Стороженка і його характеристики яко Українця, оповідаючи про його громадську діяльність в ріднім кутику — в Лохвицькім повіті. Учений літерат, що потонув в морі російської науки, щиро займається своєю стороною і працює над її піднесенням, оскільки се нинішні порядки громадські в Росії дозволяють одиниці.

Значна частина V кн. присвячена самому пок. Олександру Лаазревському, тут подано: некрольоґ, вражіння очевидця Л. Б. з похоронів

і дуже добрий виказ праць покійника, всього 283 чисел. Знова в VI кн. подає редакция відривки автобіографії пок. історика, що сягають до часів його студій гімназійних; далі не довелося їх покійному записаними працями довести, хоч він все до того забирався (крім того маємо ще „отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній“ його, подані автором в К. Ст.—ні 1901). О. Л. присвятив теплу згадку Талеву Рильському (кн. XI). З некрологів належить згадати ще присвячений Ол. Андрієвському, діяльному співробітнику К. Старини Д. К.

Етнографія заступлена в сім річнику розірно сильно. Крім дрібних заміток маємо тут і кілька статей, які й перейдемо з окрема.

„Малорусская баллада о Бондариві и пани Каневскомъ“ Ц. Г. Наймана (III, 347—390) була вже обговорена окремо (т. LI). Додамо тут лише стільки, що аргументи д. Наймана про випадкове причеплене Каневського (Потоцького) до пісні нас не переконують і ми стоїмо за тим, щоб її уважати історичною піснею, а не баладою. Аргумент, що досі не віднайдено відповідного кримінального акту, що вказував би на справдішнє вбивство Бондарівни Каневським, по нашій думці не може тут рішати — раз, що справа могла бути в суді, але акти її пропали або були знищені, друге — що процесувати ся якомусь там боднарови з дуком Потоцьким було не легко і він міг добровільно з ним погодити ся, отримавши, приміром, значнійше грошове відшкодуванє від Потоцького. Що до походження пісні, то повстане її в Галичині не може підлягати сумнівові; вже саме її розширене — про Бондарівну співають у нас у кождім селі — свідчить про се, а так само мова і форма. Що до подробиць, завважимо: д. Найман не знає брошури ks. Sadoka Barasza, Pamiątki Buczacza — де досить місця присвячено Каневському і подають ся навіть кілька документів. Антонович і Драгоманів не могли втягнути пісні про Бондарівну у своє виданє з тої простої причини, що не дійшли в ньому до другої половини XVIII ст., коли подія пісні могла мати місце. Вправді пізнійше Драгоманів продовжував виданє і дійшов аж до зруйнованя Січи, але поминув при тім усі пісні такого місцевого значіння, як пісня про Бондарівну. Півниця, слово не конче польського походження, як хоче автор — раз, що воно знане в таких околицях, де Поляки не мали ніколи ніякого впливу, а по друге, що воно утворене від загально славянського пня. Тому не може воно служити доказом сякого або такого походження пісні. Те саме належить сказати і про слово sklep. Автор помиляєть ся також, уважаючи уніятським впливом те, що Бондарівні „всі віргани грали“. Як відомо, по уніятських церквах усюди заведений хоральний спів, а не музика та ще на орґанах. Правда, трапляли ся поодинокі проби заведеня орґанів до церкви, але вони від не повели ся. У всякім разі статя д. Наймана

дуже інтересна і звертає на себе загальну увагу. Доповненням до неї слугують дві замітки: а) „По поводу статьи Ц. Г. Наймана о Бондаривнѣ“ Б. Познаньського (V, ст. 96—98), в якій він додає пояснення до свого варіанта пісні про Бондарівну, записаного давніше і цитованого Найманом; б) „Варианты къ пѣснѣ о Бондаривнѣ“ (V, ст. 99—101), в якій редакція подає від себе кілька відмін сеї пісні.

Статтю д. Сластьона про кобзаря Кравченка обговорюємо нижче, в відділі бібліографії. Працю д. В. Милорадовича: „Житѣе-бытѣе Лубенскаго крестьянина“ обговоримо окремо, коли скінчить ся. Перейдемо натовсь до иншої статі д. Милорадовича: „Малорусскіе народныя повѣрья и разказы о пятницѣ“ (V, ст. 269—281). Як звісно, між нашим народом розповсюджене загально віруване про те, що в п'ятницю не годить ся виконувати деяких робіт, особливо-ж прясти, золити біле, ліпити, робити квашу, чесати ся (жінкам). Як видно, се самі жіночі роботи. Д. Милорадович зібрав у сій статі 21 оповідане на сю тему і надрукував, попереджуючи їх коротким вступом, в якім показує, що віруване про п'ятницю розширене й між иншими народами, до чого подає й відповідну літературу. Нічого й казати тут, як вартна праця д. Милорадовича, особливо для мітологів. Подібні суцільні збірки фольклорного матеріялу на різні теми з відповідними поясненнями і науковим апаратом повинні стати найближшою задачію наших етнографів.

„Тры сестры, царевычъ, степъ и море“ (V, ст. 282—300) се казка, записана Ц. Г. Найманом. Фабула її ось яка: Цар вибирає собі жінку з поміж трьох сестер, з яких одна може окрайцем хліба нагодувати його військо (найстарша), друга одною горсткою пряжі убрати його військо (середуща), а третя зродити йому дванадцять хлопців по пояс золотих, від пояса срібних (наймолодша). Цар вибирає наймолодшу; старші сестри постановляють молодшій пімсту і ріжними інтригами доводять до того, що цар прогоняє жінку. Припадково він довідуєть ся одначе про правду й приводить царівну назад на її місце з синами, а старших сестер карає. — Д. Найман додає до сеї казки деякі паралелі, одначе не приходить на їх підставі до ніяких висновків, хіба вказує на те, що казка не українського походження. Але-ж усі казки так само не українського походження і нині не можна вже навіть говорити про „національні казки“, бо вони всі вандрівні, інтернаціональні. До певних висновків на підставі сеї казки можна дійти, але треба знайти далеко більше варіантів. Багато між ними вказано в Етногр. Збірнику, т. IV, ст. 117—122.

„Ликы моего села“ (IX, ст. 319—342) — се стаття невідомого автора, що підписав ся буквами В. К. Він подає тут причинки до народної медицини, обговорюючи блекоту, паслін, вороняче око, вовчі ягоди, чорнушечку, ранник, материнку, тютюн, лопух, чистець, зв'іро-

бой, полип, цитварове сімя, березку, дрік, редьку, чистотіл, цар-зіле і иньші. Цікавий лїк — „гпїздо“, що має коло 24 складових частин із різних предметів; так само „бумажное масло“, роблене зі звичайного паперу і уживане для лічення більма. Обширнїйше говорить ся про лічення соняшниці і гризї. З поодиноких лїтяків, розкиданих по статї, видно, що автор вірить також у цілющу силу багатьох сільських лїків, хоч вони на перший погляд як не індиферентні, то певно шкідливі. При кінці подає деякі вірування, шкода лиш, що не наводить до них народних оповідань, хоч згадує, що вони існують. Оповідання сї були-б цікаві не лише з фольклорного боку, тому редакция К. Ст. повинна удати ся до нього з прошенем, щоб їх записав, і опублікувати їх. Автор наводить лише звісне оповіданє про вбиванє старців у давнину; з нього не можна одначе робити виводу, що і в нас їх убивали, бо оповіданє вандрівне і передає факт сповнений десь, але де — не знати. Взагалі статя д. В. К. має вартість із тої причини, що народня медицина в нас не обслідувана гаразд, а навіть матеріалу до неї не багато. Вїмок становлять лише праці Талька-Гринцевича (видана Краківською Академією) та Милорадовича (друкована в К. Ст., про що ми свого часу згадували).

Остання невеличка статя етнографічного змісту, се: „Нѣкоторыя дѣтскія игры въ Маякахъ, Херсонской губ.“ (IX, ст. 401—407). Автор її подає тут 16 діточих забав із одного села. Назви їх такі: Мета, З коня на коня, Проворний, Круговий, Серединка, Жидівський, Ярки, Стінки, Клабасей, Шляки, Чур-Жид, Горщечки, Блудок, Трампіжа, Верниголова, Салдатки. Діточі забави також не вистудійовані, а навіть нема про них таких праць, як про народню медицину. Тому показуєть ся конечно потреба повного їх зібраня і виданя.

Перейдемо тепер до коротких заміток, яких також є кілька: „Изъ народныхъ предавій“ (XII, ст. 156—157) — під сим наголовком подає д. Беньковський два місцеві перекази про Кармалюкову і Татарську долину; оба оповідання дуже інтересні. „Судъ св. Юрія“ (IV, ст. 163—165) — тут подає той сам записувач знанє оповіданє про те, як Юрій призначував усяким зьвірам поживу, як тому прислухував ся на дереві чоловік і як того чоловіка з'їв опісля вовк за наказом Юрія (по другій верзїї з'їв його скотину); варіант сього оповідання не замітний нічим.

„Изъ области народныхъ вѣрованій о выходцахъ съ того свѣта“ (IX, ст. 108—110) — під сим наголовком подав д. Беньковський оповіданє про те, як дочка ходила по смерті до дому своїх родичів і виробляла їм там ріжні збитки кілька лїт, аж поки стара не зачала ходити по монастирях, відпустах, давати на служби, сповідати ся і т. и; оповіданє се становить цікавий причинок до сього роду фольклора;

стилістично і що до мови воно дуже гарне. „Сельская сатира“ (V, ст. 88—93) опублікована д. В. Доманицьким, твір занадто місцевий, щоби міг мати ширший інтерес; се сатира на господарів одного села в якій майже кожному господареві причіплена якась латка.

„По поводу малороссійскаго народнаго орнаменту“ (X, ст. 67—73): в „Полт. Губ. Вѣд.“ (ч. 208) умістив був статтю Н. Макаренко, в якій вказував, що народний орнамент на ручних виробх, особливо ткацьких і гончарських, не лиш не розвивається, як повинен би, але упадає. На те відповідає йому в сій замітці д. Василенко вказуючи на причини сеї появи і на способи зарадити лиху. „По поводу новаго народнаго обычая“ (VIII, ст. 23—24) — д. Грицько Коваленко-Коломацький зазначає тут, що платня за молоду (український калім) у Таврії річ зовсім не нова і загально розширена. Там платять парубок за дівчину по 100 й більше рублів, відповідно до її дородности і майна парубка. Очевидно сей звичай не українського походження, але взятий від когось з сусідів із поміж східних народів, найскорше Татар. „Стрѣлянье въ кресты“ (VI, ст. 161—162) — єсть повірка між народом, що хто в певно означений час стрілить у фігуру, той буде таким стрільцем, що ніколи не хибить. До сього вірування наводить д. Беньковський як ілюстрацію два оповідає, а крім того називає місцевості, в яких заважав сліди стрілів на хрестах Подільщини та Волинищини.

В. Г.

Літературній критиці присвятила в сій році редакція К. Старини більше уваги. Д. Єфремов подав широку статтю п. т.: „Въ поискахъ новой красоты“, де виступає против модерністичних течій в нашій літературі, але при тім не всюди показує потрібної об'єктивности в оцінці, не досить зрозуміння, хоч взагалі стаття написана талановито, і деякі їх і навіть спостереження автора зовсім вірні. В відділі бібліографії занотуємо дуже вартний для нас огляд українських видавництв 1901 р. на Україні зроблений С. Єфремовим. Небогаті вони і нечисленні, та на тій основі не можна судити про літературну працю наших земляків за кордоном, бо уряд відмовив вже кілька разів проханням в справі видавання українського журналу, а дозволи на друкування книжок видає лише в дуже обмеженій мірі. Центром видавничого руху українського лишається далі Київ. Дещо дали там Полтава, Харків, Одеса і ин.

З рецензій наукових згадаємо оцінку Історії України-Руси проф. М. Грушевського (доволі довго прийшло ся на то ждати, коли зважимо, що І т. сеї епохальної для нас праці вийшов ще 1898 р.) та Записок Н. тов. ім. Шевченка с. 42—48, Кримського: Пальмове гилля, т. III творів І. Н. Левичького, Л. Українки: Думи і мрії і ин. Д. К.

(Далі буде).

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Musée préhistorique per Gabriel et Adrien de Mortillet, album de 105 planches, 2 edition, revue et complétée, Париж, 1903.

Автори цієї надзвичайно цінної для передісторичної археології книжки мали на меті найперше — зробити приступними найкращі зразки великих передісторичних збірок для тих, хто не має спромоги їх відвідувати по великих європейських музеях, а потім подати малюнки цих зразків уложеними систематично, у хронологічній наступності, таким робом, щоб вони становили собою основу цілої наукової системи вивченої небіжчиком Габрієлем де Мортілем. Сього одного вже досить, щоб зробити сю книжку обов'язково потрібною за для кожного музею і за для кожного чоловіка, що хоч трохи працює на полі передісторичної антропології. Ще у більшій мірі придасться ця книжка, котрої перше видання, досить дороге (35 фр.), у нас було дуже мало кому відоме, для нашої українсько-руської, молоді ще передісторичної науки.

Нове видання Musée Préhistorique дуже побільшене і наукова система його піднесена на рівень найновіших наукових здобутків. Так значно побільшено число карток, присвячених третичним кам'яним виробам. Додано чимало нових зразків з Thenay і особливо з Puu Courgu. Дуже побільшене також число образків з магдаленської доби, де до різьбярства на кістках, котрим обмежувалось, що до майстерства, старе видання, додано ще малюнки на стінах печер, знайдені дуже недавно ще у la Monthe і по інших печерах Дордони. До різьбярства теж прилучено і славні фігурки Петта з печери Brassamprouy. До хронології передісторичного чоловіка увійшли, розуміється, малюнки останків

Pithecanthropus'a знайдених на Яві дром Дюбуа. Бувший колись hyatus між полеолітичною і неолітичною добами тепер заповнений двома новими добами Тураською і Тарденуазською, котрі виключили собою не досить науково визначену давнішу Кампінєнську і для котрих зроблені цілком нові картки. Чимало теж додано до неоліту і особливо до бронзової доби. На великий жаль д. Адрієн де Мортіле не скористувався ні нашим ні навіть загальним перед-мікенським майстерством і не звернув досить уваги на новіші знахідки гальштатської доби у Глазінацу і по інших місцях на Балканах, та й взагалі гальштатська доба, як і доби новіші, вже протоісторичні, вийшли у його не досить повними і не так старанно обробленими як попередні.

Як би не було, а нове видання Передісторичного Музея Мортіле виявляє ще раз велику наукову вартість його системи, нарешті прийатої тепер у науці цілого світу. З початку дорікали їй те, що вона заснована найбільше на підставі французьких здобутків і через се не має великої ваги для інших земель і не може признавати ся за універсальною. Однак-ж нові знахідки по інших сторонах не тільки Європи, а навіть Азії, Африки і Америки, цілком довели всесвітню здатність системи Мортіле і її мусіли прийняти у Німеччині і в Бельгії і в Італії, звідки найбільше йшло усяких спостережень проти її вартости. Чи так чи инак приходить ся держати ся її і у Сен Жерменському музеї, директором котрого був колись Г. де Мортіле і котрим тепер заправляє так знаний з поводу славної корони Сайтафарна, Соломон Рейнах.

Найменьш відома ся система мабуть чи не у нас. Частиною не маючи потрібної наукової освіти, частиною під впливом деяких російських археологів, у котрих були свої цілком особисті причини не бути вдоволеними в Г. де Мортіле, трохи не всі наші українські археологи досі або зовсім не знали або йдучи слідом за Росіянами навмисно ігнорували наукову систему великого заснователя передісторичної археології і тим самі себе засуджували на хижачке руйнування могил у одній тільки меті виконати яко мога більше старинних річей за для своїх, або часами й за для чужих (звичайно за гроші) збірок, річей, що не маючи найчастіше більшої наукової вартости, ідуть як якісь *bibelots*. Коли-ж їм трапляло ся і трапляється як небудь випадково напасти на яке неолітичне, а тим більше палеолітичне становище, вони риють його як поле картоплі, нівечать цілком пам'ятки старини, викидають і нищать кістки і не знаючи наукового значіння викопаних річей, або просто рішають, що се збутки самих найдавніших людей на цілому світі або починають метикувати, кому-б їх надати, чи Киммерійцям чи просто таки Слов'янам... Огже при такому стапі нашої передісторичної архео-

льоїї, здасть ся нам — що нове, далеко дешевше видання Musée Pré-historique de Мортіле мусить мати за для нас дуже велику вагу і коли не зверне наших „копачів“ на правдивий науковий шлях, то може на-верне на його хоч деяких молодших, більше осьвічених і більше при-хильних до наукової праці робітників.

Хв. Вовк.

Пр. доцентъ Р. Вейнбергъ — Славяне и ихъ физи-ческая эволюція (Міръ Божій, 1903, IX, с. 65—78).

Д. Р. Вайнберг від певного часу містить по різних російських часописах статі з антропології. Припускаю, що се ще молодий робіт-ник, та можу тільки побажати, аби дальші його роботи як найменше були подібні до сеї. Бо ся робить дуже не миле вражіння. Написана вона шумно, з великими претензіями, з охотою ставити прогностики в на-ціоналістичнім тоні, і zarazом — незвичайно неясно, голословно і з оче-видним необнаймаючим з предметом. Автор коротенько говорить про сучасний тип Словян — що до форми черепа й краски, потім переходить до старших відомостей і археологічних фактів та стараєть ся від-повісти на питання, як теперішня двоїстість типа сформувалась. Корот-кий зміст його дуже неясного говорення був би той, що у Словян від початку був тип короткоголовий і довгоголовий, але короткоголовий, як більше інтелігентний і кренкий, витісняє довгоголових; що до білої краски, то з нею так справа і лишаєть ся неясною: „в дуже давню епоху еволюції Словян на їх генеалогічнім дереві розвиває ся білий доліхoidний тип“ (а основний — темний), таї годі. Автору при тім одначе дуже не хочеть ся, щоб Словяне були типом мішаним, і він ста-раєть ся їх від сього оборонити, але так, що тої аргументації до якихось виразних тез я не годен зібрати. Особливо-ж його інтересує аполлогія великоруського типа, про який він пише: „Въ этомъ смыслѣ мы счи-таемъ себя въ правѣ допустить, что великорусское племя является наиболѣе сильнымъ и надежнымъ продолжателемъ сво-ей расы, совмѣщая въ себѣ и настойчиво удерживая совокупность физическихъ признаковъ всѣхъ родона-чальниковъ міра Славянъ*)“ (то значить, і таких, що на по-гляд автора засуджені на вимерте перед більше здібними до життя й по-ступу прикметами). Як на свої авторитети, автор покликаєть ся на Бера, Богданова, Анучіна, Уварова й Антоновича, але не зраджує зовсім зна-йомости з новішою полемікою про початковий словянський тип, викли-каною поглядами Нідерле. За те з емфазою підносить він, що його „гипо-

*) Курзива автора.

тезы и положенія“ були вперше висловлені ним, і що вони вказують дорогу „до конечной цѣли“ науки. Не туди, паничу!

М. Грушевський.

Проф. И. Н. Смирновъ — Значеніє урало-алтайських племенъ въ образованіи исторіи русской народности (Вѣстникъ и бібліотека самообразования, 1903 ч. 34 і 35).

Автор характеризує побут урало-алтайських лісових племен, з другого боку — степових, по части зачіпає також побут тундри; потім вияснює становище східньо-словянської людности до степових і лісових племен. Головна ціль статі — збити погляди „українських істориків“, що противставляють „туранізованим, обмонголеним Великорусам кристально-чистих Славян-Малоросів“. Сей полемічний запал і зовсім невідповідні науковій студії апострофи на адресу „романтического тумана, напущенного фанатиками-українофилами“ в значній мірі одначе перешкоджають автору в спокійнім, методичнім досліді фактів і хочаби сказати за богато, в роді того, що Великоросіяне менше піддали впливу урало-алтайської раси, ніж Українці, автор може тільки на себе стягнути закид „романтичного фанатизма“.

Головні моменти, на які вказує автор — такі: перехід урало-алтайських племен степами серед словянської колонізації; метизація наслідком тюркських нападів на українські оселі; осідання на Русі Тюрків; відлив з степів на північ метизованих українських осадників. Значіпие цих факторів на антропологічне мішання треба одначе обмежити значно. Не повторюючи сказаного мною про впливи Тюрків, що осідали на Русі (див. Історію України-Русі II с. 305—6 і 371—2), я піднесу от що: при нападах Тюрків жінки забирали ся в неволю, та хіба рідко підпадали їввалту; українські осадники в степах — як то з притиском підносить автор, вели жите безфамілійне, значить в свої родини переважно не вносили елементів чужородних. Взагалі на підставі історичного матеріалу, яким оперує автор, не можна довести навіть значнійшого антропологічного впливу урало-алтайських племен на українські, хоч би в приближенню такого, який мусимо прийняти для Великоросів. Може з часом антропологічні досліді змусять нас припускати їх. Але поки що антропология такого важкого слова ще не сказала.

М. Грушевський.

Н. Некрасовъ — Замѣтка о двухъ статьяхъ въ договорѣ Игоря съ Греками 945 года (Извѣстія отд. рус. языка академіи наукъ, 1902, III с. 77—88).

Автор розбирає два параграфи умови Ігоря з Греками (§ 3 і 4 по поділу Хрестоматії В.-Буданова), де йде мова про видачу челяди —

утікачів від Русі і від Греків. Що-до першого — автор підпирає об'яснення Сергієвіча: мова йде про утечу челядина від Русинів, що мешкають в Царгороді, коло св. Мама, але слова „да на роту идуть наши хрестяне Руси“ толкує він так, що тут іде мова про Русинів царгородських, підданих Візантії — вони мають присягти, що не мають у себе того утікача-челядина. З таким толкованням сих слів ніяк не можна згодити ся: не можливо, аби шукати утікача руські купці могли тільки у візантійських Русинів. Мабуть замість „наши хрестяне“ треба читати „ваши“.

В толкуванні другої статі автор приймає також толкування проф. Сергієвіча, з тою одначе відміною, що не його гадці два золотника „німечного“ має заплатити не господар притриманого раба, а Русини, що того раба притримали, як кару за уживання покрадених річей. З сим одначе толкуванням також ніяк не можна згодити ся: „німечне“ — се плата за переем, а якась кара тут була-б чистим абсурдом.

М. Грушевський.

А. П. Воротниковъ — Анна Ярославна королева Франції (1051—1060), Мва, 1901.

Титул сей може помилити — книжка містить не монографію про Ярославову доньку, а драму про неї. Драма як драма, бувають і далеко гірші; автор, очевидно, потрудив ся коло неї чимало, але дух і обстанову часу віддає вона тільки в дуже малій мірі. Приготовую її тут з огляду на передмову автора, де він збирає звістки про героїв своєї драми, головню про саму Анну, й подає літературу її біографії. Вона вібрана досить повно, одначе упущена стаття Thomas в *Essais de philologie française*, Париж 1898): присвячена підписи Анни: він читає її як Ана рейна (д. Воротніков натомість читає роина, в оригіналі: *Ана рѣйна*).

М. Грушевський.

Д. И. Абрамовичъ — Исслѣдованіе о Кієво-Печерскомъ Патерикѣ какъ историко-литературномъ памятникѣ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1901 г. тома VI-го кн. 3 (ст. 207—235), т. VI, кн. 4 (ст. 37—102), т. VII, кн. I (ст. 233—279), т. VII, кн. 2 (ст. 204—231), т. VII, кн. 3 (ст. 34—76), т. VII, кн. 4 (ст. 43—65) і окреме виданє).

Праця д. Абрамовича, вбога на нові погляди та здобутки, являєть ся дуже пильним та старанним зводом усього того, що доси було зроблено для виясненя літературної історії та історичної вартости Кієво-Печерського Патерика. Автор сумлінно визискав усю дотеперішню літературу, перебирає за рядом різні давніші погляди та висловлені для

їх потвердження аргументи, і подає декуди й свої власні погляди, звичайно в напрямі „золотої середини“. Найдетальніше він зупиняється над найстаршим ядром Патерика, себто над писаннями преп. Нестора, до яких вертає пару разів на протязі своєї праці. Правда, література сеї теми не така розроблена, аби нового слова тут сказати автор не міг, та проте треба подякувати йому за зведенє до купи всіх важніших контроверсій звязаних із сею темою. Розмірно новим причинком являється тут хіба розд. III, де говорить ся про літературні взірці Патерика, а спеціально Несторового Житія Теодозія Печерського. Про се скажемо далі декілька слів.

Праця д. Абрамовича складається з чотирьох розділів не однакової довгости. Розд. 1 говорить про авторів Патерика, власне про преп. Нестора Літописця, сьв. Симона єпископа володимирського і суздальського і Поликарпа, монаха Печерського монастиря. Зібравши до купи все звісне доси про Нестора автор доходить до таких висновків. Найважливіший твір Нестора, се Житіє Теодосія, писане перед р. 1088; раніше від нього, десь коло 1080 р. написане Чтеніє о Борисі і Глібі, зложено незалежно від Сказання про тих сьвятих, приписуваного Якову Мнихови і далеко слабше від нього і з історичного і з літературного погляду. Літопись Несторова, се був твір зовсім відрубний від Повісти временних літ; правдоподібно се була літопись Печерського монастиря, в якій до Повісти врем. літ узято деякі уступи, а власне Сказаніє чесо ради прозва ся Печерскій монастирь, Слово о первыхъ черпорицехъ Печерскихъ, Слово о пренесеніи мощей преп. Феодосія і ще деякі дрібніші нотатки. Правда, між тими літописними уступами і Несторовим Житієм Теодосія єсть деякі суперечности; д. Абрамович хилить ся до думки, що ті суперечности не перечать спільности автора: їх можна вяснити подекуди иньшим становищем автора (там гагіобіограф, а тут літописець), а подекуди пізнішими перерібками. Тут важну підмогу для студій дають різні редакції Патерика, куди ввійшли також ті писаня преп. Нестора, иноді в формі повнішої, ніж їх маємо в літописи. Коротенькі уваги присвячує автор двом дальшим авторам Патерика, сьв. Симонови і Поликарпови, яких писаня не викликали таких наукових контроверсій.

Другий, найширший розділ праці д. Абрамовича присвячений редакціям і копіям Патерика. Патерик дійшов до нас у великій числі рукописів, був часто друкований; із тих рукописів та друків можна зложити прецікаву історію його повстання та многоразового редагування. Найстарша звісна нам редакція, тзв. Арсенієвська, була доконана 1406 р. Вже перед тим була у нас книга Патерик якоїсь первісної редакції, що дійшла до нас лише в уривках. Таких часткових

рукописів дійшло до нас 16. Д. Абрамович передає детально їх зміст і подає коротку характеристику їх складу та старі мовні форми, якими визначають ся ті копії. Арсенієвської редакції звісно доси 13 копій. Супроти первісної редакції тут маємо деякі доповнення, введено статі, які не входили в первісну редакцію, в тексті поодиноких статей пороблено додатки і підновлено мову. Третя редакція, се Теодосієвська; се властиво вибір із Патерика, зложений правдоподібно в цілях богослуження. З якої старшої редакції dokonano сей вибір, се ще не зовсім певно; д. Абрамович схильєть ся до думки, що в затраченій первісній. Рукописних копій сеї редакції заховало ся дуже мало; д. Абрамович описує їх лиш дві і згадує ще дві заховані лише в уривках.

З другої половини XV в. маємо дві редакції тзв. Касіянівські: перша dokonana „повелѣніємъ инока Касіяна крилошапинца печерського... на имя священноиноку Акакію“, прозвана через се ще Акакієвою або Йоановою з тої причини, що на чолі її стоїть „сказаніє главъ Патерика Печерскаго“ dokonane печерським монахом Іоаном. Сеї редакції звісно доси лише 4 копії. Редакція dokonana на підставі первісного Патерика та літописи; поодинокі статі впорядковані відповідно до змісту: в їх тексті бачимо не мало вставок, в тім числі одна дуже характерна в житію свв. Теодосія, по якій буцім то сей святий умираючи віддав Печерський монастир під опіку князеви Святославови з тим, „да не обладаєть имъ ни архієпископъ ни инъ никтоже отъ клирикъ софейскихъ, но токмо да завѣдаєть его твоя держава и по тебѣ дѣти твои и до послѣднихъ родоу твоего“. Ця вставка викликала живу контрверсію. Її автентичности боронив Макарій, неавтентичність доказав Філарет чернігівський, Бутков, Кубарьов; сей остатній признавав її самому Касіянови і твердив, що вона зроблена в 1462 р. Д. Абрамович показує, що вона значно старша, бо маємо її вже в Арсенієвській редакції. Він іде далі і кладе її аж на XII в., на тій основі, що вже грамота кн. Андрія Боголюбского з р. 1159, якою Печерському монастиреви надано характер лаври і ставропігії, згадує про її незалежність від київського митрополіта, задокументовану буцім то „на хартіяхъ, Патерикахъ и Літописцахъ нашихъ Русскихъ“. Правда, дослідники виказали, що ця грамота — фальсифікат, але д. Абрамович із Соловйовим припускає, що була первісно якась грамота, що надавала Печерському монастиреви широку автономію; ця грамота затратила ся, але на її підставі „одні із учених монахів Печерських, що стояв близько до Полікарпа“ вважав відповідним записати се в житію свв. Теодосія. Догадка по моїй думці зовсім безпідставна; далеко правдоподібніше зачислити сю вставку, як також інші подібні (назване свв. Теодосія архимандритом) до XV, а не до XII віку. Отся перша Касіянова редакція була в 1462 р. перепи-

сана для моск. княгині Евпраксії, і за посередництвом сеї копії вийшла також до великої Четї Минєї митроп. Макарія. Сам Касіян тимчасом заняв ся переглядом старих копій Патерика і 10 цвітня 1462 р. викінчив нову, другу його редакцію, що здобула собі широке розповсюдження. Д. Абрамович згадує про 31 копію. В відріженню від першої редакції, де статі розложені відповідно до матерії, у другій редакції видно намагання розложити їх у хронологічнім порядку. Бачимо тут цілий ряд нових додатків, узятих, як догадують ся деякі вчені, із первісної Печерської літописи зложеної ще в XII в. Д. Абрамович не згоджуєть ся з сею думкою і вважає ті додатки концептом самого Касіяна, зробленим на підставі усної традиції.

Отся Касіянова друга редакція лежить в основі польського Paterikon-a, виданого 1635 р. Сильвестром Косовим, рукописних редакцій Йосифа Тризни та Калістрата Холошевського, і нарешті друкованих видань Патерика починаючи з 1661 року. Особливо редакція Тризни, захована лише в однім рукописі, зложена в Печерськім монастирі 1656 р. визначаєть ся багатством додатків, із яких деякі, прим. про заснування Турівського єпископства, являють ся одинокими сьвідощтвами в тім предметі і взяті очевидно із старих жерел. Власні додатки Тризни — се звичайно шабльонова, пуста риторика. Д. Абрамович доказує, що перший друкований Патерик з 1661 р. в значній мірі користувався сею Тризною редакцією. Друкованим Патерикам присвячує д. Абрамович окрему розвідку, що входить також у другий розділ його праці. Інтересна тут особливо історія „правлення“ тексту Патерика, в якій виявило себе і тісне московське розумінє православія і московська нетолерантність до тих українсько-руських відтінків у мові Патерика, які заховали ся в давніших рукописах і друках. На жаль д. Абрамович лишає сеї останній пункт зовсім без уваги.

Третій розділ праці д. Абрамовича говорить про літературні жерела Печерського Патерика. Виходячи з того факту, що староруські письменники навіть у оригінальних своїх писаннях користували ся готовими греко-візантійськими літературними формами, переймали з них властивости композиції й стилю, а иноді цілі звороти і навіть цілі епізоди, д. Абрамович вичисляє всі звісні доси житія й загалом грецькі ratio-біографічні твори, які були знані на Русі XI—XII в. і які могли мати під руками автори нашого Патерика. Потім зупиняючи ся спеціально на писаннях преп. Нестора автор цитує цілий ряд паралельних уступів ріжних грецьких житій. Сказати по правді, сей розділ оброблений досить слабо; паралелі не всюди переконують, ріжниць не підкреслено як слід, висновків не сформуловано ясно, очевидно тут зроблено лише початок для дальшої праці.

Остатній розділ праці д. Абрамовича роздивляє Патерик як історичне жерело. Автор не згоджується з тими вченими (Ключевський, Голубінський), які в пам'ятках староруської гагіографічної літератури майже не добачують жерельної вартості для історії але ряд виписок з текстів (щось в роді річевого показчика *in crudo*), поданих д. Абрамовичем — се занадто слаба відправа згаданому поглядові.

Ів. Франко.

К. Покровскій — Кометы въ русскихъ лѣтописяхъ (Мірѣ Божій, 1903, IV с. 235—258).

Статя не безінтересна, хоч і дає далеко менше пїж би могла дати. Тема того рода вимагала не тільки фахових відомостей з астрономії, але й доброго ознайомлення з укладом літописей і літописних компіляцій, їх джерел. Про фаховість автора в астрономії не можу судити, але з літописями, він, очевидно, познайомився дуже побіжно, і се відбивається на його статі дуже некористно. Для нас інтересні заготовані ним комети 912, 1066, 1145, 1223 і 1264 (1265) рр., з ними порівнює він записи під рр. 911, 1065 (у нього хибно — 1064), 1145, 1223 — 4 і 1264—1266 рр. Було б пожадано, аби автор при всіх кометах, а не при декотрих тільки, вказав докладніший час — місяці й дні, в яких могли їх бачити в наших краях — о скільки підставу для такого обчислення дають записи інших країв, і взагалі відомости з них подав докладніший, не так загально.

Докладніший ознайомлення з літописним матеріалом научило б автора наприклад, що для комети 911 р. треба звернути ся до візантійських джерел, до їх датовання, що „Прибавленія къ Ипатской лѣтописи“, себто Густинська компіляція, не має самостійного значення: записку про комету 1264 р. вона взяла з Кромера і Бельского (див. Кромера в вид. Туровского с. 476 і Бельского в тімже виданні с. 313), а іде ся звістка з Длугоша II с. 392—3, що взяв її з старших хронік (див. мою Хронологію Галицько-волин. літописи с. 44 — статю, що повинна була бути звістна автору, але, розуміється, звістна не була). Сунпроти того, що західньо-словянські хроніки нотують комету 1264 р., думаю що се рішає на користь сього року (не 1265) і дату записки Гал.-вол. літописи. Записка Густин. компіляції про комету 1266 р. також не самостійна, очевидно походить з якоїсь північної компіляції (мабуть Никонівської).

При всім тім стаття автора буде корисна при деяких хронологічних питаннях нашої літописи.

М. Грушевський.

Ө. Браунъ — Фріандъ и Шимонъ, сыновья варяжскаго князя Африкана (Извѣстія отд. рус. яз. 1902, I с. 350—365).

Ся маленька замітка до тексту Патерика фактичним змістом не богата: вона констатує, що імен Африкан, Фріанд, Шимон нема в скандинавським в такій формі; для Африкана вказує Afreki (*Afrekan), для Фріанда — friandi, свояк, братанич, і думає, що автор Патерика, маючи перед очима варязьку запись, помилив ся і зробив з friandi — братанич, власне імя. Для форми Шимон вказує автор на вагання між *s* і *ш* в діалектах Сударманлянда і Остергётлянда.

Інтересніша загальна обстанова досліда. Д. Браун — завзятий нормаліст, „безъ страха и сомнѣнѣя“, — таким виступав він в давніших працях (Разборъ теоріи Будиловича, Разысканія), таким лишаєть й тут. Нормалізм для нього — „доказана теорема“. На підставі двоїстости в передачі шведського *s* в різних іменах через *s* і *ш* він готовий визначити навіть провінцію, звідки прийшов Рурик, властиво Сипеус!

Лишаючи на боці сі крайности нормалістичного запалу, проба — на підставі сеї двоїстости вказати шведську еміграцію з різних провінцій, цікава — коли витримає дальшу перевірку.

М. Грушевський.

С. Шамбинаго — Старипы о Святогорѣ и поэма о Калеви-поэгѣ (Журналъ Министерства нар. просвѣщенія 1902, I ст. 49—73).

В дослідях над великоруськими „билінами“ чи то „старінами“ завершила ся протягом несповна півстоліття дуже характерна переміна. Які широкі потоки краснорічя розпускали Орест Міллер та Буслав, любуючи ся героями тих пісень як геніяльними виploдами великоруського народнього генія, як відгуками прастарої руської традиції! З якою певністю говорено про мітичні праруські вірування, зложені в тих віршованих повістях, про „старших“, дохристиянських, і молодших богатирів, про їх аптагонізм, що мав бути відгуком перелому доконаного в життю руського народу заведенням християнства! І яке патріотичне обурення вибухло в таборі тих учених патріотів, коли 1873 р., як раз 30 літ тому д. Стасов виступив з еретичною думкою, що великоруський епос, то не жаден оригінальний виplід народнього великоруського генія, а слаба, уривкова копія епічних пісень різних фінських та турецьких племен! Цевна річ, твердження Стасова в тій формі, як були висловлені в-перве, були занадто поспішні, занадто категоричні, але без сумніву в них було далеко більше правди, ніж се бажали признати патріоти-славянофіли.

Від того часу зроблено дуже багато для вистудіювання сеї теми, і то власне завдяки імпульсови даному Стасовим. Одні зібрали багатий матеріал устної та писаної традиції північних і східних фінських та турецьких племен, інші шукали інших зв'язків та зближень — зі Скандинавією, середньовіковою західною Європою, Византією, старожидівськими та старохристиянськими апокріфами, інші взяли ся доповнювати запас зв'язних доси текстів „старін“ новими записами з уст живих іще „сказителів“, яких на диво почали віднаходити по різних губерніях Росії, навіть таких, де давніше думало ся, що їх зовсім нема. Ще інші дослідники почали збирати сліди старших „сказителів“, скорморхів і загалом людей, що займали ся співанєм, рецитованєм і правдоподібно й укладанєм тих старін; розглянено докладно побутові деталі розсипані в тих піснях, звернено пильну увагу на назви, на варіанти, на старі записи текстів, і таким робом поставлено справу на твердін науковін ґрунті. Сконстатовано поперед усього, що велика більшість „старін“ має на собі побутовий кольорит не дохристиянської, не вічевоудільної Руси, а Московщини XVI або й XVII в. Сконстатовано, що мотиви їх — се дуже сороката мішанина неясних історичних традицій з темами популярних апокріфів та фінно-тюркської народної епіки.

До героїв, які найбільше звертали на себе увагу давніших дослідників-патріотів і найчастійше бували предметом мітольоґічно-символістичних спекуляцій, належав Сьвятогор. Се був головний репрезентант „старших богатирів“ дохристиянської традиції, таємничий велетень, що живе на „святих горах“ і не може прийти на рівнинну Русь, бо тут задля його сили земля не могла-б його носити. Він похваляєть ся дивинути цілу землю, ховає до кишені головного героя пізнійшої генерації Іллю Муромця, і гине або наслідком своєї перехвалки, підносячи „тягу земну“, або иньшим чудесним способом, з жарту лягаючи в труну надбану на дорозі, та не можучи вже встати з неї. Вже давніші дослідники, як Веселовський і Жданов, добачили в тій фігурі обік якогось неясного ядра примішки апокрифічних легенд про Самсона. В отсій статі д. Шамбінаго здійсмає серпанок таємничости і з того ядра, виказуючи, що головні мотиви старіни про Сьвятогора таї деяких иньших старін новгородського циклю взяті з естонських епічних пісень про естонського героя-велетня Калеві-поета. Вже проф. Мілюков у короткім комунікаті, уміщенім у ювілейнім виданю на честь проф. Вс. Міллера (див. про нього Записки т. 43) звернув увагу на те, що назви, які стрічають ся в тих новгородських старінах, як ось море Вірянське та острів Леденець, вказують на Естонію, де часть краю від озера Пейпуса до Фінського залива звала ся Wironia, Wirland; острів Леденець нагадує назву укріплення Lindanissa, що стояло там, де пізнійше збудовано Ре-

вель. Ідучи за сий слідом д. Шамбінаго підносить, що в деяких варіантах Сьвятогор називається сном „старого та темного“ Коливана, що в новгородських літописях Коливана називається Ревель, і що назва Коливана дословно взята з естонського Kalevan — місто Калеві, казочного батька героя Калеві-поета (сина Калеві). Користуючи ся естонською епопеєю „Kalevi-poeeg“, яку на основі устної пісенної та казкової традиції Естів уложив Курцвайль, автор показує наглядно, що більшість епізодів звязаних з іменем Сьвятогора в великоруських старінах, узяті з естонської народної епіки і що ті старіни оброблені більш або менше самостійно скоморохами — „можетъ быть“ у XV—XVI в. Детального порівняння поодиноких епізодів та виказу того, на скільки руські скоморохи самостійно переробляли естонські теми, д. Шамбінаго не дає, а шкода, бо прим. характерного епізоду з домовиною знайденою на дорозі в естонській епопеї нема, і хоча Калеві-поет умирає також фатально (від власного, ним самим залятого меча), то все таки обох сих епізодів ідентифікувати не можна. Взагалі група старін про Сьвятогора виявляє ще деякі інтересні проблеми для досліду (епізод з перехвалкою про те, що герой здвигнув би землю — його також нема в естонській епопеї, — епізод зі зрадливою жінкою і т. и.), хоча треба признати, що головне ядро д. Шамбінаго вилуцив щасливо і раз на все відібрав ґрунт усяким міркуванням про прастару, дохристиянську традицію в тих піснях.

Іван Франко.

С. Л. Пташицкій — Обзоръ матеріала по исторіи средневѣковой свѣтской повѣсти въ Польшѣ (Извѣстія отдѣлення русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ 1902. I, ст. 319—358).

Праця д. Пташицкого — бібліографічний показчик рукописних текстів, старих друків та новітших видань і оброблень польських, чеських, російських, українсько-руських та сербських ось яких передньовікових повістей, що ріжними дорогами приходили до Славян: 1) історії про Александра Великого, 2) Троянської історії, 3) Мархолта, 4) історії про Мелюзину, 5) історії про Магелону, 6) історії про щастє, 7) історії про Грізельду, 8) історії про цїсаря Оттона, 9) історії про купця Варнаву (заклад за жіночу вірність) і 10) Gesta Romanorum. Автор дає декуди виписки цікавіших уступів, характерних для польських редакцій, але зрештою в ніякі розумованя не запусає ся. *Ів. Франко.*

С. А. Бѣлокуровъ — Юрій Крижаничъ въ Россіи (Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ, 1903, кн. 2 і 3, ст. 1—210 і 1—306).

Ся праця складається з двох частин, із розвідки (ст. 1—210) та додаткових матеріалів (ст. 1—306). Перша частина ділиться на шість глав: огляд літератури про Ю. К—а, жите його перед приїздом у Москву 1659 р.; побут у Москві до 1661 р.; заслання у Сибір до 1676 р.; другоразовий побут у Москві до 1677 р., та звістки про нього після виїзду з Москви. У додатках подано: газетні відомости про невидані праці П. А. Безсонова що до Крижанича; звістки про К—а і Сибір у голяндського письменника Вітсена (XVII в.); „Бесіда до Черкас“; „Описане дороги зі Львова до Москви“ (оба в московськiм перекладі); виказ людей засланих у Сибір 1654—1662 рр., кілька документів про побут датського посла Фрідріха фон Габеля в Москві 1676—1677; записки К—а про Московщину 1641 р.; документи про К—а з архіва конгрегації *de propaganda fide*; кілька московських документів про побут К—а в Москві 1559—60 рр.; огляд документів про К—а, досі звістних, у заграничних архівах; вичислення документів, знайдених автором в архіві Загр. Справ. Окрім того, що надруковано в сій другій частині, подав автор значне число документів *in extenso* в першій частині розвідки.

Про Юрія Крижанича писано вже багато, одначе й досі не можна сказати, щоб уже як слід розяснено жите і твори славного Хорвата. Все таки твір д. Белокурова дає найбільше і основно розбирає жите його. Одначе то лише половина наукового завдання, і то навіть менша; важнійший від біографії буде розбір праць К—а, але се вже не увійшло в програму д. Белокурова. За те він дав найповніший і найкритичніший досі огляд життя і діяльности К—а і за те належить ся йому велика подяка. Автор 10 літ збирав матеріяли в російських і заграничних архівах і з величезним накладом праці зібрав велику силу нових матеріалів (багато дечого не встиг знайти) — ся власне обставина оправдує автора від закиду, що монографія лишила ся *in crudo*, більш як звід матеріялу, аніж історична розвідка.

З огляду, що в праці д. Б—ова вперше появляється докладна біографія Ю. К—а, не буде зайвим, думаю, подати головні моменти з його життя, як остаточні результати отсеї праці. Потрібне се й тому, що в дотеперішніх працях про К—а було багато похибок.

Юрій Крижанич уродив ся в Хорватії в 1618—1619 рр., учив ся в загребській духовній семинарії, потім у віденській хорватській колегії, далше в Болонії, а вкінці в Римі, в колегії св. Атаназія. Ся остання інституція виховувала місіонерів серед православних народів. А Крижанич як раз запалав горячим бажанням (головно під впливом записок Поссевіна про Московщину) працювати на поли з'єднання східної і західної церкви. Зародок сеї думки вязав ся безперечно з хорватсько-

сербськими відносинами. Місіонерство серед Словян — стало метою його житя. Для сього звернув ся він до науки церковної мови (по його думці загально словянської) і дійшов до значної зручності в ній. В 1642 р. був висвячений і осів в Загребі з головною цілею, щоб навертати Сербів („волохів“) на католицьку віру, 1645 р. був священником у Вараждині, а в р. 1646 вистано його до смоленського єпископа Парчевского, з тим, аби він опісля перейшов у Московщину. По короткім побуті у Відни, Кракові й Варшаві, де він був на аудієнції у московського гонця Дохтурова і висловляв охоту пізнати Московщину (закривши властиву ціль фільольогічними студиями), К. прибув до Смоленська. Тут хотів він пізнати докладно руський язык і словянський обряд, але стрінув неприхильність латинського духовенства і неосвіченість уніятського; якийсь час пробував у шляхтича Галинського. В 1647 р. був Крижанич в товаристві польських послів у Москві два місяці, приглянувся тамошнім порядкам і ще більше загорів місіонарським запалом. Одною з головних цілей його було — написати книжку, щоб збила погляди на католицтво, висловлені у виданій в тім часі в Москві т. зв. Кириловій книзі. Він вдаєть ся до конгрегації за підмогою, але не може добитись нічого, перебуває в Варшаві, Відни, Константинополі з посольством, опісля знов у Відни, а 1652—56 у Римі. Тут займав ся студіюванням і писанням полемічних праць для своєї ціли. Він хотів чим скорше дістатись у Москву, а коли не міг сього вчинити в офіціальнім характері товмача при легаті (бо курія не хотіла висилати туди легата), Крижанич 1658 р. без відома і дозволу конгрегації виїхав до Московщини на Відень, Краків і Львів. В лютім 1659 р. був він у Лисянці на Україні, а в цвітінні в Ніжині, де жив у протопопа Максима, пізнійшого єпископа, що був великим прихильником Москви. Тут пробув п'ять місяців, як раз в часі повстання Виговського. Крижанич, як сам опісля писав, особливо впливав на те, щоб Українці держались Москви, а не Польщі (як відомо Ніжин перший відпаав від Виговського). Звідси перебрав ся він в Путивль, а опісля кн. Трубецкой вислав його у Москву. Тут жертвує Крижанич свої услуги цареві на різних полях (укриваючи головну ціль, навіть свій духовний уряд), одначе замість щирого прийняття стрітив недовіре. Він заявляв свою готовість боронити московську державу від нападів і клевет західноєвропейських письменників, піднести повагу самого царя серед європейських монархів, бажав стати царським бібліотекарем, написати історію Московщини, бути учителем у школах, зладити нове видання св. письма і головно, виготовити граматику словянської мови і словар. Тим способом хотів здобути особисте довіре і вплив у самого царя; але позволено йому тільки працювати над граматикою і словарем. В тому характері пробув Крижанич до

1661 р., коли, з невідомих майже причин, вислано його на Сибір у Тобольськ, де пробув аж 15 літ серед тяжких обставин. Тут цілий час займав ся літературними працями і найбільше їх тоді написав. Добившись по смерті царя Алексія Михайловича волі, охолонув вже цілком у місіонерській запалі і підірваний на здоров'я хотів ріжними способами покинути Московщину. Якийсь час не дозволено йому виходити, аж 1877 р. разом із датським послом фон Габелем перебрав ся на Литву. У Вільні вступив до ордена домініканів, але стрітив там недовіре, а навіть переслідування. Довго добивав ся він дозволу явитись у Римі, аби здати справу із своєї місії, одначе не міг дістати на се позволення. Вкінці виїхав ся самовільно до Риму, але по дорозі згинув при облозі Відня 1683 р.

Головні твори, що їх полишив по собі Кр—ич, се: „Обясненіє виводно о писмѣ словѣнскомѣ“, „Грамагично искасане об рускомъ езику“, „Politica“ (про національну економію й адміністрацію), „Historia de Sibiria“, „De providentia Dei“, „Толкованіє историческихъ пророчествъ“, „Объ свѣтомъ крещенію“ (полемічне), „Обличеніє на соловѣцкую челобитну“ й ин. Для нас спеціально цікаві його два писання, подані в Москві цареві про Україну, а се: „Půtno opisanie ot Lewówa do Móskwi“ і „Besída ko Czirkázom, wo osobí Czirkása upisana“. Окрім тих творів полишив по собі ріжні переклади і дрібні писання; написав теж докладну опись свого побуту в Москві для Риму, досі одначе ще не віднайдено її. Писав в латинській мові і т. зв. словянській, що показуєть ся мішаниною хорватсько-церковно-русько-московською.

На жаль, д. Белокуров не дав докладного показчика писань Крижанича — в огляді літератури все незвичайно поплутане (автор взагалі не визначаєть ся ясностю і прозорістю).

Житє і твори Крижанича показують нам його, як чоловіка на свій час високо освіченого і з бистрим розумом. Вдача його на скрізь ідеалістична. Ся його ідеальна натура показуєть ся найкрасше в його конфліктах із римсько-католицькою єрархією. Він бажав навертати православний схід місіонерським способом, себто переконуванням при помочи полемічних книг. Але католицька церковна єрархія вже давно визволила ся з того оптимістичного погляду, що таким способом можна справді приєднати когось до католицизму. Звідти то брак піддержання для Крижанича, а навіть явна неохота. Загально зовуть Крижанича панславистом — сього одначе не треба брати в теперішнім розумінню. Він мав добре розуміннє окремішности словянських племен від прим. германських, називає всіх Словян в ріжних місцях одним великим народом, але він має також доволі докладне понятє про ріжніцї серед поодиноких словянських народностей, спеціально цілком докладно відлучає Русинів

від Росіян. Зрештою ціле його словянофільство було тільки способом до ціли, себто до з'єднання церковей, а не самою ціллю, як того хочуть деякі історики (прим. Костомарів). І Московщину вибрав він за головний терен ділання з тих самих причин, бо тут була своя велика держава, натомість мало журить ся Сербами, яких називає переважно „волохами“. А вже ніколи не було у нього внутрішнього конфлікту між католицтвом і словянолюбством, як твердить Костомарів (Рус. ист. въ жизнеоп. II), противно всі його мисли виходять від католицької церкви і доходять до неї. Д. Белокуров зазначив се в однім місці, але тільки голословно. Зрештою ще полишаєть ся багато неясного в житю Крижанича, але сі неясности можна буде тепер розв'язати при докладній аналізі його творів, чого досі ще не маємо. До таких сторін належить і його участь в українських справах. У своїх творах говорить він на кількох місцях про Україну — усе те одначе не зведене доси в одно, натомість два його писання належать безпосередно до нашої історії. Се „Бесіда до Черкасів“ і „Опись подорожи“, де К—ич обстає за злукою України з Москвою. На основі сих двох письм зроблено його ворогом української самостійности і приятелем „обєдинення“. На ділі одначе сі два писання не були ніякими дійсними актами, а тільки меморіялами піднесеними московському цареві по приїзді у Москву. І піднесенне їх не мало на цілі якої небудь політичної акції що до України, але виключно бажання приподобатись цареві. І як Крижанич дійсно говорив до козаків подібно, як написано в його „Бесіді“, то се було тільки для того, аби здобути ласку царського уряду, вільний вступ у Московщину і відхилити від себе всяке підозрінє в польських симпатіях. На се маємо дуже добре свідощтво в писаннях самого Крижанича. У своїм письмі, яке К—ич подав конгреґації *de prop. fide* перед другою подорожю в Московщину, він викладає свій плян, як думає здобути впливи у царя. Зазначивши, ще в Москві найбільше боять ся польських підданих і їм не вірять, говорить він: *Ego itaque ubi ausus fuero illis iuvare, me nec esse unitum, nec ritus latini religiosum, nec Poloniae incolam, nec Italum, sed subditum germanicorum principum, qui Moscis neque hactenus nocuerint, neque unquam ob loco distantiam nocere possint; item me nulla consilia cum Polonis miscuisse, a nemine subordinatum vel missum etc... sed propria sponte huc progressum nulla Moscoviae damna moliri, sed potius omnia incrementa desiderata etc... existimo illorum suspicionem magna ex parte a me esse amovendam* (Доповнення ст. 182).

Сі слова, висше наведені, показують пілком ясно мотиви і характер „бесіди до Черкасів“ і „Описи подорожи“. С. Томашівський.

Протоіерей Кл. Өоменко — Мѣстечко Фастовъ по описанію Московскаго священника Іоанна Лукьянова (Историческая замѣтка) (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости, 1903, N 18, 479—485).

В „Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“ містило ся в давні роки чимало цікавого матеріялу з поля української історії і фольклору, переважно з Київщини. Пізнійш, особливо з середини 90-их рр. матеріяли сі зустрічають ся зовсім вже випадково. В нинішньому році в ч. 18 подибуємо заяву від редакції що „з сього числа починаєть ся особний відділ для систематичного наукового розроблення історії Київської епархії. Усіх, кому дорога ся історія, просять дати поміч редакції“ (ст. 479).

Розумієть ся, заява дуже приємна, і певно повинна знайти відклик серед місцевих істориків, духовних і світських, хто вважає себе в силі подати в сім напрямі щось варте уваги.

Перший почин узяв на себе київський протоіерей Кл. Өоменко, автор подорожи в Палестину і взягалі на православний схід (в Трудах Кіевской Духовной Академіи), але почин сей трудно признати вдатним. Перш за все в статі прот. Өоменка менш усього зустрічаємо „наукового розроблення історії київської епархії“, бо-ж не можна вважати таким простісінький переказ змісту подорожи московського попа Лукьянова з р. 1710—1711 (а по Максимовичу 1701—1702), виданої у Москві ще в 1865 році, змісту, приправленого подекуди досить недоречними ліричними відступленнями. Напр. після звістки, що Паліївці „голы, что бубны, безъ рубахъ, нагіе, страшны зѣло“ — додано: „Вотъ прежняя казачья вольница“ і т. и. (ст. 481)*). Коло згаданого Лукьяновим села Мироновки чомусь поставлений знак запитання: адже-ж се село і нині існує над р. Росавою в Канівському повіті! Автор легко може ввести читача в помилку фразою: „після Києва в XI в. найбільшим містом була Біла Церква. Там була навіть катедра єпископів Пороських“ (ст. 485). Жадна Біла Церков в XI в. не існувала, вона вперше згадуєть ся в хроніці Стрийковского. Правда, думають, що колишній Юрів Київський справді був десь недалеко від нинішньої Білої Церкви, але-ж тоді треба було сказати, що то (в XI в.) був Юрів, а не Біла Церква. Палій чомусь названий „малоросійській гетманъ“ (ст. 483), та і взагалі біографічні звістки про Палія виглядають якось не на своєму місці і не витікають з попереднього оповідання. Далі так само

*) Між иншим з сього Лукьянова чимало користав Д. Мордовець в останній своїй праці „Палій — воскреситель Правобережнои Украины“, а особливо з сих голых Паліївців.

не з самої речі виникли змагання автора виправдати українське духовенство за те, що на Україні церкви були дерев'яні і навіть — *horribile dictu!* — укриті соломом, тоді як десь там над Волгою і на далекий півночі в ті часи будувалися кам'яні церкви (чи скрізь?!). „Ні духовенство, ні народ неповинні в будованню малих храмів“, бо, мовляв, хто ж тут (на Україні) панував? Поляки, Жиди. „Ихъ крестелы и синагоги были величественные“. Останні стрічки статті також мало мають спільного з науковістю. Річ тут іде про причини появи в ХІ віці „більших і благопристойніших храмів“. Таких причин налічує автор чотири: 1) Цілковите „торжество“ в краю Російської держави, 2) цілковите „торжество“ православ'я в сій області, 3) „подъемъ духа“ у місцевого духовенства і 4) благочестіє народне. Що до перших двох — то про се ніхто й не сперечатиметься, а дві останні — під великим сумнівом. Взагалі, бачучи радо почин до історичних праць в сій часописи, не бажалось би подибувати в дальших статтях стільки поверховости і ненауковости, як се в першій.

В. Д.

В. Перетцъ — Очерки старинной малорусской поэзии (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ, 1903 г., 1903, I, ст. 51—119).

Продовжуючи свої давніші праці про українські вірші XVII—XVIII в. д. Перетц подає в отсій статті декілька текстів з короткими критичними увагами. Тексти переважно не нові. І так поперед усього маємо оду Прокоповича на полтавську побіду, якої польський і латинський текст був друкований в 1709 році в кількох виданнях, а церковно-руський, здається, зовсім не був друкований і заховався лише в рукописах. Із одного рукопису видав був частину сього тексту Пекарський; тепер д. Перетц подає весь текст із захованого в Києві відпису сьвященника Лютенського. Д. Перетц бачить у тій вірші якісь прикмети, якими вона „выгодно выдѣляется“ з поміж иньших віршів на полтавську побіду. Я якось не можу добачити таких прикмет: мова вірші тверда церковна, форма сплябічного вірша видержана добре, але вірша напхана риторикою, а зміст її дає сумне свідомство про те, як мало, як неглибоко автор розумів значіне полтавської вікторії для свого рідного краю. Далі подає автор декілька уваг про вірші монаха Климентія; з тих уваг важне хіба те одно, що ті вірші заховалися в однім одніським рукописі, що був у руках Шишацького-Іліча, від нього дістався до Куліша, який дещо опублікував із нього, змінюючи оригінал, у своїй статті про Климентія, друкований зразу в „Русской Бесѣдѣ“, а потім у „Основі“. Де подівся потім рукопис Климентія, чи згорів підчас відомої пожежі

в Кулішевіх хуторі, чи заховав ся де в третіх руках, не відомо, — а без того, по думці д. Перетца, годі брати ся до детальнійшої студії про сього віршолісця. Третій розділ статі д. Перетца дає маленький причинок до пояснення одного місця в „Москалю Чарівнику“ Котляревського, де панич Финтик хоче заспівати пісню „Не прельщай меня драгая“. Отсю пісню, очевидно модну у дрібних українських урядників ще в початку XIX в., подає д. Перетц у кількох українських записах, починаючи з половини XVIII в. Інтересно, як пісня, первісно російська (Сумарокова) перероблювала ся на Україні, поки, не тратячи язикового кольориту великоруського, не підійшла під форму української коломийки. В четвертім розділі д. Перетц зводить до купи звістки про козака Климовського, ніби то автора пісні „Їхав козак за Дунай“ і подає варіанти тої пісні від найстаршого, друкованого в збірці Прача 1806 р. до тих, що в XIX-в. були позаписувані з уст народу в Галичині й на Україні. Нарешті в остатнім розділі простудіовано текст тзв. псалми Сковороди (Ах ушли мои лѣта); д. Перетц подає найстарший звисний доси текст із запису Лютенського з половини XVIII в., далі текст із Богогласника вид. 1805 р. і в кінці пару текстів записаних із уст лірників.

Ів. Франко.

Katalog rękopisów archiwum XX Sanguszków w Sławucie ułożył i historią tegoż archiwum skreślił Bronisław Gorczak, konserwator zbiorów sławuckich w Sławucie, nakładem właściciela, 1902, ст. XLV + 488 (I—XLV — Przedmowa; 1—375 — Katalog; 377—488 — Spis osób, miejscowości i urzędów).

Д. Горчак звисний тим, що під його доглядом вийшли III, IV і V том цінного видавництва „Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie“ (Львів, 1890—1897), а й до видання перших томів того-ж видавництва причинив ся він теж чимало (т. I—III вийшли 1887—1888 р. „pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka“) -- обдарував нас тепер катальогом рукописий Славутського архива. Оpubліковані до тепер грамоти славутського архива (в згаданім видавництві) сягають лишень до 1547 р. (т. I, 1366—1506; т. II, 1284—1506; т. III, 1432—1534; т. IV, 1535—147; т. V, 1513—1547). Безперечно депещо з того варте справді більшої уваги; та вжеж, ніде правди діти, рожевих надій — головно українських учених по сім і по тім боці кордону, сї грамоти не вдоволити. І всі з напруженою цікавістю очікували дальших томів „славутського архиву“, сподіючись бодай в дальших томах знайти інтересні вісти ось хочби до діяльності ки. Константина Острожського, до історії острожської „Ака-

деши", та взагалі до історії того центра життя православних Українців, яким в тім часі (друга половина XVI і перша XVII в.), був Острог. Адже-ж се звісна річ, що родина Сангушків зібрала в свої руки дорогою спадщини, подружжя та королівських надань крім иньших маєтностей й великанські посілости кн. Острожських: серед того, розуміється, опинилися в руках нових властителів й „munimenta“ кн. Острожських (хоч велика частина їх дістала ся до бібліотеки Оссолінських у Львові, а де-нещо розплило ся „по людях“: пор. Горчака Przedmowa, ст. VI). Та хоч ті сподівані томи не появили ся, то як раз згаданий каталог зладжений д. Горчаком розвіяв й останки надій інтересованих: до історії України знайдеш в славутському архіві не багато. Та й взагалі, оскільки можна судити по дуже нераз лаконічних заголовках рукописий, памяток, що мали би якесь більше, ширше значіння для історії культури, в княжім архіві в Славути — обмаль.

Яка сьому причина? Передовсім не треба забувати, що старі архиви переховувались виключно для цілий маєткових. „Munimenta“ були доказом власности (посідання дібр) та при зміні властителів переходили в чужі руки (Передмова, I). Так було й з архівом кн. Сангушків: се збиранина грамот різних родів, яких маєтности перейшли на рід Сангушків, та тим і поясняється се, що в згаданім архіві пореховується найбільше грамот в справах маєткових, як спадщини, купна, надання, поміру, теж інвентарі, касові книги і т. н. З рештою годиться згадати ще й се, що чимало грамот кн. Сангушків з р. 1543 аж до кінця XVII в. загинуло підчас воєн з Карлом XII (ст. II).

Початок славутського архіву сягає XVI в. Був се збір грамот кн. Сангушків лінії ковельської (було дві головні лінії Сангушків: коширська і ковельська; крім того була ще галузь лінії коширської, т. зв. лінія несухойжсько-локацька). Коли 1543 р. кн. Василь Михайлович проміняв Ковель (зп. батьківщину) з королевою Боною за білоруські маєтности Смоленяни, Горволь і Обольці, перенесено архів до Смоленя. XVIII вік для кн. Сангушків ковельської лінії найщасливіший: їм удається злучити в своїх руках посілости вимерлої лінії коширської і несухойжсько-локацької, дорогою подружжя стають вони панами величезних маєтностей Заславських та ще більшої ординації кн. Острожських (творцем ординації був кн. Януш Острожський, каштелян краківський) і иньших. Очевидна річ, що зі зростом маєтностей зросло також й число різного рода документів та привілеїв. На все те треба було й особного сховку, спеціального, великого приміщення: давні „ковані“ скрині вже не вистарчали. Таким чином стрічаємо архів в XVIII в. вже не в однім місці. З огляду на велике віддалення поодиноких „ключів“, мусіли переховувати ся конче і часто потрібні грамоти в Тарнові, Заславі і Озір-

пях на Білій Русі. Головний одначе архів переховував ся в Любартові, де була й княжа резиденція (ibid. II—IV).

Архів острожської ординації переховував ся теж в Любартові, та лишень до 1756 р. В тім році вивіз його кн. Януш Олександр Сангушко до Вишніча. 1766 перевезено його до Дубна, де переховував ся аж до смерті князя, себто 1775 р. Разом з Дубном перейшов тепер архів в руки кн. Любомірських, а вже в XIX в. більша частина дістала ся до бібліотеки Оссолінських у Львові, менша розпилла ся, як сказано, між людьми (ст. VI).

В XIX в. настає для славуцького архіва нова ера. Білоруський архів в Озірцях переносять (1840 р.) до Заслава, а ще 1812 р. зроблено те саме й з архивом в Любартові (а також з частиною грамот тарнівського архіва). Таким чином зцентралізовано поодинокі збірники в одно, а 1866 р. перенесено до Славути, де переховують ся вони аж до нинішнього дня (ст. XIV—XLI).

Очевидна річ, що великопанський архів потребував вже дуже давно й особного урядника. Його обов'язком було не лишень доглядати та порядкувати родові пам'ятки, але навіть виступати на судах в найріжнородніших маєткових спорах з цілим апаратом документальних доказів і т. и., що вимагало чималого знання права та документів. Першим звісним „архівістом“ в Любартові був „urodzoney Jacek Kazimierz Ratajewicz“ (1726—1778). Як він, так і його наступники — се вірні панські слуги, що проживають на своїх становищах аж до смерті. Князі показують до них велику прихильність та щедро нагороджують їх труд (ст. IV, XX). З поміж архівістів заслугоє памяти Йосиф Пачоский (працює в Заславі від 1829—1833). Він був обаяний з руською палеографією та заслужив ся чимало тим, що відчитував „трудні до відчитання“ руські грамоти та подавав їх докладні змісти. Від 1866 р. (вже в Славуті) був архівістом Лев Романовский, 66-літний старець. З початку адвокат в Камінці Подільським, опісля завідаєть славуцьких дібр та племіпотент Романа і Ядвіги кн. Сангушків, став він на старість доглядачем старини. Замітний тим, що писав „zgrabne wiersze okolicznościowie“, і то в українській мові. Крім того звісний в науковій польській літературі генеалогією гр. Потоцких (Варшава, 1882). Лишив численні рукописи (умер 1882 р. ст. XLI). Наступником Романовського став теперішній консерватор „zbiorów sławuckich“ д. Броніслав Горчак. Вкінці годить ся згадати, що чимало причинив ся до видання згаданого на початку „Archiw-u XX. Sanguszków“ й д. Радзімінський, сусід Славути (ст. XLIV). О скільки одначе заслужив ся при тім самим д. П. Скобельський (він теж підписаний на I томі „Archiw-u“) д. Горчак у своїй „історії архіву“ не згадує. А се думаю не завадило-б, вже

хочби лишень для тих самих слів С. Голєбйовського, які д. Горчак прикладає й до себе самого („Wspominając o wydaniu Archiwum XX. Sanguszków, możeby ludzie wspomnieli, że się do tego wydania pracę moją przyłożył“ — ст. XLIV).

З князів-власителів заслугує особлившої уваги кн. Роман, син кн. Володислава. Його то заходам та щедрості завдячувати треба ось ті цінні видання: 1) Згадане вже „Archiwum XX. Sanguszków т. I—V; 2) Sapiehowie. Materiały genealogiczno majątkowe. Спб., 1889—1894; 3) Rodowód XX. Olgerdowiczów Sanguszków, Славута, 1899; 4) Каталог, який саме тепер обговорюємо і 5) Sprawa początków rodu XX. Sanguszków, Львів, 1901. Крім того друкується тепер в Славуті Каталог пергамінів, та приготавлиється до друку „історична монографія кн. Сангушків“ пера Л. Радзівіньського та Б. Горчака (ст. XLII).

Як я вже в горі запримітив, опублікований д. Горчаком каталог рукописів не вдовольнив наших надій. Тих 1127 кодексів (ст. 1—375) — се останки багатого колись архиву найбагатших магнатських литовсько-руських родин, в більшій частині збірники різного рода судових суплік, трансакцій, адміністраційно-господарських нотат, рахунків, інвентарів і т. п., які безперечно мають деяке значіння, все-ж таки, щоби в них „odzwierciadlało się całe życie przeszłe, tak publiczne, jak prywatne“, так говорити годі.

Каталог рукописів уложений хронологічно. При гляданню се служить великою поміччю й за се належить дякувати редакторови дяка. Ми довідуємося таким чином, що грамот з XVI в. є найменше, ледви около 50 і то разом з кількома сучасними копіями (мабуть через помилку попав в сей каталог й оден кодекс пергаментовий, нр. 1). Денещо з того вже опубліковано в „Archiw-i“ (т. I, III і IV). Деякі „матеріяли“ справді цінні (прим. нр. 4, 5, 10, 32, 35 і 57). Грамот з XVII в. є до 200 й кількадесять, найбільш з віка XVIII — понад 800.

Очевидна річ, найбільше тут документів до історії родини Сангушків. В більшій частині, се найрізноманітніші документи маєткові, дібр т. зв. українських, волинських, білоруських, литовських, люблинських, тарнівських, а навіть угорських, та денещо генеалогічних записок. Того самого рода й грамоти, що дотикають інших магнатських родів, як Острожські (головно матеріяли до Острожської ординації), Заславські, Лещинські, Черторийські і інші.

Близкої уваги варті оті кодекси: нр. 170—171 — се історичні матеріяли з рр. 1660—1664 і 1661—1668, як бачу, дуже інтересні пам'ятки до історії чуднівської кампанії та польсько-московських пере-

говорів. Нр. 203 — інвентарі ярославського ключа з рр. 1678—1695, що ще в XVI в. перейшов до кн. Острожських. Нр. 273 містить цікаві „*desideria civium Leopoliensium ritus graeco-uniti*“ (кодекс містить матеріали історичні з рр. 1696—1727). Нр. 306 — *miscellanea* з XVII в. містить цінні пам'ятки до історії Острожської ординації та пашківля на Богдана Хмельницького (*Genealogia Bohdana Chmielnickiego*). Ще більшої уваги вартий кодекс нр. 387. Це історичні матеріали, між якими стрічаємо й оригінальні листи гетьмана Дорошенка до короля. Можуть знайти ся цікаві вісти в кореспонденції генерал-майора Яна de Witte, генерального коменданта пограничних фортець „подільських й українських“. Листи писані в Каменця в рр. 1768—1785. До історії „панських“ козаків належать кодекси нр. 55, 122, 228 і 681. Кодекс під нр. 102 має заголовок: „*Regestr Petihorców Kozaków, we włości zasławskiej mieszkających, opisany 11 die Julii anno 1655*“. До історії діяльності князя К. К. Острожського, Інатія Потія, до історії острожської „Академії“, до діяльності ось таких голосних діячів, яких імена зв'язані з Острогом, як Герасим Данилович Смотрицький, його син звісний Мелетій, брата Наливайки, Кирило Люкаріс і много много інших пізніших, не вказано й одробини. Ол. Сушко.

× Д. П. Миллеръ — Архивы Харьковской губернии (Труды Харьковск. предварит. Комитета по устройству XII археол. съезда, т. II, ч. I — Сборникъ Харьк. Ист. Филол. Общества, т. 13, ст. 197—435).

Ся цінна праця складається з описів 9 архівів Харківщини, які ш. автор відвідав в 1900 та 1901 рр. Перейдемо усі ці архиви по черзі, нотуючи по дорозі усе, що має загальпійший інтерес.

1) Архив в с. Хотені, Сумського пов. (ст. 157—270), фамилійний архив графині А. Д. Строганової. Документи безпосередно дотикають історії Сумського краю в XVII та XVIII ст.: осадним міста Сум був полковник Гарасим Кондратов, від якого веде свій рід і графиня Строганова; отже й документів лишило ся найбільш з роду Кондратових, до яких належало між иньшим і с. Хотень. При кінці XVIII в. Хотень перейшло до М. Комбурлея, за часів Наполеона губернатора, а потім і генерал-губернатора на Волини. Тоді як документи Кондратових мають спеціяльно місцевий інтерес, папери Комбурлея дають багато інтересного для історії правобічної України, а також і Галичини на початку XIX ст. Зберегли ся там листи до Комбурлея від різних визначних польських діячів того часу — Салігів, Четвертинських, Радзивілів, гр. Плятера, Тадея Чацького, Софії Потоцької, Чарторийського, гр. Ржевуского,

кн. Любомирських, гр. Понятовського і багато інших. Д. Міллер не мав розуміть ся, змоги подати їх не то в цілості, а хоч би переказати зміст, тому про се богате історичне джерело ми не маємо навіть поблизького представлення. Де-що автор подає у витягах, але дуже не багато. Так, нпр. з листа Ленца від 9/VII 1809, виписаного д. Міллером, довідуємо ся, що в Галичині мешканці боять ся заведення польського правління, усі стоять за Росиян, окрім маґнатів та Жидів, Австрійців не навидять; духовенство молить ся, щоб достали ся Росиянам, і шляхтичі, що бажають того-ж, але рідко: „l'entousiasme de l'indépendance prevaut dans leurs coeurs sur tous les autres égards. Coute qu'il coute et sous quel nom que se fit, on veut l'avoir, pourvue qu'ils aient le nom d'une nation à part, ils veulent tout sacrifier“, і як до краю вступили були варшавські війська, було загальне одушевлення повстанням (ст. 257).

2) С. Лука, Сумського пов. — фамілійний архив Лінтваревих (ст. 270—283). Архив не великий і не різнородний. Ціла серія документів на земельні володіння починаючи з 2-ої полов. XVIII ст. і листи різних осіб за різні роки XIX ст. Документи дають образ діяльності хазяїв-збірачів, що починали з нічого, а при кінці зуміли „вийти в люде“.

3) М. Суми, архив Олександрівської гімназії (ст. 283—288) — документи мають вузько-місцеве значіння.

4) С. Михайлівка, Лебединського пов., фамілійний архив графа В. А. Капніста (ст. 289—326). Осадчим і першим державцем с. Михайлівки був полковник Михайло Борухович з 70 рр. XVII ст., небіж Самойловича. Після політичної смерті їх обох — Михайлівка перейшла до Обидовського, небожа Мазепи, а після упадку Мазепи — до Павла Полуботка. До нинішніх державців перейшла від відомої в історії українській роду Іваненків. Через те і документи в архіві належать до різних родів і часів, починаючись з р. 1679. Тут є й королівські привілеї і царські грамоти Михайлови Боруховичови, і гетьманські та полковничі універсали і багато інших документів що лишили ся після Полуботків. Змістом вони цікаві не лише яко материял місцевого характеру, але й освітлюють різні боки внутрішнього життя гетьманщини, переважно Чернигівщини, де було найбільш маєтностей Полуботків, папери яких і складають головне багатство Михайлівського архиву. Формально вони визначають ся тим, що більшість їх зберегла ся не в копіях, а в оригіналах. Де-що з сих документів видане вже друком (опис маєтностей в „Чтеніях Моск. Общ. ист. и древн.“, деякі акти видані Милорадовичем в 1 вип. 2-го т. „Древностей“, видаваних Археогр. Комис. Имп. Моск. Археол. Тов.), але більшість лишаєть ся ще неопублікованою. Спинимо ся зараз на них.

Перш за все 8 царських грамот з р. 1679—1685 Михайлови Боруховичови і оден запис з р. 1683 межирицького сотника Штепи на „луку“; потім ідуть численні документи Полуботків: два привилеї Володислава IV — один з р. 1633 Іванови і Тимошу Злобам, боярам любецьким, на пергамені, і другий з р. 1645 „шляхетному Кондрату Кукарі“, боярину замка нашого Любецького, певно зфальшований; 6 царських грамот з рр. 1681—1718 Леонтию і Павлу Полуботкам на маєтності в Чернигівщині (дві були вже надруковані у Милорадовича); гетьманські універсали і листи: два Брюховецького з рр. 1667 та 1668, в останнім дозволяєть ся: „вольное каждому вездѣ, где хто похочетъ, помешкане черезъ унѣверсалъ нашъ мѣти... видячы черезъ диссенциѣ и нестроения братерская, яко и розныхъ неприятелей, отчину нашу Малую Россію мало не до конца упадающую“; три універсали Многогрішного з р. 1669 (13/III, 14/III та 13/X), 4 універсали з 1679—1681 р. і лист з р. 1679 Самійловича; 25 універсалів Мазепи з рр. 1687—1707, 7 універсалів Скоропадського з р. 1708—1722; один з р. 1751 Разумовського; полковницькі (чернигівські) універсали з р. 1659 Оникия Силича, з р. 1662 — Василя Ігнатовича, з р. 1686 — Григорія Івановича (три), з р. 1686 — Якова Лизогуба і з р. 1705 самого Павла Полуботка; дві архиєрейські грамоти з р. 1756 — єпископа білгородського Луки, шматок (кінець) духовниці Павла Полуботка і опис маєтностей Павла Полуботка (був надрукований).

Між паперами знайшов ся цікавий рукописний збірник з написею: „з книгъ его милости папа Павла Полуботка, полковника Чернѣговского“. Збірник сей уложений самим Павлом Полуботком ще в шкільні часи його життя. Сюди увійшли: „*Liber diligentiarum labore reverendi patris magistri Sobronii Danilowicz, in collegio Kiowo-Mohiliano anno Domini 1679 collectus calamo generos; domini Pauli Polubotok, studiosi scholae grammaticae (sic!), — се польські тексти і латинські їх переклади. Між иньшим єсть латинська вірша о. Важовского, присвячена П. Полуботкови на знак вдячності за рибу, привезену Полуботком Важовскому в подарунок з дому, ось як вони звучать:*

Tu, docte Paule
Vinnē, spes aulae,
Numen deorum
Et cosacorum
Longum in aevum,
Tamen non saevum;

Lucidi deni (doni?)
Dati hesterni
Tibi hoc optans
Atque exoptans
Exclamantio (sic!)*
Coeli sub dio,

*) Дієслів, вигаданий умищо для риму.

Et ego vates	Atque excelsos
Nunc pendo grates,	Semper honores,
Munera dabo	Divinos mores
Et exclamabo:	Deus secundes
It Paulus celsos	Atque fecundet.

Підписано: „Labor reverendi patris Mitrophani Washowsky, magistri poeseos, anno Domini 1680 calamo Pauli Polubotok“. Далі слідує Liber lucubrationum scholasticarum, quas a rever. patre Theophane Prokopowicz, praefecto collegii Mohiliani Kiiowiensis atque eodem magistro syntaxeos, datas composui, scripsi et descripsi hic ego Paulus Polubotok, studiosus collegii supra dicti. Anno a Verbo Dei in carne humano digito Dei Patris scripto 1681“; ще далі „Opisanie pompy, ktora Swiety Jan Zlotousty po smierci swoiey z wygnania do miasta Carogrodu wprowadzony“, з відповідним латинським перекладом. Закінчений збірник Андрієм Полуботком, якому одначе належить усього одна лише сторінка.

При кінці д. Міллер подав грамоту Петра полковникови Григорію Іваненкови від 5/III 1718, який „къ Мазепѣ не присталъ и во всемъ ему былъ противенъ и отъ Днестра къ Переволочни заставы содержалъ и мазепинцовъ съ прелестными письмами ловилъ и черезъ подъяды многихъ татаръ и измѣнниковъ запорожцовъ въ языкахъ прислалъ“. За сі послуги доданий йому в „нижнемъ городе Кieve на Подоле измѣнничей Мировичевъ дворъ со всякомъ строеніемъ“.

5) С. Межиричи, Лебединського пов., архив волостної управи (ст. 326—334) — се єдиний в Харківщині волостний архив, де збереглися акти з XVIII в. Документи дають поняття про діяльність комісарів, що заступили місце сотників. Д. Міллер наводить документи з рр. 1765—1803.

6) М. Ахтирка, архив поліцейської управи (ст. 335—352) — тут збереглися давні акти колишнього Ахтирського земського суда, які починаються з 1780 р. Найбільш цікаві його журнали — спори томи в кілька сот, а часом і тисячок аркушів. Автор подає огляд і виписки з цікавіших справ з рр. 1780—1791. Між иньшим з р. 1791 (ст. 349) цікавий документ про те, як ахтирський старшина Іван Танський підмовив тихцем 6 селян поблизу Ахтирки вступити до чорноморського війська, запевняючи, що в тій службі буде добре. Записавши їх, Танський сказав, що треба їм підголити по чорноморському голови, знайшов цирульника і сам показав останньому, як „оставить у каждого на срединѣ головы чуприны долше“, що той цирульник й зробив. Після зелених свят велів їм приїхати до нього верхами, хто зможе і щоб

„у кожного були дротики“, — він поведе їх до кошового отамана. Коли про се довідали ся селяне, то багато жонатих і нежонатих захотіло йти в Чорноморці. Тим часом місцевий уряд доніс про се куди слід, Танського арештовано, і з козакування охочих селян нічого не вийшло.

7) С. Тростянець, Ахтирського повіта, церковний архив (ст. 352—353) — з більш цікавих паперів зберіг ся наказ з р. 1726 ахтирського полковника Лесевицького „жителямъ полку Ахтирського яко полковихъ мѣстечокъ и сель, такъ и владѣльческихъ описныхъ сель“.

8) М. Богодухов, фамілійні папери С. Д. Кондратєва (354—372). Сей Кондратєв — потомок сумських Кондратєвих. Документи можуть бути доповненням до Хотенського архиву; д. Міллер подав кілька документів з рр. 1701—1755.

9) М. Харків, архив дворянського депутатського зібрання (ст. 373—435). Чимало документів з сього архиву використав д. Л. Іляшевич в книжці „Краткій очеркъ исторіи Харьковскаго дворянства“ р. 1885; д. Міллер подає нині лише ті документи, на які не звернув уваги д. Іляшевич з рр. 1783—1787, що до харківської шляхти.

Праця д. Міллєра тим цінніша, що він подає документи, цікавіші на його думку, в цілости, а не лише голий реєстер їх; але все-ж се лише тільки ключ до історичних джерел, правда дуже цінний, та не готова до використання історична хрестоматія. До статі додані показчики осіб і річей.

В. Доманицький.

И. Катаєвъ — Обзоръ рукописныхъ памятниковъ по исторіи Слободской Украйны, хранящихся въ Военно-Ученомъ Архивѣ въ С. Петербургѣ (Труды Харьков. Предварит. Комитета т. II, ч. I, ст. 33—90).

Автор переглянув і поробив нотатки про 70 памяток, що дотикають переважно губернії Харківської, а почасти також Курської і Вороніжської. Перегляд почав він від картографічного матеріялу, якого знайшло ся чимало, а власне: два атласи Харківського намісництва з рр. 1787 та 1790 і 7 мал від 80 рр. XVIII і до 20 рр. XIX ст. Що до рукописного матеріялу, то авторови довело ся розглянути 28 памяток, з яких 7 давніших часів: з рр. 1757—1762, себто з часів слободських полків. Все се акти військові, офіціальні і лежать в архиві в зв'язках, часом по 1500 аркушів кожна; зміст їх — журнали та донесення військових начальників про військові річі, як нпр. укомплектування армії кінними і зброєю, укріплене форпостів по українській лінії, нагляд за кримськими Татарами і т. и. Решта памяток, з 1780—1820 р. пере-

важно статистичного змісту. Се — що до Харківщини. До історії Курської губ. належать 19 джерел. Сюди входять 5 атласів 1784, 1785, 1787 та 1817 р. і оден невідомого року, одна генеральна мапа Курського намісництва 1788 р. та кілька топографічних описів Курської губ. з 80 рр.; єсть також два топографічні описи Курського намісництва: се опис з 1784 р. в 5 томах правителя намісництва Зубова і опис землеміра Башілова з 1785 р. До Вороніжчини належить 10 памяток старійших і кілька новіших, аналогічних з Харківськими.

Подаючи огляд наведених памяток, автор подає коротенький, а часом і довший опис кожної з них, а з більш цікавих робить витяги. Деякі з сих витягів варто навести слідом за д. Катаєвим, а власне з двох джерел: „Топографічного опису Харківського намісництва з р. 1785“ та „Статистичного огляду Слободсько-Української губернії з р. 1817“.

В першому, в § 21, на 14 сторонах описано одяг Українців, їх помешкання знадвору і з середини, занятя, вдачу, норози і сьвята. Д. Катаєв зробив звідти ось який витяг: „дівчата одягають ся у всьому подібно до жінок, тільки повязують лентами голову і кругом неї обкручують косу, а на вершечку тої коси звязують щось подібне до вінця, що на погляд не противно, особливо як при тому прикрашають ту косяну обвивку цвѣтами; ті-ж, що повязують ся хустками, косу випускають з під хустки, вплітаючи при кінці її (коси) широку ленту“. „Малоросіяне люблять у всьому чистоту і охайність (слідєє опис української хати, який д. Катаєв поминув); у Малоросіянина завжди знайдеш чисту і ясну, при тім теплу і нечадну хату“. „Їдять вони багато лучше від великоросійських селян, бо рідко у кого не буває принаймні пшеничних „папошників“, які звуть „паленицями“, та і житній хліб майже у всіх ситний і добре випечений, а невіаного зовсім вони не знають, та рідко і решетний вживають; до того варять собі різні досить смачні страви двічі в день — на обід і вечерю, і ніколи „пустыхъ щей и кашицы“ у них не буває. Найбільш звичайна страва у них борщ“. „Про хліборобство Малоросіяне мало турбують ся і рідко хто сіє більш, ніж для прожитку його сімї потрібно, та й того нема, а намолочують коли потреба буває стільки, скільки до млина за один раз завезти можна, більший же промпел у них в скотарстві“.

„Із вродженого нахилу до неробства і забав вигадали множество зайвих сьвяткувань, як нпр. сьвяткують цілий тиждень після празника Сошествія св. Духа, звучи його Сьвятою неділею або „зелено-сьвято“ (!), яку ставлять в забавах вище від великодної неділі: ходять гуртами мушині і жєнщини по улицях з музиками.. танцюють і не минуть жадного шинку, яких на кожній улиці кілька буває, щоб не зайти і не випити „гарячого вина“, але маленькою чаркою; і хоч за день не мало

випють, але щоб валяли ся по улицах не тільки баби, але і муштини — рідко трапляється бачити, не через те, що вони змалечку навикають до уживання сього трунку, але більш тому, що вони пють завжди маленькою чаркою, а випивши в кожному шинку протанцюють або польський, або український (малоросійський) танець". „По добронравію" своєму взагалі усі усердні до молитви, а церкви і в найбідніших селах досить гарно прибрані. При тому мають нахил до послуху, коли начальник поводить ся з ними з ласкою, а при строгости хоч і слухають, але з обуренням; розбої хоч у них і бували, але дуже рідко, щоб кого забили, сього перш і зовсім не чуто було, а спіймані на крадіжці скоріш признають ся ніж великоросійські" (ст. 55).

В другому джерелі згадується про людність Слободо-Української губ. і в „общих примѣчаніях" між иньшим іде річ про те, що між обома елементами людності — українським і великоросійським помітна скоро асиміляція, особливо в мові, але, на жаль, додає автор джерела „сіє приближеніє ихъ между собою не простирается на характеры": нічого вони не передали один другому з добрих прикмет. „Більша трудолюбність, більша сердечність, більша готовість до послуг — се прикмети, якими Великоросіянин визначається. З другого боку Харківський житель більш має охайности, гостинности, ввічливости; ввічливість ся у нього від чистого серця... З користи він не понижається. Змówчить, але не зробить жадної підлости перед паном, навіть від якого залежить". До річи буде зазначити, що д. Сумцов, який перед минулими з'їздом об'їзжав деякі великоросійські села Харківщини, прийшов до того висновку, що Великороси значно з'українізували ся, і навіть у таких обрядах, як весільні, пішли слідом за Українцями. Лише жінки, як елемент більш консервативний, задержали й досі свій одяг.

В кінці статі в додатку автор спинив ся на питанні про авторство тонографічного опису Харківського намісництва з р. 1785.

В. Доманицький.

Ю. В. Татищевъ — Черниговскіє архивы (Труды Харьковск. Предварит. Комитета по устройству XII археол. съезда, т. II, ч. I, ст. 1—31).

Автор в р. 1899 оглянув в Чернігівській губернії три архиви: Троїцько-іліїнського архієрейського дому (в Чернігові), Чернігівського дворянського депутатського зібрання і А. Бакуринського в с. Церковщині Городнянського повіту. Вибрав він ці архиви тому, що їх не описав М. Плохинський в своєму справозданні з екскурсії в Чернігівщину („Архивы Черниговской губ. Приложение къ I т. Трудовъ Археограф. Ком. И. М. А. О.").

Переглянемо по черзі, що знайшов д. Татішев у кожному з архівів цікавого для нас, що не відоме ще в друку.

В Троїцько-ілінському архирейському домі автор звернув увагу на збірку монастирських грамот (решта була описана Плохинським). Більшість їх дотикається зносин чернігівських єпископів та архієпископів з московськими патріархами і царями. Отж тут єсть грамота митр. київського Сильвестра Косова київському ректорови Лазарю Барановичу про обранє його єпископом чернігівським 1657 р., лист царів Івана і Петра Олексієвичів до гетьмана Мазепи про обранє Теодосія Углицького на місце Барановича з 1693 р., листу тих самих царів до Т. Углицького про церковні справи Чернигівщини та кілька грамот з XVIII в. спеціально про чернігівських ігуменів та архимандритів. Решта грамот з XVII в. видрукована була в Арх. Ю. З. Росс., ч. I, т. V, а також з Черниг. губ. вѣд. 1852 р. и Труд. Черниг. Учен. Архивн. Комисс., т. II (лист Петра I про зраду Мазепи з 28/X 1708). Усіх грамот та листів оглянув д. Татішев більш трьох десятків.

Архів черниг. дворянського депутатського зібранія далеко більш цікавий; хоч „дѣла“, що зберігаються в ньому, не старші від 1783 р., за те вони містять в собі надзвичайно цінний матеріял не тільки для історії місцевого дворянства, але й усеї України. Се треба сказати про акти герольдії, себто діловодства в справі запису в дворянські книги родів і окремих осіб; тут зберігається, принаймні в копіях, сила документів з фамілійних архівів, які давно вже загинули: грамоти царів московських і королів польських, гетьманські універсали, атестації, виписи з книг ґродських і т. и.

„Діла“ з такими історичними матеріялами тягнуть ся аж до першої чверти XIX ст., а потім вже рідшають і за наших часів зникають. Акти герольдії містяться в 10 шафах і в р. 1895 досягали числа 6026. Можна уявити собі, скільки дорогоцінних матеріялів можна звідти зачерпнути! На щастє архив сей, як каже автор, зберігається в доброму ладі, і до кожного „діла“ доданий опис.

Серед иньших паперів, що мають заголовок „дѣла разныя“ і належать уже до XIX ст., трапляється де-що варте уваги, нпр. про отвореннє в Києві університету в р. 1834, про нелюдське поводженнє дідичів з селянами, про убийство селянами своїх дідичів, про отвореннє в Києві музею старинностей з р. 1837, нарешті ціла серія справ комітета про організацію і поліпшеннє побуту селян, що вийшли з кріпацтва, і ґубернського комітета про поліпшенє побуту панських селян з р. 1858. Се дуже цікавий матеріял для історії Чернигівської ґуб., поділений на части, відповідно до повітів.

Третій — приватний архив д. А. Бакуринського в маєтності його с. Церковщині Городнянського повіту. Бакуринські прийшли в Чернігівщину з під Чигирин в р. 1677 і там оселили ся. В архіві сьому найдавніші документи сягають другої половини XVI ст., власне два: випис з книг ґродських воеводства київського з р. 1582, що містить в собі грамоту Степана Баторія від 1581 р., яка стверджує іншу грамоту з р. 1571 на землі, пожаловані землянам Любецького замку, — і надання (лист) з р. 1587 Олександра Вишневецького, старости черкаського і любецького землі бортної 4 „подданимъ здескимъ староства моего любяцкаго“. За те чимало єсть документів з XVII ст. Перш за все „листъ и добровольній записъ“, даний братами Пяроцкими „благородному его милости господину Николаю Бакуринскому“ з р. 1607 на позичені у нього 4000 червенців (з книг ґродських луцьких), далі універсал Жигимонта III на маєтність Ріпки, в Чернігівщині з р. 1609 і потвердження на сю маєтність Богдана Хмельницького з 26/VI 1656 р. і йогож якомусь панови Павлу Ярмултовському „маючи особливый взглядъ (на нього) и вычливости его въ поданю намъ фортецы Быховской“ з 6/V 1657 р. Далі оден універсал Івана Виговського до обивателів любецьких з 31/VI 1658 і Юрія Хмельницького до них же з 6/II 1660, універсал Многогрішного на потвердження прав Маряни Ярмултовської з 2/III 1670, полковників: Якова Лизогуба 27/X 1687, Григорія Гетманича з 1/III 1688, 8 універсалів Мазени від р. 1688 до р. 1705 і три полковника Єфима Лизогуба з р. 1699 (8/V, 16/VI та 24/XII).

Найбільш, розумієть ся, знайшло ся документів з XVIII ст. Тут єсть універсал Скоропадського з 5/I 1710 і два цікаві побутові документи з кінця XVII чи початку XVIII (не пізнійш 1710), які дають представлення про те, як тоді видавали заміж і які були женихи, — се: „Реестр сколько выдано на Анну свѣсту мою, а на теперешнюю Семеновую, якъ выдавал з дому пан Иванъ Забѣла нижей сего слѣдуется“ і другий такий же „Реестр сколько выдали на Марью свѣсту мою а на теперешнюю Єфимовую по еи прошенію“. Далі — універсал Данила Апостола Якову Бакуринському з 30/I 1733 і лист до нього ж Апостола в справі від'їзду Бакуринського в Москву. Цікавий також лист Якова Бакуринського з р. 1734 з походу під командою генерала графа фон Вейсбаха. Висилаючи заповіт своєму духовникови, просить не давати його жінці: „Такоже и о дѣтѣх всечестности вашей прошу, чтобы без учплищъ не ваковали, да о том же и до жони моей писалемъ, чтобы онимъ уконтетование харчевое и что подобно якихъ книжокъ купить, или на обиходъ школьній, не жаловала бы вспоможенія онимъ чипити всякое стараніе“.

Найбільший інтерес, як каже д. Татіщев, мають листи Якова Леонтевича (внука вище згаданого Якова), який почав кар'єру полковим писарем і скінчив чернігівським губернатором в р. 1797 і тайним совітником. В архіві зберігається переписка з багатьма найвизначнішими особами російського уряду — світського і духовного, але д. Татіщев не подає навіть витягів з неї або хоч змісту листів, окрім одного до малоросійського губернатора (з р. 1797—1800) Михайла Петровича Миклашевського. Лист сей о стільки цікавий, що наводимо його цілком в оригіналі: „Милостивый Государь мой Мпхавлѣ Павловичѣ, Государь Императорѣ, выслушалѣ послѣднее (!) полученное донесеніе вашего превосходительства сего октября отъ 12 числа, Высочайше повелѣть соизволилѣ написать вашему превосходительству, дабы вы, милостивый государь мой, впредѣ въ донесеніяхъ вашихъ не употребляли такихъ словъ, кои смыслу въ російскомъ языкѣ не свойственны, а введены въ употребленіе не знающими онаго и почитающими за похвальное умствованіе то, что никакого смысла не имѣетъ, какъ напримѣръ въ донесеніи вашего превосходительства употреблено слово „пособіе“ и сему подобныхъ (!): „обозрѣть“, „преслѣдовать“, „выполнить“, „протеченіе“, „подѣ стражу“ и проч. Исполняя симъ Высочайшее новелѣніе і т. п. Гатчина, октября 29 дня 1799 г.“

Нарешті серед паперів XVIII в. звайшов ся документ, що містить в собі замовлення („нашпорт“) від „трясовицы“, яку також подаємо до відомости фольклористів: „Здѣ почиваютъ четьры евангелисты Матфѣй, Марко, Лука, Іоаннъ Богословъ и всѣ святіи апостоли. Возмутъ тебе сатану и трясовицу и всякую вмѣстѣ съ вами вашу злетворную болѣзнь и ввергнутъ тебе сатану и трясовицу скоримъ часомъ въ нещѣ вѣчнымъ огнемъ въ тартарѣ горящую и загрядятъ тебе сатану и трясовицу да не будеши на рабѣ божіемъ, якому отъ нынѣ и до вѣка молитвами за всѣхъ насъ уповающихъ на милость вседержительнаго и повелительнаго вѣчного самодержавца и предвѣчнаго Христа и Бога нашего, предстательствомъ и повелѣніемъ пресвятія владичицы нашея Богородицы и присно Дѣвы Маріи и святого Крестителя Господня Іоанна Предтечи и святыхъ славныхъ и всехвалныхъ апостолъ Петра и Павла, и святыхъ дванадесято численныхъ и семидесято численныхъ апостоловъ и всѣхъ святыхъ апостолъ и всѣхъ святыхъ ангеъ, архангелъ, престоловъ, господствъ, началовъ, властей, шестокрилатыхъ херувимовъ и многоочитыхъ серафимовъ. и всѣхъ воевъ небесныхъ и всѣхъ угодинокъ божихъ, всегда нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ. Аминь“.

Безперечно, що папери в згаданих трьох архівах містять в собі чимало цінних матеріялів до історії України, переважно Лівобічної. Добре, розуміється й те, що люде науки, дякуючи д. Татіщеву, знають

нині про їх існування, але було-б ще ліпше, як би згадані матеріали як найскорше побачили ще й світ! *В. Доманицький.*

Bibliografia historyi polskiej, wspólnie z Dr. Henrykiem Sawczyńskim i członkami kółka historycznego uczniów Uniwersytetu lwow. zebrał i ułożył Dr. Ludwik Finkel. Część II, Kraków, 1895—1901, ст. 529—1144.

Минуло десять літ від появи першого тома цього видання, нім скінчився в друку другий, що обіймає огляд літератури „внутрішньої історії“: географія й етнографія, віра і церков, право і економія, побут, освіта, література і штука. Ш. редактор видання заповів був закінчення цілої праці на р. 1902 (Kwart. hist. 1901 ст. 316), про те з третьої частини не бачили ми ще ні одного випуска, отже закінчення цілої праці відсуваєть ся на далекі часи. А хоч ш. редактор просить в осудом—почекати до закінчення праці (l. c.), трудно жадати такої терпеливості, коли видання затягаєть ся на десятки літ.

Ми зрештою й не спішили ся з рецензією. Не належить до приємностей писати про книгу, писану з добрими замірами, з великим накладом праці, коштів, часу, а в результаті виконану так, як ся „Бібліографія польської історії“. Вона, на жаль, вповні може зайняти місце коло Бібліографії Естрайхера, про яку з таким пієтизмом говорить ш. редактор (l. c.).

Головна причина лежить в самій генезі праці. Як то кажуть — де багато мамок, дитина плаче. Забогато людей складало ся на неї, аби з такої збиранини з різних праць, різних часів могла вийти повна й порядно зроблена робота. Привлучаєть ся до цього й не дуже щасливий уклад, і за браком індексів, що вийдуть — дай Боже діждати, при кінці праці — корпестати з неї досить трудно. При дрібности розділів, серед безконечних відсилачів досить трудно знайти що треба, а при тім ніколи не можна бути певним ані докладности поданих титулів, ані ще менше — повного вичерпання матеріалу.

Найбільше компромітує видавництво література не-польських „провінцій“ старої Польщі. Вірні ідеї історичної Польщі, укладчики видання повтягали до нього літературу історії українсько-руських земель (так само білоруських і литовських) не тільки в тих справах, що безпосередньо вяжуть ся з польською історією, але взагалі з зверхньої і внутрішньої історії українсько-руських земель — їх церкви, літератури, культури, політичної історії, суспільного устрою і т. д., в часах перед прилученням їх до Польщі і по відділенню від неї, і як то часто доводило ся мині констатувати — і тут таке розширення програми фа-

тально пімстило ся на виданню. Постягано зовсім принагідно, що трапило ся, без розбору, чи належить чи не належить до річи, без найменшого знання і без найменшої докладности; не кажу вже, що саме переписування руських титулів польськими буквами зовсім не лицює науковому показчику.

Щоб не показати ся голословним, підемо по таких уступах книги, за порядком, аби не вибирати.

І так зачнім від географії. На с. 454 читаємо особний виказ книг — можна догадувати ся (бо титула нема), що се загальні праці по історичній географії. Припустім. Отже тут маємо названі праці Томашка, Шірена, Дзедушицького про античні звістки про східню Европу, але не бачимо підставової праці Міленгофа, *Deutsche Altertumskunde*, ані якогось відсилача до неї, ні інших дотичних праць, нпр. Укерта *Skythien*, Neumann *Die Hellenen in Skythenlande*, Berger *Geschichte d. wissenschaftl. Erdkunde der Griechen*, Bunbury *History of ancient geography* Bennel *Beiträge zur Alterthumskunde Russlands* і т. и. Не названа й не мудра, але не гірша від деяких інших праця Шапаневича *Kritische Blicke in die Geschichte der Karpatenvölker*. Для географії Геродота є відсилач до ч. 6042—5, але ані там, ані тут читач не знайде спеціальних праць Бруна, Заб'їлина, Мищенка, Лаппо-Данилевського, Вє. Миллера, Müller, Mair, Fressl, Hauvette, Krauth, і багато інших, яких титули див. нпр. у мене в I т. Історії, або у Niederle *Starověké Zprávy*. Подібно стоїть з іншими класичними письменниками. Далі зацитовано Куніка книгу про аль-Бекри, саму одну, інших про орієнтальні звістки не названо, є відсилач, але і з ним читач не знайде статі Стасова про арабські звістки, цінних розвідок Якоба, Гаркаві про жидівські звістки, а хоч в I т. ч. 6112—3, 6123 названі праці Френа, Хвольсона, Гаркаві про арабські звістки, але відсилача до них нема, і читач хіба припадково їх надібає. Потім подане: Palkanow (хібно, читай Патканов) *Iz nowawo (sic) spyska (sic) geografii grupywoiennoj (sic) Mojseju Chogenskomu* — чому її треба тут, і коли вже на те пішло — чому її одної з літератури про Хоренського? Нижче читаємо Барсова *Очерки р. ист. географии* — але не бачимо нічого більше з чималої літератури історичної географії Руси — ані каталогів Погодіна, ані словаря того-ж Барсова, праць Беляєва, Майкова, Філевіча і спеціальніших монографій, яких не знаходимо ані тут ані нижче — при поодиноких землях.

При сих останніх — для Галицької Руси читаємо такі книжки як Білоуса *Путевыя записки Галичанина на восток*, показчики Левицького до статей Петрушевича, але сих самих статей нема, нема статей про русько-польські етнографічні границі Зубрицького й Добрянського, *Ency-*

klopedy-i Шнайдра, Шематизму перемишльської дієцезії 1879 р., хоч єсть пощось статейка Ковальського про околицю Станиславова. Зацитований Шараневич, але так: Szaraniewicz J., Geogr. istor.-statis., Lwów, 1875—6, се мабуть значить Географическо-исторический статист.; вони сюди не належать, як відомо тим, хто до них заглядав, але не годилося поминути його Исследование на поля отечественной географии и истории, що сюди належить. Єсть люстрації галицького й львівського староства, але не треба було тоді минати старих видань люстрації Сяницької землі, Скальського й Коломийського староства, з тих же років, і т. д. При Поділі випадало згадати мою працю про Барське староство, і численні статі, друковані в Трудах єпархіального комітета, цілком помпні. Препишно виглядає при бібліографії географії України „Kiewska Starina, jezemiesiacznij ist. žurnal, 1881 (sic) — 1893“; випадало-б вибрати з тих дванадцяти річників дотичні статі, а не посилати читача в такий ліс. Під ч. 10390 читаємо Trudy komisii і т. д., 1851, а під дальшим: Runge N. (sic) Trudy uniwers. kijewsk, і т. д. 1853 — се те саме видання, тільки другий титул до нічого; його було два томи — 1851 і 1853, і вони дотичать також Волини й Поділя, не самої „України“. Не знати по що під Київщину заблукала стаття Краузе Okolica nad Zharem i Rowem (себто східне Поділе). Коли названий Грабовський для Київщини, треба було назвати Самоковсова для Волини й Чернигівщини; коли названі Похилевич і Шафонський, то треба було назвати аналогічні праці Філарета для Чернигівщини, Арендаренка для Полтавщини; треба-б назвати Списки населенныхъ мѣстъ, за те дарувати можна було шкільну географію Мукалова, названого: Mukatow. Не було такого панка: Fundukleem I. (ч. 10389), а був Фундуклей, особа досить звісна в літературі українознавства. Зовсім неможливо випав розділ присвячений Криму (с. 555).

В розділі археології не знаходимо підставової книги Уварова Каменныйъ вѣкъ въ Россіи, зате можна-б собі дарувати безпечно книгу: Miezabwejnoj (sic) pamiaty grafa A. S. Uwarowa. Труды моск. археол. общ. не скінчились в 1883 р., як виглядало-б з поданого титулу. С. Рейнак не був співавтором книги: Kondakcf N. Tolstoi J. Antiquites, і ся книга не мала ніколи другого титулу Drownosti siewero-zapadnawo (sic) kraja. Через неї одначе не треба було замовчувати оригінала: Русскія древности, яких в 1895 р. було 4 книжки. Не треба було поминати, називаючи різні дрібні статейки про Київщину, Волинь і Поділе, підставових праць Антоновича про деревлянські розкопки й скальні печери Дністра.

До української етнографії не належать зовсім ані Люди старой Малороссіи Лазаревського, ані Powisti (sic) o Babylońie (sic), ані Ти-

мофеева Сказаніє о Куликовской битвѣ (с. 614). Можна безпечно було опустити: Нруско kobzar Sbornik narodnich pieseń, Мва, 1892 — „лубочне“ виданнє для селян. Не розумію, для чого збірник пісень Максимовича в першій вид. 1827 р. стоїть в одній відділі (в 3-х (sic) томах) (ч. 11861), Метлинського в другій (ч. 11947), а третє виданнє Максимовича 1849 в третій відділі (ч. 11993). Такі титули як: Sozonowicz Piśni divocznyj wojni i bylini o Starzi Hoydnovyczu (ч. 11948), або Kossaczewa O., Ukraїniskij narodnyj ornam., abrascy, wyszywok i pisanok виглядають більше на шаради, як на титули бібліографічного покажчика.

Можемо запевнити редактора, що книга названа у нього: Uspenskiy F. Cerkwia slawianskaja monarchii na siewerozapadi (ч. 14033) зовсім не належить до історії руської церкви, а в дійсності називається: „Первыя славянскія монархїи на сѣверо-западѣ“, що видання як: Пѣвцовъ Разказы изъ исторїи русской церкви, Русская святыня, Бахметева Избранныя житія святыхъ, і багато інших тому подібних — не мають ніякого наукового інтересу, — се видання популярні, для дітей або для народу, а знов такі як Древній Патерикъ (ч. 14060), або м. Григорій Истинно древняя церковь Христова (ч. 14102), або твори Никона Черногорця (ч. 14128) — не належать зовсім до історії руської церкви. Pldw, автор книги Pokuszenije pap, Parnow автор Papskija bulli, або Szlankin та Iachontor, знову належать до шарад. Ignatija Rosieja (ч. 14171) іще, Богу дякувати, не було так само й Hipolit-a Rosiej-a (ч. 14181) — вистане з нас і Іпатія. Палінодії „сучасного друку“ (ч. 14195) досі бібліографи не знали, єсть зате нове виданнє, очевидно — незвісне укладчикам польської бібліографії, як і нове виданнє Літоса. Шараневич не писав про Patryarchat wschodni w Polsce (ч. 14233), бо такого ще не було, книга його зветь ся Patryarchat wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej Polskiej, і т. д.

Не знаю, чим належить до польського права (історії міських інституцій німецького права) Описаніє Києва Берлинського та Закревського (ч. 17276). Праця названа так: Nowickij J. P., Kijewskoje przedstawitelstwo preźniawo (sic) wremeni, Kniazia Rużyńskiji (sic) (ч. 17275), се дві особні статі, й друга з них зовсім не належить ані до міст, ані до польського права. а друга хоч належить до міст, тільки написав її не Новицький, а якийсь анонім, і т. д.

Я хотував лише з грубого, що мні впадало в око. При охоті, можна-б таких виписок набрати коли не в десять, то безпечно — в п'ять разів більше. Але і виписаного, думаю вистарчить для переконання, що з того матеріалу, який дістав ся проф. Фінклевп, не можливо зробити наукової бібліографії, й теперішнє виданнє її не приносить чести ані

йому, ані краківській академії, що дає кошти на сю публікацію. Правда, грошей для неї має на поготові і сойм і центральне правительство, не так як для нас грішних, — але таки можна-б ті гроші відповіднійше ужити.

М. Грушевський.

А. Г. Сластіоновъ Кобзарь Михайло Кравченко и его думы (Кіевская Старина, 1902, V ст. 301—331).

Ся сензаційна стаття А. Сластьона досі не звернула на себе уваги в науковім сьвіті, а бодай нам не доводило ся бачити ніякої згадки про неї. Сензаційність її лежить ось у чім. Як відомо, думи належать до найкращих і найартистичнійших творів нашої народньої словесности, але заразом до таких, на які звернено увагу досить пізно, коли їх співаки почали вимирати, і записано їх дуже мало відповідно до того, кілько їх без сумніву мусіло ходити між народом давнійше. Вже в 70-их роках минулого століття вважано Остапа Вересая останнім кобзарем, що знав іще співати думи. Тимчасом зі статі д. Сластьона показуєть ся, що він сам зібрав відомости в однім миргородськім окрузі звістки про 14 кобзарів і 10 лірників; між останніми є деякі, що співають і думи, хоч головний їх репертуар — се псалми (духовні пісні), і він доходить деколи до дуже поважного числа: Юхим Максимович із Бутовщини, приміром, знає 120 духовних пісень і крім того кілька дум. Очевидна річ отже, що на цілій Україні мусить бути число кобзарів далеко значнійше, хоч може й не таке велике, яке взагалі припускає д. Сластьон, коли каже: „Если принять во внимание число всѣхъ волостей въ полтавской губ. (261), то будетъ ясно, что кобзарей и лирниковъ не въ два раза больше, а въ двадцать — тридцать разъ. Въ одной только Полтавщинѣ есть о комъ позаботиться и есть у кого искать остатковъ старины и народного поэтического творчества“ (ст. 313). Та все таки й се число вистає вповні, щоб хтось заняв ся з'організованим окремої експедиції для віднайденя й докладного обслідження кобзарів і лірників та їх репертуару. Справа оплатить ся вповні, бо крім духовних пісень і сатиричних, крім звісток про жите „божих старців“, крім нових варіантів знаних дум, можна буде певно віднайти ще й якісь нові думи, на що вказує сей факт, що й д. Сластьон знайшов одну нову думу п. н. „Дівка бранка“, хоч на жаль опублікував її лише в записанім від одного „старця“ відривку. Взагалі д. Сластьон, як видно зі статі, має багато цікавих звісток про кобзарів у себе, але чо́мусь не подає їх вповні. Се очевидна шкода, бо вони і в нього можуть пропасти так само, як і в кого иньшого пропадали в ріжні часи. Д. Сластьон згадує також про записи Мартиновича (який мав списати цілий репертуар кобзаря Крюковского і Холодного) та Труша (також мав списати репертуар Холодного).

Записи Крюковського (не в цілості) опублікував свого часу пок. Драгоманів у Житю і Слові, але про репертуар Холодного нема ніякої звістки. Може тепер знайдесться хто, що схоче розшукати ті записи.

Що до самого кобзаря Кравченка, то його репертуар не дуже великий; він знає п'ять дум, вісімнадцять духовних і дванадцять сатиричних пісень. З дум знає: Два невольницькі плачі, відривок невідомої досі думи „Дівка-бранка“, Три брати Озовські і Про удову і трьох синів. Остання дума заховала ся в Кравченка в дуже гарнім виді, бо має 190 стихів, коли у Вересая мала їх лише 90, а у Крюковського 60. Дума „Про трьох братів Озовських“ також повніша як у Вересая, бо має 243 стихи, а в Вересая мала їх 182. Духовні пісні менше цікаві, бо майже всі знані, так само й сатиричні. Публікація їх може одначе бути корисною з тої причини, що може й до тих пісень принести нові, новіші варіанти.

При кінці статі надрукував д. Сластьон думи Кравченка (крім невольницьких плачів). Належить побажати, щоб він як найскорше опублікував усі інші матеріали, які має, та щоби конечно дійшла до сповнення окрема експедиція, що обслідувала-б докладно кобзарів і лірників.

В. Гнатюк.

К. Кузьминський — О современной народной пѣснѣ (Этнографическое Обзорѣніе, кн. 4, 1902, ст. 92—104).

В отсій невеличкій, але дуже цікавій статі, розбирає автор два питання: 1) Про вимиранє народніх пісень 2) Про їх псованє. Оба сі питання стоять від ряду літ на дневнім порядку в науці фольклора, при чім одні письменники заявляють ся в один, другі в другий бік, у кождім разі більшість признає, що пісні вимирають, а нові хоч творять ся, то вони такі погані, псовані „фабричною піснею“, що їх ніяк не можна рівнати до давніх, чудових пісень із кожного погляду. Мало хто одначе з тих письменників подає свій осуд на підставі простудіюваня більшого числа нових пісень, а обмежуєть ся звичайно тим, що przypadково попадає йому під руки. Очевидно, що такий осуд односторонній і тому він не може мати ширшого значіння.

Сі самі питання, прикладені до української народньої пісні, розбирав я ширше у своїй статі „Пісенні новотвори в укр.-руській народній словесности“, друкованій в XLIX та LI т. „Записок“, тому не буду над ними тут задержувати ся. Завважу лише, що г. Кузьминський зовсім незалежно від мене дійшов до таких самих висновків над російською народньою піснею, як я над українською, себто що: 1) Народня пісня взагалі не вмирає так, як дехто думає, бо на місце давніх творять ся все нові пісні. 2) Нові пісні не так погані, як би можна на перший

погляд судити по невеличкім їх числі, а противно деякі з них не стоять своєю красою низше від давніх у нічім.

Оба сї питання розбирає автор досить докладно. При першім наводить відповідні цитати Тиховського (виголошені на археологічнім з'їзді у Вільні), Соколова, Познякова і незвісного ближше кореспондента „Нов. Времени“, при другім головнo Богатирьова. „Тиховскій говорить — пише автор — что бытовая пѣсня вытѣсняется фабрично-заводской, книжной и солдатской пѣсней. Отчасти онъ правъ, но онъ забываетъ, что роль народной пѣсни и въ томъ заключается, чтобы она живо рисовала тотъ бытъ, который въ настоящее время является преобладающимъ. Нынѣшняя народная пѣсня строго придерживается своей роли и даетъ намъ яркую картину современнаго быта и въ этомъ смыслѣ за пей остается прежнее названіе — бытов ой“ (ст. 94). При тім одначе автор сам попадає в непорозумінє, мішаючи народні пісні, співані народом і інтелігентними сферами. „Если — каже він — 30 лѣтъ тому назадъ всюду распѣвали народныя пѣсни, то это объясняется только увлеченіемъ всѣмъ народнымъ. Тогда не только пѣли, но и ходили въ народъ. Но мы знаемъ, что это явленіе было мимолетно и кратковременно. По словамъ того же Познякова, народная пѣсня стала чужда нашей молодежи съ самыхъ раннихъ, съ колыбельныхъ лѣтъ, т. е. тоже приблизительно лѣтъ 20—25 назадъ. Очевидно, не долго пѣли отцы, если ихъ дѣти еще съ колыбели были чужды народной пѣснѣ“ (ст. 94). Коли-ж так, коли сє лиш інтелігентні сфери не співають тепер народніх пісень, то підносити нитанє про їх загин зовсїм зайве, бо ще давнїйше інтелігенція навіть не звертала уваги на народні пісні, майже не знала, чи вони існують, а вони все жили і доходили до чим раз більшого розвою.

Дуже добру відправу дає автор тим, що розбиваючись буцім то над упадком народньої пісні, радять ширити давнїйші пісні, забуті тепер, між усіми верствами і таким чином причинювати ся до їх оновленя і піднесеня. „Хулители нынѣшней пѣсни забываютъ, что у всякой дажной эпохи есть своя, соотвѣтствующая ей, поэзія, чему способствуетъ народная отзывчивость и восприимчивость Народъ поетъ только то, что переживаетъ и притомъ въ той формѣ, на которую наталкиваетъ его окружающая дѣйствительность...“ „А если бы осуществился проектъ Богатырева, то машинисту парохода пришлось бы пѣть бурлацкую пѣсню, а кочегару паровоза пѣсню ящика і т. п.“ (ст. 95).

Переходячи до другого питання автор цитує цілий ряд відривків із новїйших народніх пісень, щобі докладно показати, як народ малює в теперїшній пісні свій побут та як представляє ся його фантазії теперїшня дійсність. Завважає при тім, що відповідно до змісту пісень

зміняється і їх форма: вони всі римовані і з незвичайно швидким темпом, наслідком чого дістають й відповідну собі назву (трясогузки, вертушки, частушки). Багато при тім пісень відомих поетів переходить в уста народа, але вони ніколи не заховують ся в первісній формі, а де-коли то лише змістом та поодинокими нятяками нагадують свої первозори. Взагалі можна сказати, що народ присвоює собі тільки сюжет, а форму перероблює все по своєму. Розуміється, що в багатьох випадках форма нових пісень не викінчена, неестетична, але в кождім разі се не дає права ігнорувати їх так, як роблено з ними досі. Автор зовсім справедливо прикладає до тих людей, що так легко осуджували нову пісню, не розглянувши навіть її докладно, цитат із Гоголя: „Велико незнання Росії посреди Росії“. Цитат сей очевидно можна розширити дуже значно, приклавши його до пісні взагалі, а до нашої спеціяльно, бо на наші нові пісні до недавно не звертано майже зовсім уваги. Можна одначе надіятись, що вже недалеко зміна до ліпшого, коли починають появляти ся такі статі, як д. Кузьминського, бо річ певна, що вони розбудять більший інтерес до збирання і докладнішого студіювання нових народніх пісень.

В. Гнатюк.

Antoni Siewiński — „Legenda o zaméczku w Belzie“ (Lud, 1902, ст. 171—180).

Легенда подана якимось Антоном Сєвіньським. Зміст її такий: Пан Белза вмирає з жінкою і записує своєму синові, що був за границею на науках, цілий маєток, а езекутором тестаменту визначає свого брата. Брат загорнув маєток у свої руки і коли властивий спадкоємець зголосив ся до нього, не хотів йому віддати його ж власности. Чудесним способом дізнаєть ся одначе син про розпорядженє свого батька і відбирає маєток у стрія.

Я не буду входити тут у те, на скільки се оповіданє справді народнє, зазначу лише, що від нього завіває сильно штучністю. Припустивши одначе, що його походженє народнє, то цілий спосіб оповідання та деякі акцесорії абсолютно не народні і як такі не повинні фігурувати в етнографічних журналі. Та се все ще пів біди; головна вага сеї статейки лежить у передмові, а як вона виглядає, най покажуть самі факти. Ось які вони:

1) Белз існував іще перед Христом і був заселений враз із цілою околицею. „Dowodem tego przedmioty starodawne, szczególnie pieniądze greckie i rzymskie, których prawdziwa kopalnia znajduje się we wsi Liskach“.

2) Ті викопувані гроші називає парід „Іванева (sic!) головка“. „Nazwa ta pochodzi z czasów Jana Kazimierza. Wybijano wtenczas

мiedziane pieniążki z głową tegoż króla, dla tego nazywano je od imienia jego: Iwanewa hołowka". I хоч се, як бачимо, незаперечений факт, то все таки народ „перевіс“ чогось сю назву на' кого иньшого: „Lud przeniósł tę nazwę na owe srebrne pieniążki i mówi, że to jest główka świętego Jana Chrzciciela“.

3) Стариине місто Белз провадило велику торгівлю, що тревала „aż do najścia dzikich ludów z Azji“, особливо „Hunów i Awarów, czyli Obrów“. З часів тих полишила ся ще пам'ятка до нині в словах діточої пісенки:

O mój miły bobrze,
Schowaj że się dobrze.
Od niedzieli do niedzieli,
By cię charty nie widzieli,
Bo jak się dowiedzą,
— Ręce, nogi ci objedzą

„Śpiewka ta — каже далі автор — не odnosi się do czasów, gdy u nas były sławne bobry, ale do owych strasznych Obrów, którzy żyli kosztem uciemiężonych przez nich ludów, a gdy ich później Karol Wielki rozbił i rozpędził, tedy kryli się po bagnach (коло Белза!), a mściwy lud ich wylawiał i wyniszczył do szczeru i stąd powstała owa piosenka i zabawa dziecinna“.

Гарні теорії, нема що казати; цікаво лише, що зробив би з ними автор, коли-б побачив сю пісню з таким початком:

Hop że, hop że!
Schowaj że się dobrze i т. д.

Де тоді поділи-б ся його „Обри“?

3) Розумієть ся, що Белз мусів так само стикати ся й з Татарами. „Podczas pierwszego napadu Tatarów r. 1241 uległ i Belz, a mieszkańcy chowali się w niedostępne puszcze i bagna. W niektórych wsiach pozostały po nich jeszcze wspomnienia: We wsi Liskach jest niewielki lasek, zwany Czepiec. Tam Tatarzy mieli swój Majdan i wołali: Hryciu, a chody siuda, wże nema Tatarów! Jeśli tedy który z ludzi wystawił głowę z bagna, lub z zarośli, tedy go Tatarzy zabijali lub nawet pożerali. Tatar był szczególnie łasy na młode i ładne dziewczęta, tych bowiem zjadano (brano w jasyr). Bardzo zbłoconych ludzi nie chcieli brać“. Знов усе дуже красне, шкода лише, що автор перед висилкою до друку своєї статі не заліз сам у bagno, не нирнув у ньому з головою і не спробував, як довго выдержить так, навіть без чарівничого кликання „Грицьку“! Так само велика шкода, що не подав каталогу Белжан, особливо гарних дівчат, яких поїли Татари. Ка-

тальог такий певно є в белзькім замку, треба-б його лише пошукати. Тим посунув би автор цілу науку далеко наперед, як досі була.

Характеристика Белжан виглядає в автора ось як: „Mieszkańcy tutejszych okolic byli zawsze wierni Koronie polskiej i z orężem w ręku dzielnie bronili granic ojczyzny“. „Mieszczanie tutejsi bez względu na obrządek zachowali dotychczas dawną dumę i niktby nie poznał, iż pod skromną kapotą mieszczanina belzkiego kryje się oprócz uczciwego i zasnego serca także owa tradycyjna дума szlachty polskiej“. „Ta szlachetna дума, to tradycyjny zabytek dawnych czasów, a kto ją w sercu zachowa, ten nie tak łatwo zejdzie na bezdroża“.

Таких цьвітів зі статі Севінського можна би привести й ще більше, хоч вона сама не велика. Та думаю, що й сї вистануть на доказ вартости його „статі“. Очевидно, вільно кожному писати, що кому захочеться, але аби все те зараз друковано і то ще під такою поважною фірмою, як проф. Каліна, редактор *Lud-u*, то вже занадто. Мусимо проте висловити своє здивованє, що проф. Каліна пропускає в своїж журналі подібні річи.

В. Гнатюк.

М. Н. Косичь — Литвини-Бѣлорусы Черниговской губерніи, ихъ бытъ и пѣсни, Спб., 1902, ст. 128—23 (відбитка з час. *Живая Старина*, 1902, кн. II, ст. 221—260, III—IV, ст. 1—88).

Як ся праця надрукована, видно хоч би з того, що на 128 ст. тексту приходить аж 23 сторони помилок! Справді рідко можна здібати ся з такою оригінальною книжкою!

Що до вартости сєї книжки, то її досить трудно оцінити. Головне багатство її — се тексти значного числа пісень. І се користна сторона книжки. Коли одначе возьмемо під увагу чудернацький їх розклад і поділ (На Вялікадня, Май, Тройца, Гряная, Іюнь, Петрівка, Іюль, На сѣно-косахъ і т. д.), де назви місяців чередують ся з назвами певних свѣят, робіт і ин., а кожда назва містить ряд пісень, співаних буцім тоді, то побачимо, що користувати ся такою книжкою незвичайно трудно, бо бажаючи знайти якусь пісню, треба перекидати кожного разу цілу книжку. Побіч пісень подає д-ка Косич так сказати-б „по пути“ й ипші свої спостереження, передусім коли і як виконують ся які роботи, зв'язані з ними вірування і ин. Через те книжка набирає ріжнородности, але за разом стає хаотична і вказує лиш на се, що авторка хотіла конче зіпхати в неї все, що коли де записала. Очевидно, що се належить до некористних сторін книжки. Коли-ж додамо ще, що література про Білорусів досить значна, що бажаючи щось наново друкувати, конче треба вперед здати собі справу, чи було щось подібне вже друковане, коли, де й як, чи варта публікувати ті матеріали, що були друковані кілька ра-

зів і з якої причини, коли далі зважимо, що авторка не цитує ніде ні разу праць Шейна, Добровольского, Нікіфоровского, Романова, Федеровского, Довнара-Запольского й ин., тому очевидно, що їх не бачила — то ціну збірки мусимо дуже зменшити, майже звести до зера. З тої самої території, що у авторки, є збірка пісень Довнара-Запольского „Бѣлорусское Полѣсье“. Першим ділом авторка повинна була взяти сю книжку й порівняти її пісні зі своїми та прийти на тій підставі до певних висновків, але вона того не зробила. Відомо також, що Білорусини мають дуже мало своїх власних пісень і що значна частина їх се ніщо инше, як українські пісні, прибрані лише в білоруську форму. Якаж могла бути корисніша тема для авторки, як узяти збірки українських пісень, порівняти з зібраними нею білоруськими і виказати, в яких відносинах стоять тепер сі пісні до себе, як позмінялись, на ліпше чи на гірше і т. и. Але того всего авторка не зробила і сього не можна їй почитати в користь.

Щоби показати, як виглядає українська пісня в білоруськім одязі, я наведу хоч один цитат. Відома пісня: Розвивай ся ой ти старий дубе, Завтра мороз буде... звучить ось як:

Раскидайся, сырый дубъ,
Заутра марозъ будзя,
Убирайся, удовинъ сынъ,
Заутра паходъ будзя.
Яй марозу ни баюся,
Заразъ раскинуся:
Кареньяйка у сыру землю,
Лисцяйка да долу.
Яй паходу ни баю ся,
Заразъ убяруся,
Чабоцики на пожаньки,
Шабельку у ручки.

Паливайця дарожачку,
Штобъ ни пылилася,
Прыкажыця оццу, маці,
Штобъ ни журылися.
Дарожиньку наливали,
А яна усѣ пылицца,
Аццу, маці наказали,
А яны усѣ журюцца.
Нема тыя дарожачки,
Што ня будзя нылицца,
Нема таго оцца, маці,
Што ня будуць журюцца.

(Ст. 43, кн. III—IV).

Диялект зібраних авторкою пісень не однаковий... „Пѣсни записаны и помѣщены здѣсь по двоякому говору: полѣскія съ смягченіемъ *д* и *т* и подгородныя безъ смягченія *д* и *т*“ — каже д-ка Косич (ст. 231, кн. II). Вона запевняє також, що записувала тексти незвичайно точно: „Для того, чтобы при чтеніи возможно было соблюдать правильность произношенія, я записывала пѣсни съ фонографическою точностью“ (ст. 221, кн. II). Ми переконані одначе, що ті записи не такі докладні, а для доказу сеї думки вистане й наведений повисше текст пісні.

Належить у кінці додати, що всі висновки авторки — хоч їх і не багато — не мають ніякої підстави і їх належить уважати за її суб'єктивні погляди і розумовання без наукової вартости. Особливо безвартні

вони тому, що вона раз локалізує їх, другий раз генералізує і необізнаному з предметом може не раз здавати ся, що все те, що вона говорить про своє ріднине село Росухи, відносить ся до цілої білоруської території. Так приміром із розділу: „Литвины и ихъ одежда“ можна б догадувати ся, що тут буде мова про народню ношу всіх Білорусинів; коли одначе побачимо, що опис сей мало що виносить більше понад друковану сторінку, тоді махнемо рукою на нього й скажемо, що він безвартий, бо в такій короткості не можна подати опису одягу й з одного села. А саме мішане назви „Литвинів“ із „Білорусами“, яке бачимо з поданого повисше титулу розділу та титулу цілої праці, вказує наглядно, що авторці далеко ще до зрозуміння задач етнографії, за яку вона береть ся. Тут не оправдають її навіть отсі слова: „Предлагаемыя мною пѣсни записаны лично въ Черниговской губерніи, которая хотя и причисляется къ Малороссіи, но гдѣ въ настоящее время въ всѣхъ ея сѣверныхъ уѣздахъ живутъ такъ называемые Литвины и говорятъ по бѣлорусски, съ нѣкоторыми впрочемъ измѣненіями“ (ст. 221, II кн.). Народня назва, ще й до того глумлива, не може бути уживана без застережень у науці. Та авторка всюди баламутить, а останній цитат найліпше вказує на се. З усіх отже виложених причин належить признати працю д-ки Косич за таку, що не витримує навіть найлекшої критики, а через те й не можна їй признати ніякої наукової вартости.

В. Гнатюк.

Отчетъ о сорокъ второмъ присужденіи наградъ графа Уварова (Записки императорской Академіи наукъ по ист. фил. отд., т. VI, N 2, 1902).

Обговорено тут десять наукових праць. Великої премії не дістала ніяка, пять дістало по 500 р., одна спеціальну (500 р.), а иньші самі тільки „почетные отзывы“.

Нагороджені отсі праці: 1) Л. Барсукова — „Родъ Шереметевыхъ“, С.П., 1881—99, сім томів; рецензував проф. Д. Корсаков (ст. 25—65). Рецензія — се властиво просторий реферат із праці, повний похвал, тільки при кінці вказує він на деякі недокладности і недостачі: неповність генеалогії і звісток про деяких людей, недокладности що до українських церковних справ (рецензент вказує на працю Ейнгорна); вкінці порівняно працю Барсукова з подібними иньшими: Васильчикова „Семейство Разумовскихъ“, Бранденбурга „Родъ князей Мосальскихъ“ — і признано висшість над ними.

2) К. Харламповича — „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII в.“, Казань, 1898; обговорив проф. Пл. Жукович (ст. 67—85). Праця досить докладно зреферована і дуже прихильно оцінена; від себе автор не подає нічого нового.

3) Працю В. Ейнгорна — „Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в. I. Сношенія малороссійскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексѣя Михайловича“, М. 1899, обговорив проф. С. Голубев (ст. 87—137).

Праця ся була сразу надрукована в „Чтеніяхъ в имп. обществѣ исторіи и древностей при моск. университетѣ“, опісля вийшла окремо, але зі значними змінами. Рецензент зазначає се, показує при тім великі, часом і діаметральні ріжниці між сим і тим виданням; робить навіть закид автору, що сам у новім виданю виразно того не зазначив, а з того читач може легко попасти в непорозумінє. Дальше подає рецензент огляд праці, а при тім робить авторови цілий ряд закидів методичної і річевої натури і дає свої поправки. Між иньшими закидає йому натяганє жерел. Так прим. обговорюючи звістний лист чорнобильського протопопа про події 1654 р. він толкує так, буцім то висловлена в ній радість про прилученє України до Московщини. Рецензент наводить виїмки з сього листа, а з них виходить дуже виразно щось цілком противне. Сконстатував при тім рецензент і деякі деталї що до сього протопопа, між иньшим, що він писав свій лист по українськи, а не по польськи, як хоче автор. Доказавши сю тенденційну натягненість, поправляє дальше перемішанє політичних і церковних справ у автора. По справедливій думці рецензента (дуже добре аргументованій) низше українське духовенство було у значній часті прихильне політичному з'єднанню України і Московщини, натомісць величезна більшість його станула проти підданя київської митрополії московському патріархатови. Дальше зазначає рецензент нерівномірність в обсуджуванню Сильвестра Коса і ніжинського протопопа Максима. Коли першого показує нам як чоловіка маловартного, то другому, московському „агентови в рясї“ хоче приписати благородні мотиви, яких у нього годі знайти. В кількох місцях показано недокладність і хибність у цитованю жерел, як виданих так рукописних (про Барановича, Многогрішного й ин.). Вкінци рецензент подає від себе деякі замітки біографічного характера (ст. 109—137) про С. Полоцького, П. Ліґаріда, І. Гізеля, Й. Ґалятовського, Л. Барановича. Подає в них цілий ряд незаних рукописних жерел до життєписи названих діячів, переважно самими ними писаних, і також деякі тогочасні друки, в науці тепер не звістні. Для тих, що схочуть докладнїйше познайомитись із діяльністю сих людеїв, буде дуже корисно, коли заглянуть до сих безпретенсіональних заміток шановного знавця нашої церковної старини.

4) Акад. В. Ламанский дав рецензію на працю А. Кочубінського „Графъ Андрей Ив. Остерманъ и раздѣлъ Турціи. Изъ исторіи Восточнаго вопроса. Война 1735—39“. Одесса, 1899. Оцінка випала прихильно,

тільки в осуді деяких подій і людей відхиляється рецензент від автора (ст. 139—144).

5) Проф. А. Соболевский обговорив І. Каманина — „Матеріали для історії южно-руського письма в XV—XVIII вв.“, вип. I, К. 1899. Зроблено тут автором закид, що в XV ст. взяв дуже маленько взорів (рецензент показує при тім кілька пам'яток з того століття, які можна було використати), дуже мало подав взорів полуустановного письма, далше наведено цілий ряд похибок при транскрипції і зазначено деякі відмінні погляди на характеристику поодиноких періодів в історії українського письма, однак без докладнішої аргументації (ст. 145—149).

6) Спеціальну нагороду дістала праця Фр. Вестберга — „Комментаріи на записку Ибрагима ибн-Якуба о Славянах“, 1899. Рецензували бар. В. Розен і проф. Т. Флорінский. Перший обговорює її дуже коротко, але прихильно, застерігаючи ся тільки що до поглядів автора (висловлених у німецькій виданню сеї праці) на замітки проф. de Goeje і на переклад Ях'ї зроблений рецензентом. Другий рецензент обмежується головню рефератом, при тім подає деякі сумніви що до висновків автора, не признає оправданим толковання „Прага“ на Чехію, „Буйма“ на Моравію, а „Трква“ на Малопольщу і Шлезьк, вивід, що руські Дудіби то чеські Дудліби, закидає справедливо незнання літератури що до Білої Хорватії і Сербії*), і невикористання константинопольського рукопису. Зрештою признає працю дуже цінним набутком для науки (ст. 219—234).

Інші праці дістали похвали: 1) Н. Сумцова — „Разысканія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах“, Харків, 1898 — рецензував Л. Киріичніков дуже докладно, подаючи багато поправок від себе (ст. 151—174), тому буде вона обговорена окремо. 2) І. Согоновича — „Къ вопросу о западномъ вліяніи на славянскую и русскую поэзію“, Варшава, 1898, обговорив І. Жданов (ст. 175—181). Рецензент, окрім дрібних похибок, зазначає, що автор з одного боку для докладности збирає і такі мотиви, що мало лучать ся з основною темою (предмет праці: мотиви про брата-мерця і мужа-мерця), з другого боку не бере під розвагу східних мотивів і через те підкопує свою основну думку; при тім вказує рецензент кілька нових жерел. 3) Працю С. А. Белокурова — „О библиотекъ московскихъ государей въ XVI ст.“ рецензував Д. Кобеко, закидаючи автору тенденційність (буцим то московські князі не мали ніяких бібліотек у XVI ст.) і подаючи зі свого боку аргументи, що властиво тільки ослаблюють аргументи автора, а позитивного дають дуже маленько. 4) Е. Вольтер обговорив працю Ю. Трусмана — „Чудско-литовскіе элементы въ Новгородскихъ пятинахъ“, ч. I,

*) Порівняй нашу рецензію у Записках т. LII, бібл.

Ревель, 1898, і при тім зазначив цілий ряд річевих і методичних (головно) похибок, так що праця, по думці рецензента, „неудобочитаема“, хоч все таки заслугує повору.

С. Т.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Истории и древностей, т. XXIV, Одеса, 1902, ст. 224+196+28+20+106, вел. 8^о.

Як звичайно, ділить ся сей том на пять частин: розвідки, матеріяли, miscellanea, некрольоги і протоколи. Перейдемо всі попорядку і зазначимо все, що цікавіше для нас. Нанереді подана перша половина просторої—розвідки Н. Ленца про школи, з яких витворив ся Рішельєвський ліцей в Одесі (ст. 1—160). В сій частині подана головню історія т. зв. „коммерческої гімназії“, заведеної 1804 р. за старанєм одеського намісника кп. Рішеле, дальше приватного „пансіона Вольсея“ (Wolsay), заснованого того самого часу, переміненого пізійше у „благородний інститут“, а вкінці (1818) разом із гімназією у „Рішельєвський ліцей“. Ся праця написана на основі урядових актів, наведених звичайно буквально, дає вельми цікаві відомости з історії русифікації Одесси. Коли буде скінчена, постараємо ся обговорити її окремо. Як друга розвідка надрукований текст т. зв. литовської літописи, взятий із Румянцівської рукописи XVII ст., а до нього додані невеличкі пояснення Б. Вахевича (ст. 161—224)*). В докладнійшу аналіз сього текста видавець не запускаєть ся і не означає відносин його до иньших текстів; він вдовольєть ся зіставленєм варіантів під текстом і кількома загальними замітками; здогадуєть ся, що ся редакція текста появила ся в 60-px роках XVI ст. у Вільні. В кождому разі тепер перед наміреним критичним виданєм сеї літописи Петерб. Археографічною Комісією опубліковане нового текста — се добра прислуга науці і за неї треба дякувати видавцєви.

Серед „матеріялів“ бачимо докінчене літописи села Мігеї (Єлисаветського пов.) написаної о. І. Филиповичем. Інтересна тут частина етнографічна, про житла, ношу, корм, інвентар, родинні відносини, моральний стан, звичаї, вірування, господарство й освіту тамошніх селян (ст. 1—31). Все те писано одначе звичайним ділстантом, часто з запалом церковної проповіді — все-ж таки матеріял не без вартости. Дальше М. Попруженко надрукував 18 документів до історії болгарських і сербських колоній на Україні в рр. 1803 і 1814—5 (ст. 33—72). У 1803 р. оселили ся коло дол. Дніпра Сербі із герцеговинського села Требеси за проханням „словянських депутатів“ Міні

*) Обговорено в т. LI Записок. Ред.

Нікшіча і воєводи Івана Тіоти. Головна еміграція південних Слов'ян у Росію стала ся наслідком війни Сербії і Турції 1813 р. Згадані документи се переважно урядові акти, що обіймають реєстри емігрантів, дозволи на осад, кореспонденція властей у сих справах; єсть тут теж лист чорногорського митрополита Петра Негоша і сербського провідника Юрія Чорного (Кара Джорджій).

Л. Савелов подав два документи про московські посольства до Крима з рр. 1628 і 1633. Нових історичних відомостей ці документи не дають, тільки описують бідолашне житє післанців в дорозі; вони то просять царя, аби їм випагородив страти (ст. 73—84).

П. Мавруді подав переклад турецької грамоти Селіма III, даної австрійському купцеві Радіулеві Таковичеві 1865 р. з забезпеченєм перед незаконними товарними платежами — характеристичний для торговельних відносин у Туреччині (ст. 85—8).

Найцікавіше для нас із цього тома — то переклад Описи Чорного моря і Татарії домініканця Емідді Дортелі д' Асколі 1634 р., владженрї Н. Піменовом, а пояснений А. Бертіє-Деляпардом (ст. 89—180). Обговорили ми вже його на вишнім місці (т. LIII).

Дневник Григорія Ів. Соколова, чи там уривки з нього, виданий Ал. Маркевичем, подає різні звістки з Одеси й околичного краю 1838 р. в січні й лютім. Напереді подані відомости про житє й діяльність С—ова, поміщика, що заслужив ся коло сільського господарства, а при тім займав ся історією і працював на тому полі (ст. 181—196).

Серед *miscellane-ів* (ст. 1—28) замітно: лист Ф. де Рібаса з Одеси 1800 р. (подав Л. де Рібас); кілька кореспонденцій між гр. Ланжероном, кн. Голіцином і Румянцовом з рр. 1817—20 з приводу початків археологічних дослідів в Керчі (подав М. Попруженко); кілька змїток до біографії гр. Кутайсова (под. А. М.); замітка про побут Кирила Алекс. Разумовського у Криму (под. Н. Лернер); гумористичні стихи археолога А. Луценка п. з. Археологическая Ода з р. 1870 (под. Ал. Маркевич), що зручно бере на сьміх деяких сучасних археологів та їх ненаукові погляди; Пляш м. Тіфліса з р. 1785, уложений А. Піщевичем по французьки, подав П. Білавець, репродукуючи при тім мапу; Л. М. подав три документи про протоєрея Івана Сулиму, батька кишинівського архієпископа Дмитрія Сулими з р. 1799—1803, а прадіда (по матери) звістного одеського історика А. А. Андрієвського; вкінці надруковано циркуляр міністра внутрішніх справ (з 1901 р.) про охорону старинностей.

Серед „некрологів“ замітно згадку про археолога України барона В. Тізенгаузена та житєпись А. А. Андрієвського, дуже тепло написану приятелем покійника А. М.

Із „протоколів“ Товариства виймаємо ось що: На 333 засіданню (6. II. 1901) вибрано почесним членом А. С. Петрушевича з нагоди його недавнього ювілея, при тому проф. Линиченко прочитав реферат про нього, де говорить з великою прихильністю для особи й діяльності ювілята; по при те написав автор багато й такого, що показує його малу знайомість із історією останнього півстоліття і теперішнім станом Галицької Руси, та зраджує в нім горячого об'єднителя, а се вже увільняє нас від простовання його похибок. Надруковано теж відповідь ювілята з подякою за іменоване, написану дивоглядним язиком, та змістом своїм вельми характеристичну. На тому самому засіданню вибрано дійсним членом проф. М. Грушевського. На 334 засіданню прочитано реферат Е. фон Штерна про падпись релігійного товариства в Феодосії; се падпись грецька з III ст. товариства для почитання якогось орієнтального божества; при тому подана література предмета і коротка характеристика подібних релігійних товариств у перших віках християнської ери. Той самий учений подав на найближшій потім засіданню звістку про один із найдавніших надгробників в Ольвії. На 338 зас. відчитано комунікат П. Іванова про чорноморських козаків у Слободзеї в рр. 1792 - 3; нових історичних фактів автор не дав, тільки переповідає історію сеї козацької мандрівки за иньшими розвідками, а від себе подає звістки про нинішні останки по козаках у Слободзеї: церкву, де є ще книги й иньші церковні предмети даровані Антоном Головатим; автор ті предмети описує докладно, а шестеро й репродукує; вкінці надрукував три документи, контракти продажі 1793 і 1811 р. (А. Головатого) та запись майна 1813 р. На 339 (річнім) засіданню секретар А. Маркевич подав історичний перегляд складу товариства від 1839 до 1901 р.

С. Т.

Rozprawy Akademii Umiejętności — Wydział historyczno-filozoficzny, т. XLII, Краків, 1902, стр. 386.

Зміст сього тому такий: А. Prochaska, Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu; W. Kętrzyński, Volcae Testosages a Włach, Włoch; K. Potkański, Jeszcze sprawa restytucji; S. Kutrzeba, Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. II. Województwo sandomierskie; S. Zakrzewski, Nadanie na rzecz Chrystyana, biskupa pruskiego w latach 1217—1224; S. Kutrzeba, Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. IX—X Województwa poznańskie i kaliskie. XI Ziemia wschowska.

Праці дд. Прохаски й Кутшеби були вже обговорені в Записках (т. XLVI і XLVII), тож коротенько скажемо лише про иньші статі, ближше з Україною незв'язані.

В статі Volcae Tectosages a Włach, Włoch доказує д. Кектршинський, що назва Франції й Італії Wälschland, Wälsche не походить від

кельтицького племені Volcae Tectosages, як думав Мілленгоф, бо з сим племенем Германи, що їх вітчизною була Скандинавія, не стрічались. Перейшли вони сю назву від Славян, що під іменем Волох, Валах розуміли не мешканців Галлії (Франції) тільки Італії, передовсім Римлян. Стрінувши ся з Римлянами в Галлії, привязали Германи до них корінну славянську назву, опісля-ж перенесли слово wälsch на всі романські народи. Автор закидає німецьким ученим — Цайсови, Мілленгофови й Бремерови, що вони беруть ся за легко до лінгвістичних виводів, які без оснoвання їх на історичних жерелах не мають великої вартости.

Статя Поткальського се нова проба пояснення питання про конфіскування посілости польських земель Казимиром Вел. (їх звороту вони домагали ся по його смерті від королеви Єлисавети й Людвика угорського). На основі нових даних автор приходить до погляду, що Казимир поступав так не задля свого автократизму, або підшептів дорадників, тільки за спонукою суспільних потреб як будова міст, регуляція рік, засновування сіл, при чім приходило до територіяльних і правних непорозумінь. Та навіть коли-б Казимир відбирав надання своїх попередників, то се не виходило-б актом насильства, бо сї надання зовсім не мали тоді такого тривкого й невідкличного характеру.

Розвідка д. Закшевського говорить про надання польських князів і панів пруському єпископови Християнови, між 1217—1224 р. у Хелминській землі. Сї надання тим характеристичні, що не виходять з великої щедроти надавців, тільки тому, що на одні й ті самі замки й села Хелмипської землі підносили права двох і більше князів і панів з иньших сусідних земель й один із них звичайно жертвує спірні посілости в користь єпископа, аби тільки не віддати їх поневолі иньшому сильнішому претендентови; при тім розуміється сам він стає ся патроном дарованих земель. Папа затверджує се надання й воно лишає ся теном при церкві з правом патронату жертводавця. Що знова кількох князів сусідних земель виступало з претенсіями до деяких точок Хелминської землі, поясняє автор сим, що при кінці XII й початку XIII в. уряд прямував до зміни дотеперішнього устрою територіяльно-племінного на одноцільний княжий, при помочи заводження округів городських. Город, поставлений на границі одного уділу розтягав свою силу над частиною сусідного й князь, його властитель виступав згодом з претенсіями до сеї часті. Відси йшли численні спори і на них найліпше виходила церков. Так діялось майже всюди в тодішній Польщі, передовсім на границях держави.

Праця д. Закшевського дає крім сего більше ще інтересних відомостей про внутрішні порядки в Польщі. Написана вона дуже предметово, але грішить тяжким представленням річі.

Ф. М.

Видання й статі обговорені в сім томі:

Кіевская Старина, 1902.

Musée préhistorique per Gabriel et Adrien de Mortillet, album de 105 planches, 1903.

Р. Вейнбергъ — Славяне и ихъ физическая эволюція, 1903.

И. Смирновъ — Значеніе уралоалтайскихъ племенъ въ образованіи исторіи русскої народности, 1903.

Н. Некрасовъ — Замѣтка о двухъ статьяхъ въ договорѣ Игоря съ Греками 945 года, 1902.

А. Воротниковъ — Анна Ярославна королева Франціи, 1901.

Д. Абрамовичъ — Исслѣдованіе о Кіево-Печерскомъ Патерикѣ какъ историко-литературномъ памятникѣ, 1902.

К. Покровский — Кометы въ русскихъ лѣтописяхъ, 1903.

Ө. Браунъ — Фріандъ и Шимонъ, сыновья варяжскаго князя Африкана, 1902.

С. Шамбинаго — Старины о Святогорѣ и поема о Калеві-поэгѣ, 1902.

С. Пташицкій — Обзоръ матеріала по исторіи средневѣковой свѣтской повѣсти въ Польшѣ, 1902.

С. Бѣлокуровъ — Юрій Крижаничъ въ Россіи, 1903.

Кл. Өоменко — Мѣстечко Фастовъ по описанію Московскаго священника Іоанна Лукьянова, 1903.

В. Перетцъ — Очерки старинной малорусской поэзіи, 1903.

В. Gorczak — Katalog rękopisów archiwum XX Sanguszków w Sławucie, 1902.

Д. Миллеръ — Архивы Харьковской губерніи, 1902.

И. Катаевъ — Обзоръ рукописныхъ памятниковъ по исторіи Слободской Украйны, хранящихся въ Военно-ученомъ архивѣ въ С-Петербурѣ, 1902.

Ю. Татищевъ — Черниговскіе архивы, 1902.

L. Finkel — Bibliografia historyi polskiej, II, 1901.

А. Сластіоновъ — Кобзарь Михайло Кравченко и его думы, 1902.

К. Кузьминскій — О современной народной пѣснѣ, 1902.

A. Siewiński — Legenda o zamczku w Belzie, 1902.

М. Косичъ — Литвины-Бѣлорусы Черниговской губерніи, 1902.

Отчетъ о сорокъ второмъ присужденіи наградъ графа Уварова,
1902.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и древностей, т. XXIV, 1902.

Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział historyczno-filozoficzny,
t. XLII, 1902.

НБ ПНУС

249222

Збірник історично-філософської секції т. I: Історія України-Руси, пап. М. Грушевський, т. I — 4-00, на ліпшій папері 5-00, в оправі	6 40
„ т. II: Історія України-Руси, пап. М. Грушевський, т. II. — 2-00, на ліпшій папері 5-00, в оправі	6 40
„ т. III—IV: Історія України-Руси т. III, на звич. пап. 5-00, в оправі	6 40
т. V: Матеріали до історії духового жити Галицької Руси XVIII—XIX в.	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, пап. М. Грушевський т. IV. 4-50, на ліпшій папері	5 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II і III по 3—	
т. IV—VIII (кожний в двох окремих випусках) по	2 00
„Зорі“ письмо літературно-наукове р. II, V без Бібліотеки по	6 00
„ „ „ р. VI, IX по	10 00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12 00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народності, Федеративні засновники, Нарис народ. історії	4 00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Книжний період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шаравевич — Монографії до історії України-Руси	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князівства литовського	3 20
т. VII. Іван Липиниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	2 20
т. VIII Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3 20
XIV—XVI. „ Руїна	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович	
Останні часи козачини на Правобережжі	6 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3 60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	3 00
XXI. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	2 00
XXII теж — ч. II	3 00
XXIII. Розвідки про міста і міщанство	2 00
Канцї Кароль, Народність і її початки	0 60
Калицький Ом. Др. — Матеріали до літератури апокрифічної	0 70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1 20
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0 60
Костомаров М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1 00
„ Письмо до ред. Колокола	2 00
Левинський Нечуй І. — Сьвітгляд українського народу	0 60
Левинський К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7 00
„ Руська Правда	1 00
Левинський Ю. I і 2 надоліста 1848 р. у Львові (уряд. справоздання)	0 60
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річніки 1899—1902 по 16 00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих в попередніх книжках статей	12 00
Масарик Т., Идеали гуманности	0 36
Матеріали до українсько-руської етнології т. I. (в численних рисунках і хромолітографіями	7 00
т. II.	4 00
т. III, IV—V (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів численними ілюстраціями)	16 00
Миколайчик Я. — Опис камінецького повіту	2 00
Міколайчик А. До галицьких принтелів, зі вступом і поясненнями	0 46
Огоневський Ом. Др., Історія руської літератури т. II. 6-00, т. III. 8-00, т. IV	2 00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3 00
Олександрович В., Раси Европы	0 70

- Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III
 Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні
 „ „ „ „ „ т. II. ч. I. Апокріфи новозавітні
 „ „ „ „ „ т. III.
 Павлик М. — Про читальні
 „ М. П. Драгоманов, його ювілей, похорон, автобіограф. і спис творів
 „ Ягуб Іаватович
 Партицький О. — Старинна історія Галичини
 „ Словянська держава перед двома тисячами літ
 „ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка
 „ Скандинавщина в давній Русі
 „ Слово о полку Ігоревім
 Партицький О., Темні місця в Слові о полку Ігоревім
 Правнича часопись, річник IV—V по 600, VI, VII — X по
 Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2
 Правнича і економічна часопись, т. I—III по 300, т. IV—V по
 „Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по
 „ з р. 1878 200, річн. XIII з доповненням
 Пулюй І. Непропаща сила
 „ Нові і перемінні звійди
 Раковський І., Вік нашої землі
 „ Вулкани
 Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.
 „ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.
 Сеньобоб III, Австрія в XIX ст.
 Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності
 Стоцький С. — Буковинська Русь
 Студинський К. Др. — Лірники, студия
 „ Пересторога, історично-літературна студия
 Теп Г., Філософії штуки
 Терлецький О., Москвофіли й народовці
 Томашівський С. З життя галицько-руських соймиків 1648—1649 р.
 „ Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.
 „ Податковні ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі
 „ Київська Ковачина 1855 р.
 „ Маруся Богуславка в укр. літературі
 Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів
 „ Розвій астрон. поглядів
 Українсько-руська бібліотека т. I, 600, II, 400, IV, 300, оправні о 20 дорожші.
 Уманець і Спідка — Словар російсько-український т. I—IV
 Флимаріон К., Про небо
 Франко Ів. Нарис історії фільмової
 „ Наші коляди
 „ Іван Вишеский
 „ Про папщину і її знесенє 1848 р.
 „ Хмельничина 1648—9 р. в сучасних віршах
 „ Слово о Лазарєві воскресені
 „ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія
 „ Шевченко героєм польської революційної легенди
 Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манаївського
 Целевич О. Причинки до знесення П. Дорошенка з Польщею
 „ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.
 Шурат Чернеча республіка на Афоні
 „ „Чернець“ Т. Шевченка, студия

Адреса Товариства: Львів, Чарнецького 26.

Adresse der Gesellschaft: Lemberg, Carnecki-Gasse 26.

Всякі виплати для Товариства в Росії приймає книгарня Київ
 Старини в Києві, Безаковська 14 (1 здр. = 1 гюльден = 2 корони).

НБ ПНУС

249222